

Sociaal en Cultureel Planbureau

BURGERPERSPECTIEVEN

BERICHT **3** > 2024

SANDER KUNST, BRAM GEURKINK, ANNE KUSCHEL EN EMILY MILTENBURG
M.M.V. CLAUDIA HARTMAN

Belangrijkste bevindingen derde bericht 2024	3
---	----------

Ten geleide	5
--------------------	----------

01 Hoe gaat het met Nederland?	6
Kernpunten	6
1.1 Somberheid blijft, maar neemt wel wat af	7
1.2 Politiek, immigratie en inkomen hoog op de publieke agenda	10
1.3 Mensen verwachten daadkracht van het nieuwe kabinet	17
1.4 Economie en inkomen vaak genoemd als probleem, maar verwachtingen positiever	24
1.5 Opvattingen over samenleven en ervaren conflict	28
1.6 Slot	33

02 Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland	35
Kernpunten	35
2.1 Nederland in een veranderende wereldorde	36
2.2 Hoe moet de Nederlandse regering zich verhouden tot het buitenland?	37
2.3 De balans tussen aandacht voor het binnenland en voor het buitenland	40
2.4 Moet Nederland vaker met de vuist op tafel slaan?	53
2.5 Slot: De Nederlandse publieke opinie in een veranderende wereld	57

Verantwoording	60
Doel van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven	60
Onderzoek voor het derde bericht van 2024	60

Literatuur	62
-------------------	-----------

Belangrijkste bevindingen derde bericht 2024

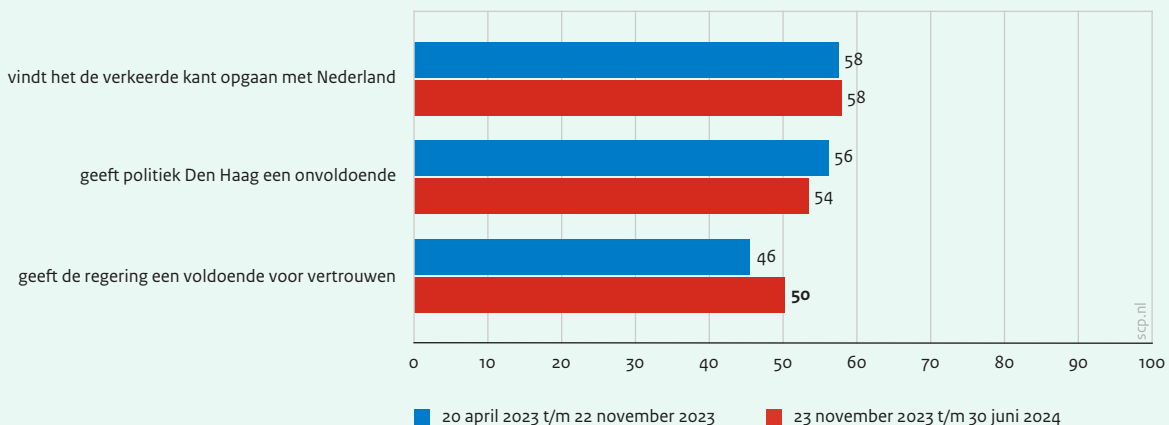
In dit COB-bericht bekijken we de stemming over de maatschappij en politiek in het voorjaar van 2024 ([hoofdstuk 1](#)). Daarnaast onderzoeken we de houdingen over de relatie en samenwerking tussen Nederland en het buitenland onder andere op grensoverschrijdende thema's zoals klimaatverandering, immigratie en de veiligheid in Europa ([hoofdstuk 2](#)). Dat doen we met gegevens uit de enquête Nederland in Beeld (tot en met juni 2024), een aanvullende enquête (augustus 2024) en focusgroepen (september 2024).

Politiek vertrouwen en economische verwachtingen iets verbeterd, stemming nog somber

Het vertrouwen in de politiek stijgt licht na de Tweede Kamerverkiezingen van november 2023 (50% geeft dan een 6 of hoger aan de regering). Maar de [stemming over de maatschappij](#) en politiek is nog steeds somber in vergelijking met de afgelopen vijftien jaar. Een meerderheid van 58% vindt het zowel voor als na de verkiezingen de verkeerde kant opgaan met Nederland.

Vooraf de mensen die de drie nieuwe coalitiepartijen (PVV, NSC en BBB) sinds de verkiezingen aanhangen, geven gemiddeld vaker een 6 of hoger voor [vertrouwen in de politiek](#) dan de mensen die deze partijen vóór de verkiezingen aanhangen. Toch zijn deze kiezersgroepen nog steeds negatiever over de politiek dan aanhangers van VVD, GroenLinks-PvdA, D66 en CDA/CU. Ook blijven opleidingsverschillen in politiek vertrouwen na de verkiezingen onverminderd groot. Mensen met een basisonderwijs- of een vmbo-opleiding hebben het minste vertrouwen in de politiek.

Stemming in Nederland voor en na de Tweede Kamerverkiezingen (in procenten)

Bron: NIB april 2023-juni 2024

Over de toekomst van de Nederlandse economie zijn mensen weer positiever. In het voorjaar van 2024 verwacht 34% dat het slechter zal gaan met de economie, dat was in de winter van 2023/2024 nog 42%.

Het functioneren van de politiek blijft de meestgenoemde [prioriteit voor het nieuwe kabinet](#). De bewindslieden moeten volgens Nederlanders aan de slag om problemen op te lossen, minder ruzie maken en beter samenwerken. De meestgenoemde inhoudelijke beleidsterreinen waaraan een nieuw kabinet moet werken, zijn immigratie, economie en inkomen, wonen, klimaat, criminaliteit en veiligheid, en gezondheidszorg.

Belangrijkste bevindingen

Meer mensen zien conflicten in de samenleving

De manier waarop mensen in ons land met elkaar omgaan, is een veelgenoemd maatschappelijk probleem. Toch noemen veel mensen het ook als punt om trots op te zijn. Een meerderheid (57%) vindt dat anderen over het algemeen te vertrouwen zijn. Bijna driekwart (73%) geeft een 6 of hoger aan de Nederlandse samenleving. Wel zien mensen meer [conflict in de samenleving](#). Het meeste conflict zien mensen in Nederland tussen mensen met en zonder migratieachtergrond (72%) en tussen mensen met andere politieke opvattingen (71%). Deze conflictpercepties zijn gestegen in vergelijking met twee jaar geleden, toen dat nog ruim 60% was.

Thema: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

De grimmige geopolitieke context zal het voor de Nederlandse overheid in toenemende mate moeilijk maken welke prioriteiten en belangen te kiezen om na te streven binnen haar buitenlandbeleid. Voor het draagvlak en de uitvoerbaarheid van (internationaal) beleid is het belangrijk om inzicht te hebben in de opvattingen van burgers. We onderzoeken hoe Nederlandse burgers denken over de rol die Nederland internationaal momenteel speelt en zou moeten spelen.

Meer dan de helft vindt dat de regering zich minder op het buitenland moet richten

In de winter van 2023/2024 vindt 63% van de Nederlanders dat [de regering zich minder moet richten op het buitenland en meer op de problemen in eigen land](#). 16% is het hiermee oneens en 20% is neutraal. Het basisgevoel van 'eerst eigen huis op orde' is niet nieuw, maar mensen koppelen het aan problemen die op het moment van ondervraging spelen. Dit basisgevoel is ook niet gelijk verdeeld binnen de samenleving, met grote verschillen naar opleiding en partijvoorkeur.

Verkeerde balans tussen binnenland en buitenland

Het basisgevoel dat de regering zich minder op het buitenland moet richten, komt voort uit het beeld dat [de aandacht voor binnenland en buitenland](#) uit balans zou zijn. Enerzijds doordat mensen vinden dat er te weinig aandacht is voor de problemen die in Nederland spelen. Deze zou de regering eerst moeten oplossen. Anderzijds hebben mensen de perceptie dat Nederland onevenredig veel meer dan andere (Europese) landen doet, met name rond klimaat (50%) en asiel (51%). Deze middelen zouden volgens hen ook gebruikt kunnen worden om Nederlanders te helpen. Nederland wordt vaak als het 'braafste jongetje van de klas' gezien. Het buitenland wordt door deze groep eerder als aanjager van de problemen in Nederland gezien, dan als onderdeel van de oplossing.

Urgentie van het thema internationale veiligheid en defensie toegenomen

Vanwege de open economie en kleine defensiemacht van Nederland is het volgens de meeste mensen belangrijk dat ons land samenwerkt met andere landen binnen de NAVO en de EU. Een grote verandering in de publieke opinie over het buitenland is [de toegenomen gevoelde urgentie van het thema internationale veiligheid](#). Veel mensen hebben de indruk dat de oorlog in Oekraïne steeds dichterbij komt. De Nederlandse overheid heeft volgens mensen de verantwoordelijkheid om haar eigen burgers te beschermen en zij denken dat dit alleen kan in samenwerking met andere Europese landen. Hierdoor lijkt er meer steun voor internationale samenwerking op militair gebied en uitgaven aan defensie dan eerder. Weinig mensen (18%) hebben het idee dat Nederland op dit gebied vooroploopt. 69% vindt dat Nederland een gelijkwaardige bijdrage moet leveren aan de veiligheid en verdediging van Europa.

Ten geleide

Dit is het 61^e bericht van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB), waarin het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) sinds 2008 de Nederlandse publieke opinie volgt en duidt. In [hoofdstuk 1](#) kijken we naar de stemming over het land tot en met het voorjaar van 2024. Welke kant gaat Nederland op volgens de mensen in Nederland? Hoe beoordelen ze de economie en de politiek? En wat zijn volgens hen de belangrijkste maatschappelijke problemen?

In [hoofdstuk 2](#) kijken we naar hoe burgers de relatie tussen Nederland en het buitenland zien. In hoeverre vinden zij dat Nederland betrokken moet zijn bij het oplossen van grensoverschrijdende problemen, zoals klimaatverandering, immigratie, en het garanderen van de veiligheid in Europa? Is dat anders dan eerder?

Met het COB proberen we inzicht te geven in wat mensen denken en vinden van bepaalde onderwerpen. Het gaat om opvattingen en percepties van burgers. Als onderzoekers doen we geen uitspraken over het waarheidsgehalte van deze percepties. We rapporteren over subjectieve antwoorden op enquêtevragen, over open antwoorden en over focusgroepen om beter te begrijpen wat mensen vinden en waarom. Onderzoek naar ontwikkelingen van objectieve scores en omstandigheden in Nederland vallen buiten het domein van dit onderzoek.

Veldwerk in voorjaar en (na)zomer 2024

Het COB is een combinatie van kwantitatief en kwalitatief opinieonderzoek. Voor het COB maken we gebruik van de SCP-brede enquête Nederland in Beeld (NIB), waarin we met gesloten en enkele open vragen de publieke opinie het hele jaar volgen. De kwantitatieve gegevens waarop met name [hoofdstuk 1](#) is gebaseerd, zijn verzameld tussen maart en juni 2024. Als aanvulling op dit onderzoek hebben we in augustus 2024 in het LISS-panel een korte vragenlijst afgenomen. Hierin zitten vragen over hoe betrokken Nederland moet zijn in het buitenland. Ook bevat de LISS-vragenlijst open vragen over politiek vertrouwen, de houding van Nederland tegenover het buitenland, en welke rol Nederland moet vervullen bij het oplossen van grensoverschrijdende problemen. In september 2024 zijn er vier focusgroepen gehouden (twee in Amsterdam en twee in Eindhoven) om met mensen te praten over het Nederlandse buitenlandbeleid (zie verder de [Verantwoording](#)).

In de periode maart tot en met juni 2024 vonden enkele nieuwsontwikkelingen plaats. In de derde fase van de NIB-veldwerkperiode was voornamelijk de formatie tussen PVV, VVD, NSC en BBB veel in het nieuws aanwezig. Op 14 maart bracht informateur Kim Putters verslag uit over de mogelijkheid van een programkabinet, met een extraparlamenteair karakter. In de nacht van 16 mei bereikten de vier partijen een hoofdlijnenakkoord 'Hoop, lef, trots', dat de inhoudelijke basis moest vormen voor het nieuwe kabinet. Op 11 juni bereikten de partijen een akkoord over de ministersposten, waarbij Dick Schoof als minister-president werd benoemd. Ook waren er in deze periode veel pro-Palestina protesten op universiteiten in reactie op de oorlog tussen Hamas en Israël.

In het rapport noemen we omwille van de leesbaarheid percentages, maar het is van belang te zeggen dat die percentages schattingen zijn op basis van representatief steekproefonderzoek onder 2207 (NIB) en 1276 (LISS) Nederlanders en onzekerheidsmarges kennen. Dat betekent dat de daadwerkelijke percentages voor de gehele Nederlandse bevolking (met andere woorden: als we iedereen in Nederland bevraagd zouden hebben) iets hoger of lager kunnen uitvallen dan de gerapporteerde percentages.

Naast de beschrijving en duiding van uitkomsten van enquêtes en focusgroepen laten we respondenten ook zelf aan het woord. Als we open antwoorden uit de enquête citeren, geven we bij elk citaat informatie over het geslacht, de leeftijd en de opleiding van de respondent. Als we deelnemers uit de focusgroepen aan het woord laten, dan vermelden we uit welke focusgroep het citaat afkomstig is.

01

Hoe gaat het met Nederland?

Kernpunten

In het voorjaar van 2024 is de stemming over de maatschappij en politiek nog steeds somber. De economische stemming is verbeterd. De onvrede is hoog in vergelijking met de afgelopen vijftien jaar. Wel is de stemming sinds de verkiezingen iets positiever dan in de periode daarvoor. 57% vindt het de verkeerde kant opgaan met ons land. 52% geeft een onvoldoende voor de politiek in Den Haag, 49% voor vertrouwen in de regering en 50% voor vertrouwen in de Tweede Kamer. In het voorjaar van 2024 verwacht 34% dat het slechter zal gaan met de economie, in de winter van 2023/2024 was dat 42%.

Politiek vertrouwen verschilt naar opleiding en partijvoorkeur. Opleidingsverschillen in politiek vertrouwen blijven ook na de verkiezingen onverminderd groot. Het minste vertrouwen hebben mensen met een basisonderwijs- of een vmbo-opleiding. Aanhangers van de PVV, NSC/BBB geven gemiddeld vaker een 6 of hoger voor politiek vertrouwen dan de mensen die deze partijen voor de verkiezingen aanhangen. Toch zijn deze mensen nog

steeds negatiever over de politiek dan aanhangers van VVD, GroenLinks-PvdA, D66 en CDA/CU.

Burgers wensen daadkracht van het nieuwe kabinet. Het nieuwe kabinet moet volgens hen aan de slag om problemen op te lossen, minder ruzie maken en beter samenwerken. Asielbeleid, inkomen en prijzen worden het vaakst genoemd als inhoudelijke prioriteiten, gevolgd door wonen, klimaat, criminaliteit en gezondheidszorg.

Meer mensen zien conflicten in de samenleving, onderling vertrouwen hoog. In het voorjaar van 2024 ziet 72% van de Nederlanders conflict tussen mensen met en zonder migratieachtergrond, 71% tussen mensen met andere politieke opvattingen. Dat is hoger dan twee jaar geleden (resp. 62% en 61%). De meerderheid (57%) vindt dat anderen over het algemeen te vertrouwen zijn (16% vindt dat niet). Dat is onveranderd ten opzichte van de winter van 2023/2024.

Hoe gaat het met Nederland?

In dit hoofdstuk bekijken we de ontwikkelingen in hoe mensen vinden dat het gaat met Nederland, waarover ze zich zorgen maken en hoe ze aankijken tegen maatschappelijke en politieke kwesties. Dat doen we met de meest recente dataverzameling van de SCP-brede enquête Nederland in Beeld lopend van maart tot en met juni 2024. In deze periode liggen de verkiezingen van 22 november 2023 enkele maanden achter ons. De verkenningen voor een coalitie tussen de partijen PVV, VVD, NSC en BBB zetten zich voort. Medio mei bereiken de vier partijen een hoofdlijnenakkoord, medio juni is er een akkoord over de verdeling van de kabinetsposten. Kort na het aantreden van het kabinet-Schoof vroegen we aan mensen met aanvullend onderzoek (in augustus 2024) wat volgens hen de belangrijkste taak is voor het nieuwe kabinet.

Eerst geven we een beknopt overzicht van de stemming over het land, de politiek en het eigen leven. Dan bespreken we wat burgers verwachten van een nieuw kabinet. Naast een vergelijking van de stemming ten opzichte van de winter van 2023/2024 (zie COB 2024|2) staan we in dit bericht uitgebreider stil bij groepsverschillen en ontwikkelingen over langere tijd. Dat doen we voor politiek vertrouwen, houdingen over de politiek en tevredenheid met en verwachtingen over de economie en de eigen financiële situatie. Welke ontwikkelingen en veranderingen zijn er tussen groepen en in hoeverre zijn deze patronen anders dan eerder? We sluiten af met opvattingen over het samenleven en het conflict dat mensen zien tussen sociale groepen in de samenleving.

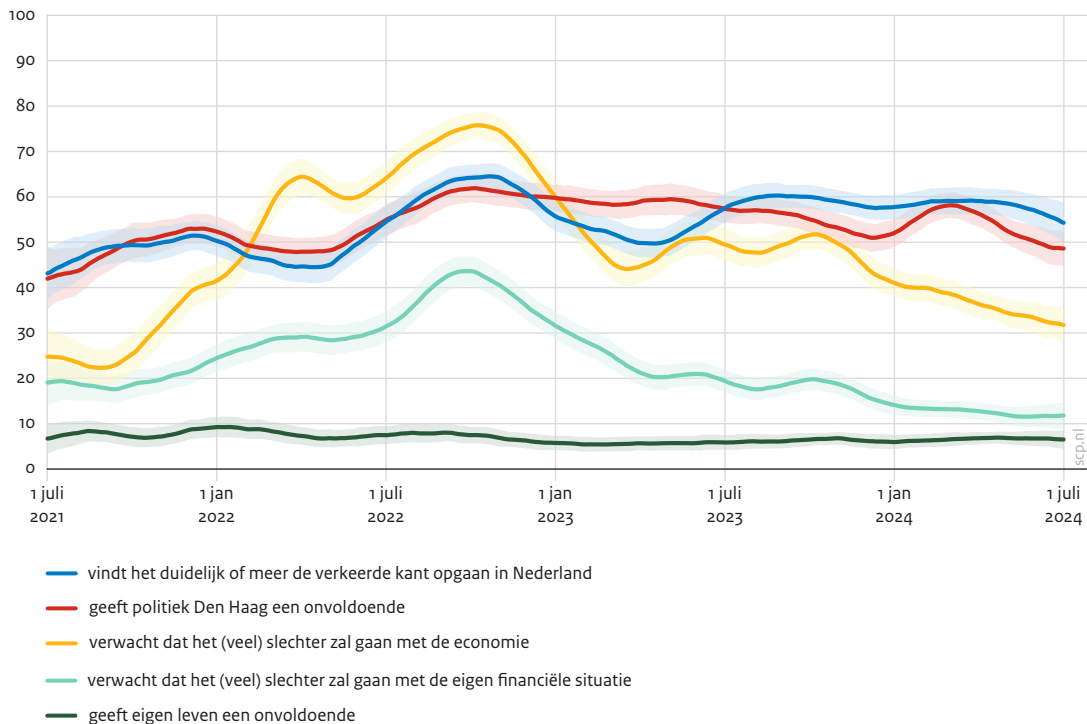
1.1 Somberheid blijft, maar neemt wel wat af

De stemming over het land is in het voorjaar van 2024 nog steeds somber (zie figuur 1.1). 57% van de Nederlanders vindt het de verkeerde kant opgaan met Nederland, dat is onveranderd ten opzichte van de winter van 2023/2024. Het aandeel dat politiek Den Haag een onvoldoende geeft, is in het voorjaar ongeveer hetzelfde (52%) als in de winter van 2023/2024. 50% geeft in het voorjaar van 2024 een 6 of hoger voor vertrouwen in de Tweede Kamer, voor de regering is dat 51% (figuur 1.2). Deze percentages zijn vergelijkbaar met de voorgaande meting in de winter van 2023/2024.

Over de toekomst van de Nederlandse economie zijn mensen weer positiever. In het voorjaar van 2024 heeft 34% de verwachting dat het slechter zal gaan met de economie, dat was in de winter van 2023/2024 nog 42%. Twee jaar geleden was dat veel negatiever en dacht ruim 60% dat de economische situatie zou verslechteren (zie COB 2022|2). De verwachtingen voor de eigen financiële situatie zijn op korte termijn stabiel.

Hoe gaat het met Nederland?

Figuur 1.1 Ontwikkeling aandeel dat het de verkeerde kant op vindt gaan met Nederland,^a ontevredenheid over de politiek in Den Haag,^b negatieve verwachtingen over de economie en de eigen financiële situatie,^c en ontevredenheid over het eigen leven,^d bevolking van 18+, (na) zomer 2021-voorjaar 2024 (in procenten)^e

- Vermeld is het aandeel dat aangeeft dat het iets meer de verkeerde dan de goede kant opgaat of vindt dat het duidelijk de verkeerde kant opgaat op de vraag 'Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant opgaat in Nederland?' op een schaal die loopt van 1 (duidelijk de verkeerde kant op) tot 5 (duidelijk de goede kant op).
- Weergegeven is het aandeel dat een score 1-5 geeft op een schaal van 1 (zeer ontevreden) tot 10 (zeer tevreden) in antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven hoe tevreden u bent met de politiek in Den Haag?'. De antwoordoptie 'geen antwoord' is hier buiten beschouwing gelaten.
- Vermeld is het aandeel dat aangeeft te verwachten dat het slechter of veel slechter gaat met de Nederlandse economie / de eigen financiële situatie in de komende twaalf maanden (ten opzichte van het aandeel dat verwacht dat het veel beter, beter of hetzelfde wordt). De antwoordopties 'ik weet het niet' en 'geen antwoord' zijn hier buiten beschouwing gelaten.
- Weergegeven is het aandeel dat een score 1-5 geeft op een schaal van 1 (zeer ontevreden) tot 10 (zeer tevreden) in antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven hoe tevreden u bent met het leven dat u nu leidt?'. De antwoordoptie 'geen antwoord' is hier buiten beschouwing gelaten.
- De percentages in dit figuur zijn berekend op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde. Zie de [Verantwoording](#) achterin voor een toelichting op deze berekening. De lichtgekleurde gebieden rondom de lijnen geven de foutmarge weer (bij een betrouwbaarheidsinterval van 99%).

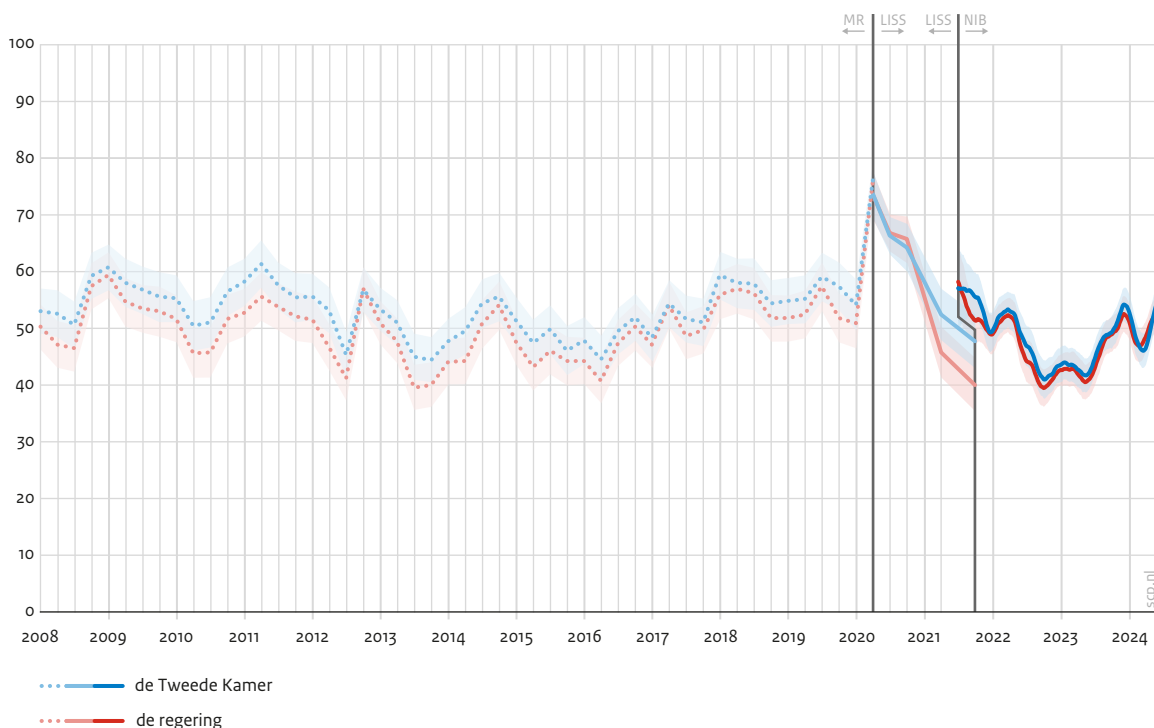
Bron: NIB juli 2021-juni 2024

Over het eigen leven en de eigen toekomst zijn mensen een stuk positiever. 7% geeft het eigen leven een onvoldoende en dat is vergelijkbaar met de winter van 2023/2024 en het jaar ervoor. De meerderheid (63%) geeft het eigen leven zelfs een ruime voldoende (8 of hoger). Mensen die een 6 of 7 geven, vertellen vaak over wat (nog) niet goed gaat en zijn dus niet altijd tevreden. Pas vanaf een 8 laten mensen zich vooral uit in positieve bewoordingen (COB 2024|1: 34).

Hoe gaat het met Nederland?

Minder optimistisch zijn mensen over toekomstige generaties. In het voorjaar 2024 denkt 59% dat toekomstige generaties het slechter zullen krijgen. Dat is vergelijkbaar met de winter van 2023/2024, maar wel somberder dan in 2021 (zie COB 2024¹). Toch is dat niet buitengewoon pessimistisch in vergelijking met eerdere COB-metingen. Toen was het aandeel dat vindt dat toekomstige generaties het slechter zullen krijgen vergelijkbaar (COB 2017³). Ook in de jaren zeventig of tachtig waren mensen bezorgd over de toekomst van anderen (COB 2016¹).

Figuur 1.2 Vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering, bevolking van 18+, 2008-voorjaar 2024 (in procenten)^a

^a Weergegeven is het aandeel dat een score 6-10 geeft op een schaal van 1 (geen vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen). De gegevens zijn afkomstig van COB-metingen door MarketResponse (MR), in het LISS-panel (LISS) en in de enquête Nederland in Beeld (NIB). Van 2008 tot 2020 werd elk kwartaal gedurende een maand een enquête gehouden via MR (stippen), in 2020-2021 vijfmaal via LISS gedurende een maand (vierkanten). Het NIB-onderzoek is continu in het veld: elke maand worden ongeveer 500 mensen ondervraagd. De percentages uit NIB in dit figuur zijn berekend op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde. Zie de [Verantwoording](#) achterin voor een toelichting op deze berekening. De lichtgekleurde gebieden rondom de lijnen geven de foutmarge weer (bij een betrouwbaarheidsinterval van 99%).

Bron: COB 2008/1-2021/4; NIB juli 2021-juni 2024

Politieke en economische stemming iets verbeterd sinds Tweede Kamerverkiezingen

Hoewel de stemming nog steeds somber is in vergelijking met de afgelopen vijftien jaar, zien we wel dat deze sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 iets positiever is dan in dezelfde periode daarvoor (zie tabel 1.1 voor een overzicht). In vergelijking met de periode voor de Tweede Kamerverkiezingen zijn Nederlanders gemiddeld minder negatief over zowel de vooruitzichten over de Nederlandse economie als die voor de eigen financiële situatie. Ook het vertrouwen in de politiek is licht gestegen. Waar in de periode voor de verkiezingen nog gemiddeld 46% een 6 of hoger voor vertrouwen gaf voor zowel de regering als de Tweede Kamer, stijgt dat percentage tot respectievelijk 50% en 51% in de periode na de verkiezingen. Het politiek vertrouwen in Nederland was lange tijd hoog in vergelijking met andere landen in de Europese Unie. Door het lage vertrouwen in de afgelopen jaren is dat nu niet meer het geval. Wel ligt het politiek vertrouwen in het voorjaar van 2024 nog iets boven het EU-gemiddelde (Eurobarometer 2024).

Hoe gaat het met Nederland?

Tabel 1.1 Ontwikkeling stemming over Nederland, de politiek in Den Haag, de economie, de eigen financiële situatie en het eigen leven, vertrouwen in de regering en de Tweede Kamer,^a bevolking van 18+, voorjaar 2023-voorjaar 2024^b (in procenten)

		winter 2023/2024 → voorjaar 2024	periode voor de TK-verkiezingen → periode na de TK-verkiezingen ^c
stemming			
vindt het duidelijk of meer de verkeerde kant opgaan in Nederland	=	58 → 57	= 58 → 58
geeft politiek Den Haag een onvoldoende	=	55 → 52	= 56 → 54
verwacht dat het (veel) slechter zal gaan met de economie	↓	42 → 34	↓ 51 → 37
verwacht dat het (veel) slechter zal gaan met de eigen financiële situatie	=	14 → 12	↓ 20 → 13
geeft eigen leven een onvoldoende	=	6 → 7	= 6 → 6
vertrouwen			
geeft 6 of hoger aan de regering	=	49 → 51	↑ 46 → 50
geeft 6 of hoger aan de Tweede Kamer	=	51 → 50	↑ 46 → 51

a Zie noten bij de figuren 1.1 en 1.2 voor een toelichting op de vraagstelling.

b Een verandering in de stemming is groen als die significant ($p < 0,01$) is verbeterd. Een gele kleur betekent dat er geen significante verandering is. Een verslechtering van de stemming was er niet in deze periode voor de hier gepresenteerde indicatoren.

c Voor de vergelijking tussen de periode voor de Tweede Kamerverkiezingen en de periode na de Tweede Kamerverkiezingen kijken we naar de gemiddelde stemming in de periodes van resp. 20 april 2023 t/m 22 november 2023 en 23 november 2023 t/m 30 juni 2024.

Bron: NIB april 2023-juni 2024

Maatschappelijk pessimisme neemt iets af bij mensen met basisonderwijs- of een vmbo-opleiding

Het aandeel dat het de verkeerde kant op vindt gaan met Nederland is gemiddeld niet veranderd (zie tabel 1.1). Maar de duidelijke opleidingsverschillen in dit maatschappelijk pessimisme die we doorgaans zien (zie COB 2023|2: 1), zien we niet meer na de verkiezingen. Mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding¹ vinden het na de verkiezingen minder vaak de verkeerde kant opgaan (van 64% naar 57%), mensen met een hbo- of wo-opleiding juist vaker (van 52% naar 58%). Toch vinden mensen met een hbo- of wo-opleiding het, net als voor de verkiezingen, nog altijd vaker de goede kant opgaan dan basisonderwijs- of vmbo-opgeleiden (resp. 17% en 11%). 15% van alle Nederlanders vindt het de goede kant opgaan. In het vervolg van dit hoofdstuk kijken we bij houdingen over politiek en maatschappij daarom soms ook naar verschillen (in ontwikkelingen) tussen opleidingsgroepen en mogelijke verklaringen daarvoor.

1.2 Politiek, immigratie en inkomen hoog op de publieke agenda

Om te achterhalen wat Nederlanders bezighoudt als het om de Nederlandse samenleving gaat, vroegen we ze wat volgens hen de grootste maatschappelijke problemen zijn. En kort na het aantreden van het kabinet-Schoof (in augustus 2024) vroegen we mensen wat volgens hen de belangrijkste taak voor dit nieuwe kabinet is.

¹ Voor de opleidingsgroep 'basisonderwijs- of vmbo-opgeleiden' bedoelen we bij basisonderwijs mensen die *alleen* basisonderwijs hebben gevolgd en niet een opleiding hebben afgerond die past binnen de andere opleidingsgroepen.

Hoe gaat het met Nederland?

Belangrijkste problemen: immigratie, politiek, wonen, inkomen en samenleven

In het voorjaar van 2024 worden immigratie en integratie, politiek en bestuur, wonen, inkomen en economie, en de manier van samenleven het vaakst genoemd als maatschappelijk probleem (tabel 1.2). Dat is vergelijkbaar met de voorgaande meting in de winter van 2023/2024.

Sinds 2022 staan deze vijf problemen voortdurend bovenaan de lijst met meestgenoemde zorgen. Vanaf 2022 tot aan de (na)zomer van 2023 hoorden daar ook zorgen over klimaat en milieu bij. In 2020 en het begin van 2021 stond de publieke opinie vooral in het teken van corona. Toen stond gezondheidszorg bovenaan de lijst van maatschappelijke problemen.

Tabel 1.2 De belangrijkste maatschappelijke problemen, bevolking van 18+, (na)zomer 2021-voorjaar 2024 (in procenten)^{a, b}

	juli 2021- juni 2022	juli 2022- juni 2023	(na)zomer 2023	winter 2023-2024	voorjaar 2024
immigratie en integratie	20	31	34	37	37
immigratie en integratie	16	29	32	34	33
racisme en etnische discriminatie	4	3	3	3	4
politiek en bestuur	35	36	38	36	37
politiek, regering, Den Haag, overheid + overig	32	33	34	33	34
regels, regeldruk	4	4	5	5	4
protest, demonstraties	0	1	1	1	1
wonen en verkeer	28	27	32	36	36
wonen en woningmarkt	24	23	27	31	30
verkeer en vervoer + overig	6	6	8	8	8
inkomen, welvaart, economie en industrie	30	38	42	36	33
inkomen, armoede, inkomensverschillen	20	28	31	26	24
belasting en bezuinigingen	6	5	6	6	6
industrie, ondernemingen en landbouw	3	5	5	5	4
economie	2	2	2	2	2
overig (inkomen, welvaart, economie en industrie)	3	3	3	2	1
manier van samenleven, normen en waarden	30	28	30	31	33
mentaliteit en normen en waarden	9	10	12	10	10
(gebrek aan) respect, verharding, verhuftering	10	8	8	8	10
samen/saamhorigheid (of gebrek daaraan: tegenstellingen, verdeeldheid)	7	8	8	10	9
(on)verdraagzaamheid en intolerantie	7	6	6	6	7
egoïsme en ik-cultuur	4	4	4	5	4
overig (manier van samenleven)	1	1	0	1	0
klimaat en milieu	20	27	27	22	20
expliciet klimaat(verandering), duurzaam	11	17	18	13	10
milieu en natuur	6	5	6	6	6
energie	4	8	6	4	4
overig (klimaat en milieu)	1	1	1	1	1
gezondheids- en ouderenzorg	28	17	20	20	21
zorg (algemeen)	3	2	3	7	7
ouderenzorg	2	2	4	4	4

Hoe gaat het met Nederland?

	juli 2021- juni 2022	juli 2022- juni 2023	(na)zomer 2023	winter 2023-2024	voorjaar 2024
overig (gezondheids- en ouderenzorg)	25	13	14	11	12
criminaliteit en veiligheid	17	11	16	13	16
criminaliteit en veiligheid (strenger) straffen	4	2	3	3	3
overig (criminaliteit en veiligheid)	0	0	0	0	0
onderwijs, onderzoek, kunst en cultuur	9	7	9	9	10
internationaal	4	4	4	5	6
werk	3	3	2	3	4
verzorgingsstaat	5	4	6	4	4
typisch Nederlands	2	2	2	3	2
vrijheden	2	2	1	1	1
overig	6	6	6	7	7

- a Vraagstelling: ‘Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over? Of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?’ Het gaat om open antwoorden die zijn gecodeerd. Weergegeven is het aandeel respondenten dat spontaan één of meer problemen noemt in de betreffende (sub)categorie. Omdat mensen meer dan één maatschappelijk probleem mogen noemen, telt het totaal aantal genoemde problemen op tot meer dan 100%. Hoofdcategorieën zijn weergegeven in groen. In wit staan de subcategorieën die daarbij horen. Omdat mensen maximaal vijf problemen mogen noemen, die bovendien tot dezelfde hoofdcategorie kunnen behoren, kan het voorkomen dat het totaal van de percentages in de subcategorieën hoger is dan dat van de hoofdcategorie. De categorieën zijn gerangschikt naar de grootte van het aandeel in het voorjaar van 2024. Vetgedrukte percentages in de laatste kolom wijken significant ($p < 0,01$) af van de voorlaatste meting, in de winter van 2023/2024.
- b In het voorjaar van 2024 noemt 92% van de respondenten één of meer problemen. Mensen die de vraag invullen, noemen gemiddeld 3,5 problemen.

Bron: NIB juli 2021-juni 2024

Prioriteiten nieuw kabinet: de politiek zelf, immigratie, inkomen, wonen, klimaat, veiligheid en zorg

We vroegen mensen in augustus 2024 in hun eigen woorden op te schrijven wat zij verwachten van het nieuwe kabinet-Schoof dat op 2 juli is beëdigd. In lijn met de onvrede over politiek Den Haag noemen veel mensen het functioneren van de politiek als prioriteit voor het nieuwe kabinet (zie figuur 1.3). De meestgenoemde inhoudelijke beleidsterreinen waaraan een nieuw kabinet zou moeten werken zijn immigratie, economie en inkomen, wonen, klimaat, criminaliteit en veiligheid en de gezondheidszorg.

Ook in augustus 2023 (na de val van het kabinet-Rutte IV) en december 2023 (na de Tweede Kamerverkiezingen) vroegen we mensen naar hun prioriteiten voor een nieuw kabinet. Toen werd de politiek ook het vaakst genoemd als prioriteit (zie COB 2023|Extra verkiezingsbericht en COB 2024|1). Migratie is het thema waarop het kabinet-Rutte IV is gevallen en grip krijgen op migratie, en dan vooral asielmigratie, was in de verkiezingen van november 2023 voor veel partijen een belangrijk speerpunt (De Ruiter en Meijer 2023). Immigratie werd toen veel vaker genoemd als prioriteit dan voor de verkiezingen (zie COB 2024|1: 7). In augustus 2024 noemen mensen het iets minder vaak, maar immigratie en integratie blijft het meestgenoemde inhoudelijke bereidsterrein waarop mensen graag snel actie zien. Het thema inkomen en wonen is voor veel mensen, net als vorig jaar, een belangrijk aandachtsgebied. Klimaat en gezondheidszorg worden wat minder vaak genoemd als prioriteit voor het nieuwe kabinet dan vorig jaar, criminaliteit en veiligheid iets vaker.

Hoe gaat het met Nederland?

Ondanks dat we vragen naar de *belangrijkste* taak en het probleem waar het kabinet zich *vooral* op moet richten, komen mensen regelmatig met een reeks beleidsterreinen. Het thema wonen komt bijvoorbeeld vaak terug samen met beleidsterreinen migratie en klimaat, inkomen en economie, en criminaliteit. Onderstaande citaten illustreren dat veel Nederlanders een opeenstapeling van maatschappelijke problemen zien en vinden dat de politiek deze niet oplost.

‘Te veel om nu op te noemen. Alles is even belangrijk. Huizen, natuur, kinderpardon, toeslagenschandaal, boeren, armoede, enz. enz.’ (vrouw, 53 jaar, mbo)

‘PROBLEMEN Asielprobleem, huizenprobleem, stikstofprobleem. DOELSTELLINGEN Sneller Toeslagenaffaire afhandelen, Oekraïne blijven steunen, bindend referendum instellen, minder ontwikkelingshulp, Nederlanders vaker vooropstellen.’ (man, 48 jaar, basisonderwijs)

‘Dat vind ik heel moeilijk omdat er zoveel problemen zijn. Maar voldoende huisvesting voor iedereen, dus minima, starters en vluchtelingen vind ik belangrijk, maar ook klimaat, milieu en veiligheid is belangrijk. En ik gun ze vooral daadkracht zodat niet alles weer vooruitgeschoven wordt naar een volgend kabinet.’ (vrouw, 68 jaar, hbo)

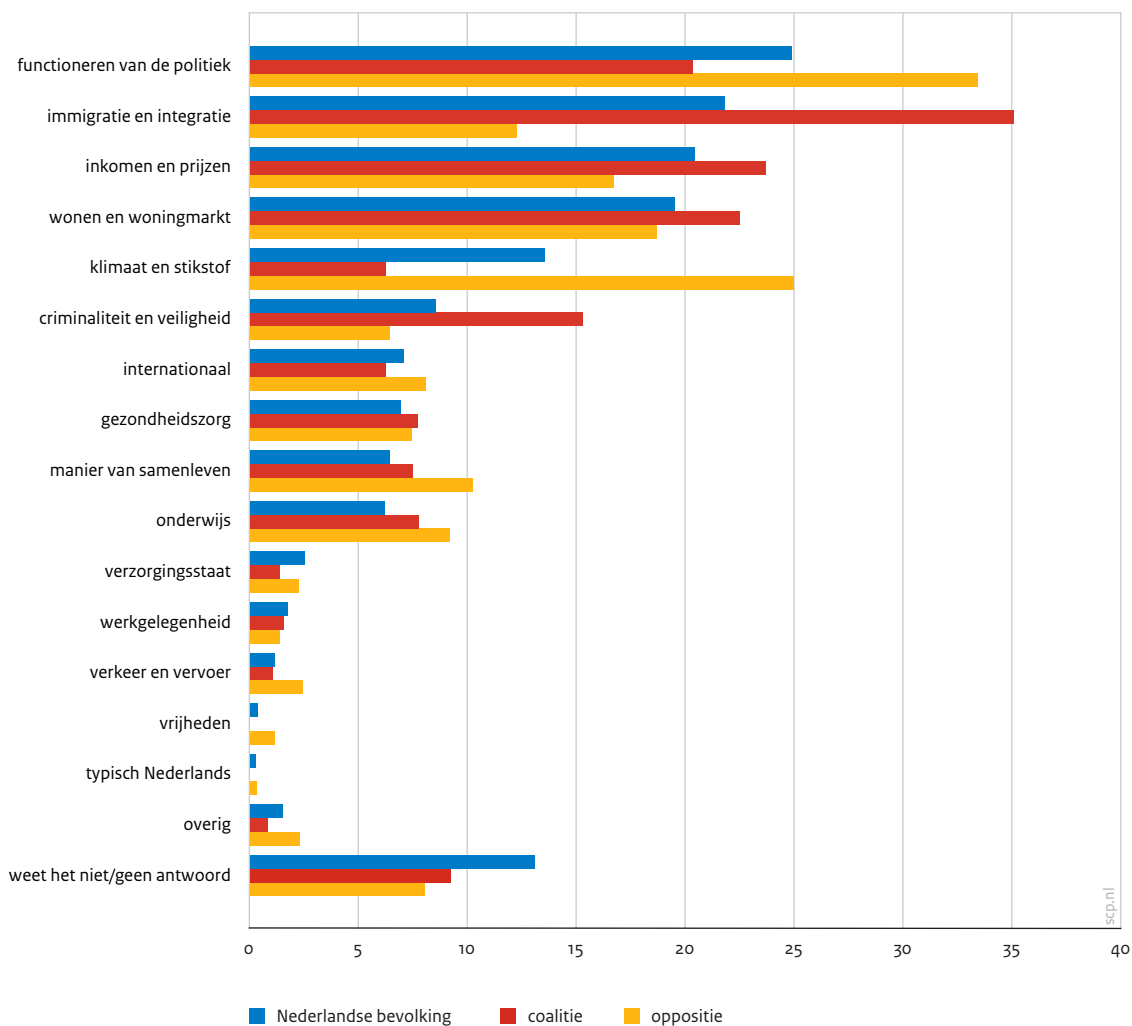
Als mensen een thema prioriteren, betekent dat niet dat ze vinden dat er meer geld heen moet. Het kan ook prioriteit zijn voor mensen om ergens minder geld aan uit te geven. Hoewel mensen immigratie en de asielopvang als een belangrijke taak voor het kabinet zien, weten we dat mensen minder geld willen uitgeven aan het verbeteren van de asielopvang (zie de begrotingsvraag in COB 2023|Extra verkiezingsbericht: 11).

Aanhangers² van de coalitiepartijen van het kabinet-Schoof (PVV, VVD, NSC en BBB) hebben andere prioriteiten dan aanhangers van oppositiepartijen (zie figuur 1.3). Bij aanhangers van de coalitiepartijen staan immigratie, inkomen en wonen bovenaan de prioriteitenlijst. Bij aanhangers van oppositiepartijen staat het functioneren van de politiek bovenaan. Ook klimaat is belangrijk voor aanhangers van oppositiepartijen. Aanhangers van coalitiepartijen daarentegen noemen het klimaat en het functioneren van de politiek minder vaak en noemen immigratie en criminaliteit juist vaker.

² We vragen mensen voor welke partij ze zouden stemmen als er nu verkiezingen zouden zijn voor de Tweede Kamer. We noemen mensen in dit onderzoek ‘aanhangers’ van een partij als ze een stemintentie hebben voor deze partij. Dat kan afwijken van de partij waar mensen daadwerkelijk op hebben gestemd of gaan stemmen.

Hoe gaat het met Nederland?

Figuur 1.3 Verwachtingen van een nieuw kabinet (voor Nederlandse bevolking en naar partijvoorkeur), bevolking van 18+, augustus 2024 (in procenten)^{a, b}

a Vraagstelling augustus 2024: ‘Wat vindt u de belangrijkste taak voor het nieuwe kabinet? Op welk probleem of welke doelstelling zou het zich vooral moeten richten? Kortom: wat zou u het nieuwe kabinet mee willen geven?’ Deze vraag is voorgelegd aan de helft van de steekproef. Deze mensen werden willekeurig geselecteerd. In augustus 2024 gaven 658 respondenten antwoord. Ondanks dat er naar de belangrijkste taak is gevraagd, geven sommige mensen meerdere onderwerpen aan en daarmee leverde de codering 1071 gecategoriseerde antwoorden op. Weergegeven is het aantal antwoorden per categorie gedeeld door het aantal respondenten. Omdat mensen meer dan één thema noemen, tellen de percentages op tot meer dan 100%. De percentages in dit figuur zijn gewogen. De categorieën zijn gesorteerd op het aandeel ‘Nederlandse bevolking’.

b De staaf ‘Nederlandse bevolking’ is gebaseerd op 658 antwoorden. De uitsplitsing naar stemintentie coalitiepartijen vs. oppositie is gebaseerd op 438 antwoorden (mensen die een voorkeur opgeven voor een van de politieke partijen; ‘overig/blanco’ is ingedeeld bij oppositie). De groep coalitie bestaat uit aanhangers van PVV (47%), VVD (36%), NSC (11%) en BBB (6%). De groep oppositiepartijen bestaat uit aanhangers van GroenLinks-PvdA (41%), CDA (14%), D66 (12%), PvdD (6%), SP (6%), ChristenUnie (6%), Volt (4%), SGP (3%), FvD (3%), Denk (2%), JA21 (1%) en andere partij (1%). Mensen die zeggen het niet te weten, niet stemgerechtigd zijn, geen antwoord geven of aangeven niet te zullen stemmen zijn buiten deze vergelijkende analyse gelaten.

Bron: COB-LISS augustus 2024

Hoe gaat het met Nederland?

Mensen zijn ontevreden over de richting van het land en de politiek, en vinden dat de beleidsterreinen immigratie, inkomen, wonen, klimaat, veiligheid en zorg moeten worden aangepakt. We bespreken eerst kort de zorgen over de meeste van deze beleidsterreinen en we geven aan welke zaken mensen goed zien gaan in Nederland. Daarna gaan we dieper in op drie prioriteiten voor het nieuwe kabinet en maatschappelijke ontwikkelingen die we signaleren. Eerst kijken we naar het functioneren van de politiek en de beweeglijkheid van politiek vertrouwen. Daarna gaan we in op zorgen over inkomen en de verbeterde economische stemming. Tot slot besteden we aandacht aan opvattingen over de manier van samenleven en ervaren conflict.

Veelgenoemde wens om asielmigratie te beperken

Het beleidsterrein migratie is de meestgenoemde inhoudelijke prioriteit die mensen meegeven aan het nieuwe kabinet. Op dit thema bestaat de laatste jaren het beeld dat ‘migratie ons overkomt en we er als samenleving geen grip op hebben’ (Adviesraad Migratie 2022). Hoewel immigratie verschillende vormen kent (arbeids-, studie-, gezins- en asielmigratie), gaat het in de antwoorden van mensen in bijna alle gevallen over asielmigratie. Vaak spreken mensen een duidelijke wens uit om de komst van asielzoekers te beperken. Slechts enkelen noemen als belangrijkste taak een humaner vluchtelingenbeleid en een betere organisatie van de opvang, zoals in Ter Apel (zie ook COB 2024¹). Soms verbinden mensen andere beleidsterreinen nadrukkelijk aan het thema immigratie, bijvoorbeeld door het woningtekort in verband te brengen met statushouders (zie ook COB 2023¹), of te stellen dat Nederlanders die ook een woning zoeken of in armoede leven door de politiek achtergesteld worden (zie ook Kunst, Dagevos en Coenders n.n.g.). Dat een groep Nederlanders internationale migratie ziet als oorzaak van de nationale problemen, zoals die op de woningmarkt, bespreken we in [hoofdstuk 2](#).

‘Zorgen dat we minder vluchtelingen opvangen, zorg eerst dat je eigen inwoners fatsoenlijk onderdak hebben.’ (man, 25 jaar, vmbo)

‘1. Beduidend terugdringen van migratie; 2. verbeteren van de kwaliteit en beloning in de zorg; 3. Woningbouw en dan allereerst voor Nederlanders.’ (man, 70 jaar, wo)

‘Oorlog, terugdringen asielzoekers. Denken aan armoede in eigen land.’ (vrouw, 40 jaar, mbo)

‘Op verminderen van de instroom van asielzoekers. Dit heeft invloed op allerlei andere problemen.’ (vrouw, 76 jaar, hbo)

Andere prioriteiten voor het nieuwe kabinet: wonen, klimaat, veiligheid en zorg

Veel mensen geven het oplossen van de woningnood mee als belangrijke taak voor het nieuwe kabinet. Sinds 2018 stijgt dit thema ook op de lijst van meestgenoemde maatschappelijke problemen. Tijdens de coronacrisis was dat tijdelijk minder, maar sinds 2022 behoort ‘wonen’ volgens mensen tot de belangrijkste problemen van Nederland. Mensen vinden dat er veel meer gebouwd moet worden en dat het woningaanbod beter verdeeld moet worden over verschillende doelgroepen. Het gaat ze dan om een passender aanbod voor jongeren, starters en studenten en een betere doorstroming naar andere woningen voor senioren. Ook zien velen de onbetaalbaarheid van woningen als probleem, door huurverhogingen en dure koopwoningen. Zoals we hierboven al aangaven, brengen sommigen tekorten op de woningmarkt in verband met immigratie (zie ook COB 2023¹). Enkelen verbinden het woningtekort in hun antwoorden ook aan de stikstofproblematiek, waardoor er minder gebouwd kan worden.

Bij klimaat als belangrijkste taak voor het nieuwe kabinet zijn er verschillende prioriteiten. We weten dat de meeste Nederlanders de mens als oorzaak van klimaatverandering zien, het noodzakelijk vinden om daarvoor in actie te komen en het ook belangrijk vinden dat Nederland bijdraagt aan het tegengaan van klimaatverandering (zie COB 2024²: 29; De Kluienaar et al. 2024). Tegelijkertijd weten we ook dat

Hoe gaat het met Nederland?

Nederlanders verschillend denken over de noodzaak van snel handelen bij klimaat ten opzichte van andere beleidsterreinen (zie COB 2024|2). Een deel vindt dat het kabinet zich moet houden aan Europese klimaat- en stikstofnormen, verduurzaming moet stimuleren en moet blijven werken aan klimaatdoelen. Anderen vinden daarentegen dat klimaatmaatregelen moeten worden teruggedraaid of afgebouwd, en stikstofbeleid moet worden afgeschaft.

De beleidsterreinen veiligheid en gezondheidszorg noemen mensen minder vaak spontaan als we ze vragen in hun eigen woorden aan te geven wat ze de belangrijkste taak voor het nieuwe kabinet vinden. Deze thema's stonden een jaar geleden wel in de top vijf van zaken waaraan de landelijke politiek meer geld zou moeten uitgeven, toen we mensen een lijst met doeleinden gaven en vroegen waar de politiek meer of minder geld aan zou moeten besteden (zie COB 2023|Extra verkiezingsbericht).

Op het gebied van criminaliteit en veiligheid geven mensen aan zich zorgen te maken over de toename van geweld, diefstal en agressie en verwachten ze van het nieuwe kabinet criminaliteitsbestrijding, strengere wetgeving en ordehandhaving. We zien eveneens een lichte toename in het aandeel mensen dat criminaliteit en veiligheid als maatschappelijk probleem noemt. Mensen hebben het dan vaak over (drugs-) geweld, toenemende criminaliteit bij jongeren, onveiligheid op straat, georganiseerde misdaad en agressie jegens hulpverleners. Ook benoemen sommigen dat straffen in Nederland te laag zijn en dat de rechterlijke macht te langzaam werkt. Enkel benoemen ook geweld bij demonstraties als probleem.

Wat betreft de gezondheidszorg zien mensen als taak voor het nieuwe kabinet onder andere het zorgen voor goede toegang tot en betaalbaarheid van de zorg, betere kwaliteit en beloning in de gezondheids- en ouderenzorg, het oplossen van arbeidstekorten en minder marktwerking. Veelgenoemde zorgen zijn verder te lange wachtlijsten, schaarse medicijnen, problemen bij jeugdzorg en de geestelijke gezondheidszorg.

Wat er goed gaat in Nederland: welvaart, de zorg en het samenleven

We vroegen mensen ook om in hun eigen woorden aan te geven wat ze goed vinden gaan, waar ze positief, blij of trots over zijn (zie tabel 1.3). 74% noemt één of meer sterke punten van Nederland (92% noemt één of meer problemen). Veel mensen noemen inkomen en economie, en samenleven als positieve punten. Bij de gezondheidszorg als reden om trots te zijn noemen mensen de kwaliteit van de medische zorg en dat het goed georganiseerd is.

Hoe gaat het met Nederland?

Tabel 1.3 Sterke punten van Nederland, bevolking van 18+, voorjaar 2024 (in procenten)^a

inkomen en economie	26
gezondheids- en ouderenzorg	22
samenleven	19
wonen en verkeer	18
vrijheden	16
sociaal stelsel	15
onderwijs en cultuur	14
politiek en bestuur	13
criminaliteit en veiligheid	10
milieu en klimaat	9
werkgelegenheid	7
Nederland internationaal	4
immigratie en integratie	4
Nederland(s)	3
overig	2

a Vraagstelling: 'Wat gaat er volgens u op dit moment goed in ons land? Waar bent u zeer positief of blij over of trots op als het om de Nederlandse samenleving gaat?' Weergegeven is het aandeel respondenten dat spontaan één of meer sterke punten noemt in de betreffende categorie. Het gaat om open antwoorden die zijn gecodeerd. Omdat mensen meer dan één sterk punt mogen noemen, telt het totaal aantal genoemde positieve punten op tot meer dan 100%. In het voorjaar van 2024 noemt 74% van de respondenten één of meer positieve punten. Mensen die de vraag invullen, noemen gemiddeld 2,8 sterke punten.

Bron: NIB maart-juni 2024

1.3 Mensen verwachten daadkracht van het nieuwe kabinet

Het functioneren van de politiek blijft de meestgenoemde prioriteit voor het nieuwe kabinet en is een van de meestgenoemde maatschappelijke problemen (zie figuur 1.3 en tabel 1.2). Dat zoveel mensen naar de politiek zelf wijzen, komt deels omdat ze vinden dat de grote maatschappelijke opgaven te lang zijn blijven liggen. Het is volgens hen hoog tijd dat de politiek deze problemen oplost. Dat zien we terug in uitspraken als 'Nederland op orde krijgen', 'Ga eens aan de slag', 'Niet zoveel praten, maar actie ondernemen', 'Huidige problemen in Nederland oplossen i.p.v. meer erbij creëren'.

Naast het ervaren gebrek aan daadkracht, lezen we in augustus 2024 ook veel andere bekende klachten over politiek Den Haag terug, maar dan verwoord als wens. Mensen verwachten van het nieuwe kabinet meer eerlijkheid en het nakomen van beloften en afspraken. Ook wensen ze dat de politiek er is voor alle Nederlanders, beter luistert en weet wat er speelt, het algemeen belang dient en dat ze open en duidelijk zijn over te maken keuzes (zie ook COB 2024|2). Daarnaast zijn er zorgen over de manier waarop politici met elkaar omgaan. Ze vinden dat politici te veel op de persoon spelen, dat er te weinig dialoog en te veel geruzie is. Mensen zien dit ook terug in de opstelling van de nieuwe coalitiepartijen. Van het nieuwe kabinet verwachten mensen een betere samenwerking en minder verdeeldheid. Door meer een eenheid te worden zal er volgens mensen ook meer daadkracht zijn.

'Aan de slag. Ophouden met die politieke spelletjes. Samenwerken en aanpakken.' (man, 68 jaar, hbo)

De zorgen over het functioneren van de politiek zijn niet nieuw en zien we ook terug in de vertrouwenscijfers over de politiek. Maar ongeveer de helft van de Nederlanders geeft de regering en de Tweede Kamer in het voorjaar van 2024 een 6 of hoger voor het vertrouwen (resp. 51% en 50%).

Aanhangers van nieuwe coalitiepartijen geven de politiek vaker een voldoende dan voor de verkiezingen

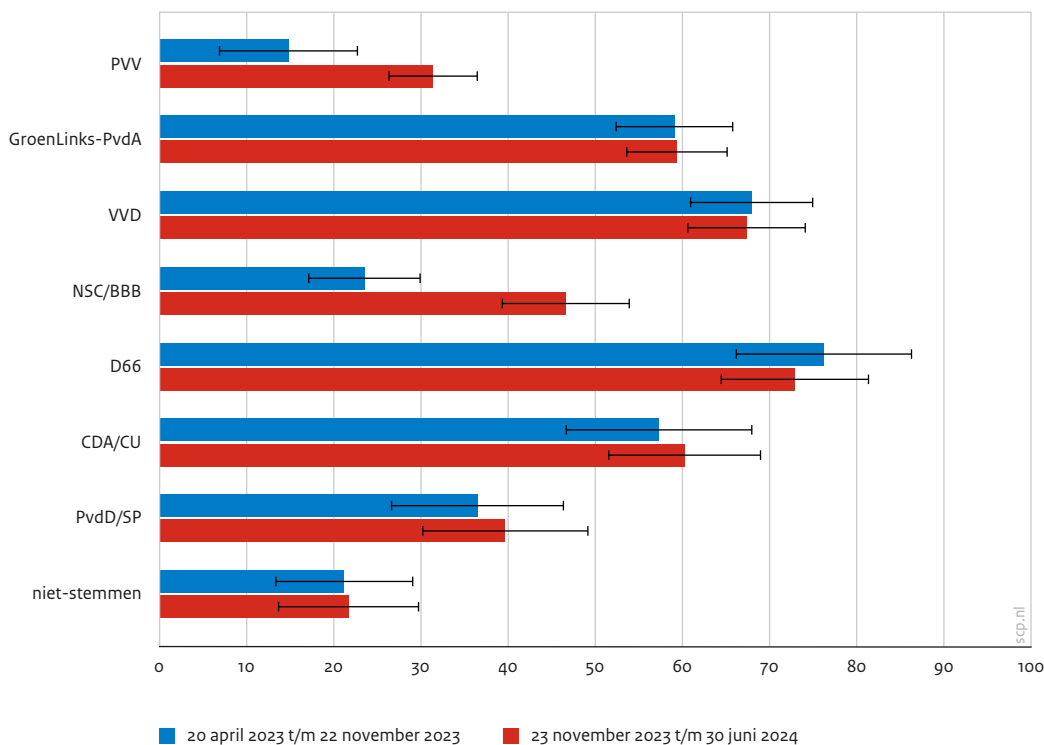
Uit eerder onderzoek weten we dat aanhangers van de nieuwe coalitiepartijen, en dan vooral de aanhangers van de PVV, na de Tweede Kamerverkiezingen op 22 november 2023 meer vertrouwen hebben in de politiek dan daarvoor. Voor een deel komt dat omdat mensen die voor de verkiezingen ook al een voorkeur voor de PVV hadden zelf positiever zijn geworden (een 'winnaars'-effect), voor een deel omdat de PVV er sinds de verkiezingen nieuwe aanhangers heeft bijgekregen waarvan het politiek vertrouwen ook voor de verkiezingen al hoger was (Lubbers et al. 2023). Omdat wij niet dezelfde groep kiezers over tijd volgen, kunnen we over de eerste verklaring (het 'winnaars'-effect) geen uitspraken doen. Wel kunnen we kijken of de groep die na de verkiezingen een partij aanhangt, veranderd is in hun vertrouwensoordeel ten opzichte van de groep die deze partij voor de verkiezing aanhing (zie figuur 1.4).

Mensen met weinig politiek vertrouwen steunen de vertegenwoordigende democratie minder (Ouattara en Van der Meer 2022). Daarnaast is deze groep eerder geneigd om de eerlijkheid van het stemproces te betwisten. Als het politiek vertrouwen gepolitiseerd is (kiezersgroepen verschillen dan in politiek vertrouwen), dan kan het democratische proces inzet worden van politieke strijd. Dat maakt het relevant om partijpolitieke verschillen in politiek vertrouwen te onderzoeken. We weten uit eerder kiezersonderzoek dat politiek vertrouwen onder aanhangers van verschillende politieke partijen steeds verder uiteenloopt en dat die verschillen ook structureel zijn geworden. Zo zijn er partijen voor kiezers met veel vertrouwen (zoals D66) en partijen voor kiezers met meer wantrouwen (zoals PVV of SP). Als gevolg van deze politisering zal de steun voor de democratie en het eerlijke verloop van verkiezingen nog meer langs partijpolitieke lijnen lopen. Ook kan het vertrouwen onder groepen burgers met toch al laag vertrouwen nog verder afnemen als politici het democratische proces in twijfel trekken (Van der Meer 2022: 110).

De groep die de PVV aanhangt na de verkiezingen geeft vaker een voldoende voor vertrouwen dan de groep mensen die dat voor de verkiezingen deed. Ook de groep NSC/BBB-aanhangers bestaat na de verkiezingen uit meer mensen die de politiek een 6 of hoger voor vertrouwen geven. De groep VVD-aanhangers is niet positiever geworden. Ook bij de oppositiepartijen is er geen verandering in gemiddeld vertrouwen voor en na de verkiezingen (zie figuur 1.4).

Het vertrouwen onder aanhangers van coalitiepartij VVD en de oppositiepartijen GroenLinks-PvdA, D66 en CDA/CU is nog altijd hoger dan voor aanhangers van andere partijen. Een meerderheid van deze aanhangers geeft de politiek na de verkiezingen een 6 of hoger voor vertrouwen. Voor aanhangers van PvdD/SP is dat een minderheid. Ook van de aanhangers van PVV en NSC/BBB geeft een minderheid een 6 of hoger. Kiezers van PVV, NSC/BBB en PvdD/SP voelen zich ook vaker niet gehoord (zie COB 2024|2: 37). Wij zien dus blijvende structurele verschillen in politiek vertrouwen onder aanhangers van verschillende politieke partijen.

Figuur 1.4 Politiek vertrouwen naar partijvoorkeur voor en na de Tweede Kamerverkiezingen, bevolking van 18+, voorjaar 2023-voorjaar 2024 (in procenten)^{a, b, c, d}

- a Zwarte lijnen geven een 99% betrouwbaarheidsinterval weer.
- b Politiek vertrouwen is het gemiddelde vertrouwen in de regering en de Tweede Kamer. Weergegeven is het percentage dat een 6 of hoger geeft.
- c De stemintenties zijn soms samengevoegd vanwege een te klein aantal waarnemingen. Sommige stemintenties zijn om dezelfde reden niet weergegeven.
- d Vanwege een te klein aantal waarnemingen bij sommige partijen zijn niet alle oppositiepartijen onderzocht.

Bron: NIB april 2023-juni 2024

Politic vertrouwen nog steeds laag onder mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding

De verwachting is dat de verkiezingswinst van de PVV op 22 november 2023 en de formatie tot het kabinet-Schoof het vertrouwen onder mensen met een basisonderwijs- of een vmbo-opleiding heeft vergroot. De partijen die nu deel uitmaken van de coalitie (PVV, VVD, NSC en BBB) besteden veel aandacht aan thema's die voor mensen met een basisonderwijs- of een vmbo-opleiding belangrijk zijn, zoals migratie en veiligheid. We weten uit eerder SCP-onderzoek dat hoe mensen vinden dat de regering op het asielbeleid functioneert, voor deze opleidingsgroep zwaarder meeweegt in hun politiek vertrouwensoordeel (Geurkink en Van Noije 2024). In vergelijking met de periode voor de verkiezingen is er daarna inderdaad een lichte stijging in politiek vertrouwen onder basisonderwijs- of vmbo-opgeleiden (figuur 1.5), maar ook onder de andere opleidingsgroepen. Het verschil tussen mensen met een hbo- of wo-opleiding en mensen met een basisonderwijs- of een vmbo-opleiding is sinds de Tweede Kamerverkiezingen *niet* kleiner geworden.³ De structurele verschillen in politiek vertrouwen tussen verschillende opleidingsgroepen zijn onverminderd

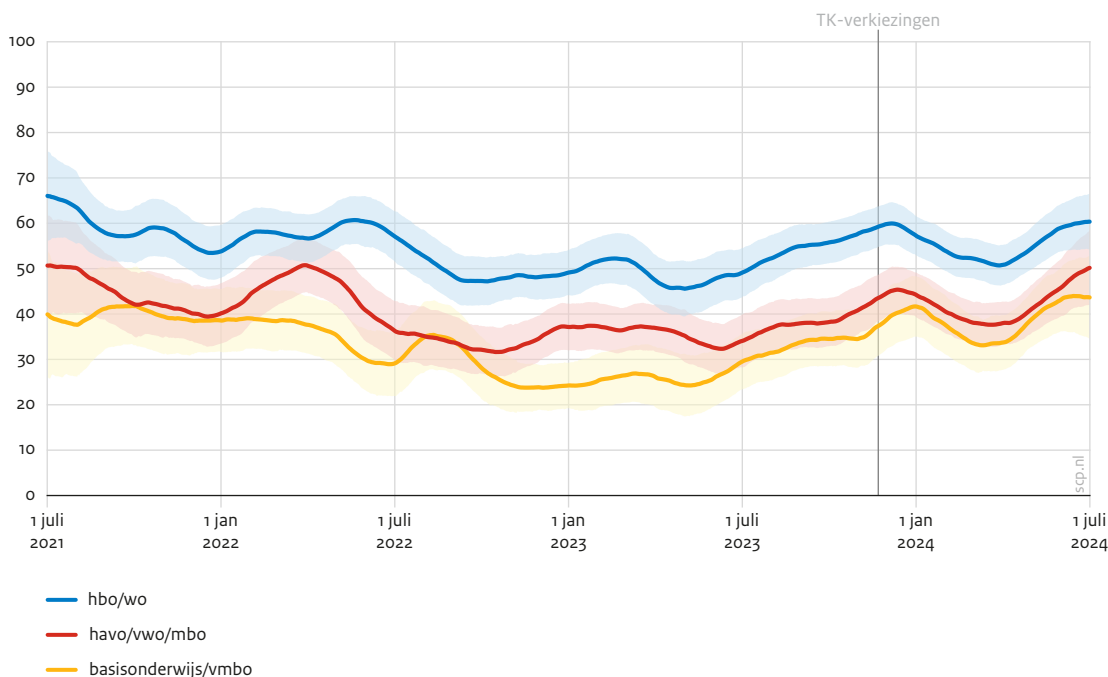
³ Specifieker gesteld: we onderzochten verschillen in vertrouwen tussen de periode zeven maanden vóór de verkiezingen (20 april t/m 22 november 2023) en de periode zeven maanden ná de verkiezingen (23 november 2023 t/m 26 juni 2024).

Hoe gaat het met Nederland?

groot.⁴ Hbo- en wo-opgeleiden geven net als voor de verkiezingen nog steeds vaker dan anderen een voldoende voor het vertrouwen in de politiek (figuur 1.5).

Voor de verschillen in politiek vertrouwen tussen opleidingsgroepen bestaan verschillende verklaringen, zoals verschil in economische omstandigheden, politieke kennis en ervaren culturele afstand (zie kader 1.2 in COB 2021|2). Deze opleidingsverschillen zijn zorgelijk, omdat het ook reflecteert in hoeverre de overheid in de ogen van mensen goed functioneert. Daarnaast is er een verband tussen het vertrouwen dat mensen hebben en of (en hoe) ze besluiten mee te doen aan de politiek (zoals stemmen en deelnemen aan een debat of protest), al is die samenhang niet eenduidig (zie ook COB 2023|3). Ongelijke deelname van burgers aan het politieke proces is onwenselijk, omdat daarmee niet alle voorkeuren en belangen van verschillende groepen goed vertegenwoordigd worden, wat de democratische legitimiteit kan ondermijnen (Van Noije 2019). We weten uit eerder onderzoek dat mensen met een basisonderwijs-, vmbo- of mbo-opleiding minder vaak de politiek ingaan (Bovens en Wille 2017) en dat hun opvattingen en belangen minder goed doorklinken in beleid (Hakhverdian en Schakel 2017). Deze ongelijkheden raken aan de kernbeginselen van de democratische rechtsstaat en zouden er zelfs toe kunnen leiden dat groepen zich gaan keren tegen die democratische rechtsstaat (Bovens en Wille 2010).

Figuur 1.5 Politiek vertrouwen naar opleiding, bevolking van 18+, (na)zomer 2021-voorjaar 2024 (in procenten)^{a, b}

- a Politiek vertrouwen is het gemiddelde vertrouwen in de regering en de Tweede Kamer. Weergegeven is het percentage dat gemiddeld een 6 of hoger geeft. De percentages in dit figuur zijn berekend op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde. Zie de [Verantwoording](#) achterin voor een toelichting op deze berekening. De lichtgekleurde gebieden rondom de lijnen geven de foutmarge weer (bij een betrouwbaarheidsinterval van 99%).
- b De verticale lijn TK-verkiezingen is getrokken op 22 november 2023.

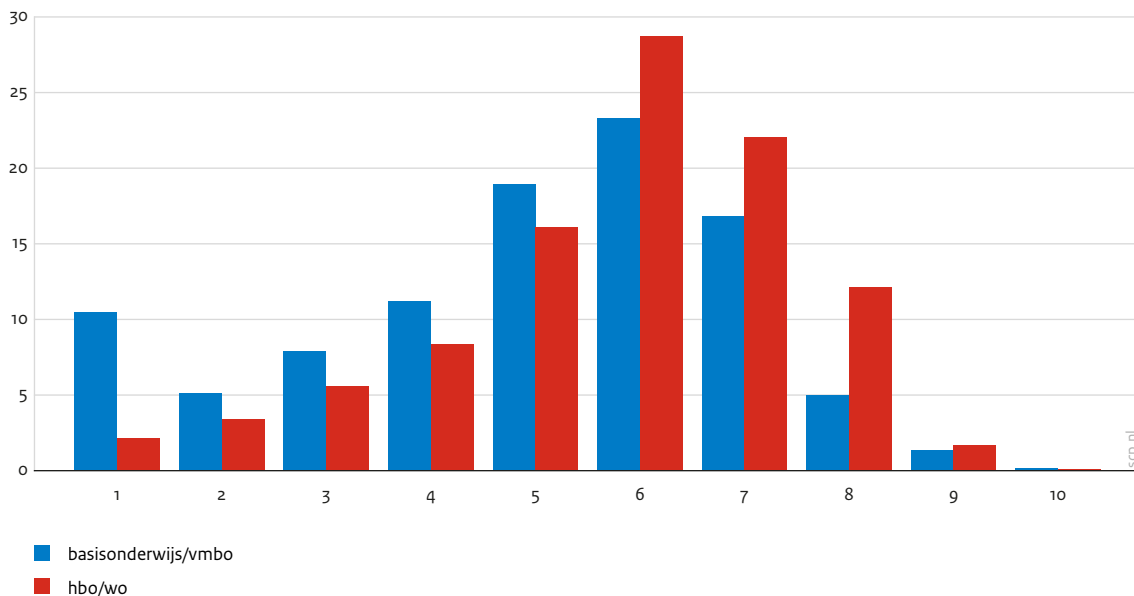
Bron: NIB juli 2021-juni 2024

⁴ Ook onderzoeksbureau Ipsos I&O ziet in zijn peilingen in [juni](#), [september](#) en [november](#) 2024 dat hbo- en wo-opgeleiden meer vertrouwen hebben in de landelijke politiek dan mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding. Daarnaast rapporteerde Ipsos I&O in zowel juni als september 2024 dat de stijging in politiek vertrouwen sinds de Tweede Kamerverkiezingen sterker is onder basisonderwijs-, vmbo-, havo-, vwo- en mbo-opgeleiden. Het opleidingsverschil werd daarmee kleiner. In onze meting tot en met juni 2024 zien wij niet dat deze opleidingsverschillen kleiner zijn geworden. In november 2024 rapporteert Ipsos I&O dat het politiek vertrouwen weer is gedaald en voor alle opleidingsgroepen op het niveau van voor de Tweede Kamerverkiezingen ligt.

Hoe gaat het met Nederland?

Dat mensen met een basisonderwijs- of een vmbo-opleiding gemiddeld lagere vertrouwenscijfers geven, is ook duidelijk te zien in de verdeling van de cijfers (zie figuur 1.6). Deze groep geeft vaker een 5 of lager aan de politiek. Voor hbo- of wo-opgeleiden zijn dat vaker een 6, 7 of 8. Vooral het aantal mensen dat een 1 geeft is groter onder de groep met een basisonderwijs- of een vmbo-opleiding (10% vs. 2% onder hbo- en wo-opgeleiden). Maar weinig mensen geven een 9 of 10 aan de politiek.

Figuur 1.6 Verdeling van politiek vertrouwen naar opleiding, bevolking van 18+, voorjaar 2024 (in procenten)^{a, b}

- a Politiek vertrouwen is het gemiddelde vertrouwen in de regering en de Tweede Kamer. Weergegeven is het percentage respondenten dat gemiddeld afgerond een bepaald cijfer voor vertrouwen geeft.
- b Ten behoeve van de interpretatie van de figuur zijn mensen met een havo/vwo-opleiding of mbo-opleiding niet in de figuur weergegeven. Deze groep houdt een middenpositie, maar lijkt wat betreft het gemiddelde vertrouwen en de verdeling van dat vertrouwen meer op mensen met een basisonderwijs- of een vmbo-opleiding dan op mensen met een hbo- of wo-opleiding.

Bron: NIB maart-juni 2024

Verschillend vertrouwen, verschillende oordelen?

Er zijn dus nog steeds duidelijke verschillen in politiek vertrouwen tussen mensen met een basisonderwijs- of een vmbo-opleiding en hbo- of wo-opgeleiden. Belangrijke bronnen van dat vertrouwenscijfer zijn oordelen over het functioneren van de politiek, zoals de mate waarin de politiek responsief is (zie ook COB 2024|2), rechtvaardig optreedt en resultaten boekt. Oordelen op al deze onderdelen van een betrouwbare overheid dragen evenveel bij aan het vertrouwen van verschillende opleidingsgroepen (Van Noije en Geurkink 2024). Tegelijkertijd is het goed mogelijk dat mensen uit deze opleidingsgroepen aan andere aspecten denken als ze spontaan moeten aangeven waarom ze een bepaald vertrouwensoordeel geven.

Uit eerder onderzoek op basis van groepsgesprekken met verschillende maatschappelijke groepen weten we al veel over de overeenkomsten en verschillen in criteria om het politiek vertrouwen te beoordelen (Steenvoorden 2023). Overeenkomsten voor een positief oordeel zijn onder andere bevoegenheid van politici, het maken van juiste beleidskeuzes en vertrouwen vanuit hoop op verandering of verbetering. Redenen voor een gebrek aan vertrouwen waren onder andere dat politici vooral hun eigenbelang dienen, beloftes niet nakomen en niet weten wat er leeft. Hbo- en wo-opgeleiden oordeelden vaker over het vertrouwen op basis van goede intenties en de relatief goede omstandigheden in Nederland.

Hoe gaat het met Nederland?

Bij basisonderwijs-, vmbo- en mbo-opgeleiden benoemden mensen traagheid, inefficiëntie en oneerlijkheid van politici als reden om weinig vertrouwen te hebben (Steenvoorden 2023).

In augustus 2024 vroegen we een deel van de respondenten om hun cijfer voor vertrouwen in de regering toe te lichten. Zien we daar ook overeenkomsten en verschillen tussen opleidingsgroepen in de criteria waarmee ze de politiek beoordelen? Deze antwoorden zijn vaak kort en omdat ze in een enquête zijn voorgelegd, was er geen mogelijkheid om erover door te praten. Ze zullen dus minder aspecten bevatten dan bestaand onderzoek op basis van groeps gesprekken. Wel illustreren ze waar verschillende opleidingsgroepen zoal aan denken als hun gevraagd wordt een cijfer te geven voor het vertrouwen dat ze hebben in de regering.

Er bestaan veel overeenkomsten in de toelichtingen van verschillende opleidingsgroepen. Velen noemen de rommelige totstandkoming van het huidige kabinet of het geruzie tussen de partijen als onderbouwing van hun vertrouwenscijfer. Daarbij verwijzen mensen ook naar de in hun ogen instabiliteit van het kabinet-Schoof en de verwachting dat deze de zittingsperiode niet door zal komen:

‘Zijn net begonnen en direct gekibbel en onenigheid. Dit kan nooit lang duren. Dus zullen waarschijnlijk opnieuw naar de stembus moeten.’ (man, 65 jaar, mbo, 2 voor vertrouwen, PVV)

‘Het is een zootje met ministers van verschillende partijen die niet op één lijn liggen en zich onprofessioneel opstellen. Ik denk dat ze deze periode niet kunnen afmaken op deze manier en dat er nieuwe verkiezingen gaan komen.’ (vrouw, 24 jaar, wo, 4 voor vertrouwen, weet niet)

Toch zijn er ook respondenten die de nieuwe regering het voordeel van de twijfel geven. Ze zijn pas net begonnen en moeten nog maar laten zien wat ze gaan bereiken en op welke manier ze dat doen. Soms komt die houding meer voort uit scepsis of het gaat lukken, soms is het hoop dat het huidige kabinet gaat zorgen voor de verandering waar mensen op zitten te wachten.

‘Weinig vertrouwen, maar verdient een kans.’ (man, 66 jaar, basisonderwijs, 5 voor vertrouwen, niet-stemmer)

‘Ik heb nog niet veel verandering of verbetering gezien of gemerkt. Echter zijn ze pas begonnen dus krijgen ze een kans.’ (vrouw, 43 jaar, hbo, 6 voor vertrouwen, weet niet)

‘Laat maar zien dat ze het kunnen.’ (man, 70 jaar, mbo, 7 voor vertrouwen, PVV)

Veelgenoemde redenen binnen alle opleidingsgroepen om een onvoldoende te geven aan de regering is het gevoel dat de regering niet de belangrijke problemen oplost en haar beloftes niet nakomt.

‘Omdat er niks gedaan wordt, zijn nu inmiddels bijna een jaar verder na de verkiezingen en er is letterlijk niks veranderd.’ (vrouw, 34 jaar, vmbo, 3 voor vertrouwen, overig)

‘Er wordt te veel gepraat en maar weinig waargemaakt.’ (man, 50 jaar, vmbo, 5 voor vertrouwen, weet niet)

‘Er worden veel beloften gemaakt waarvan een groot deel wettelijk gezien niet eens waargemaakt kan worden.’ (vrouw, 30 jaar, wo, 4 voor vertrouwen, weet niet)

Als we kijken naar de verschillen tussen opleidingsgroepen, dan zien we dat mensen met een hbo- of wo-opleiding vaker dan andere opleidingsgroepen de partijsamenstelling van het huidige kabinet als een reden voor hun lage vertrouwenscijfer noemen. Soms gaat dat om de algemene politieke koers van de

Hoe gaat het met Nederland?

regering, maar het gaat ook vaak om de deelname van de PVV aan het kabinet en de opstelling van PVV-leider Geert Wilders.

‘Ik ben het niet eens met de standpunten van de regering. Ik vertrouw hierom niet dat zij niet de juiste belangen hebben en hierdoor onjuiste acties ondernemen.’ (man, 25 jaar, wo, 3 voor vertrouwen, GroenLinks-PvdA)

‘Ik heb pertinent geen vertrouwen in Geert Wilders door uitspraken die hij in het verleden gedaan heeft. Daarnaast snap ik niet dat iemand die niet democratisch gekozen is, de premier van ons land kan zijn.’ (vrouw, 32 jaar, wo, 5 voor vertrouwen, PvdD)

Het vermeende ontbreken van deskundigheid bij leden van het nieuwe kabinet is vooral voor mensen met een havo-, vwo- of mbo-opleiding en voor mensen met een hbo- of wo-opleiding een onderbouwing van hun vertrouwenscijfer.

‘Veel ministers niet kundig genoeg en met bedenkelijke inzichten.’ (vrouw, 65 jaar, havo/vwo, 5 voor vertrouwen, GroenLinks-PvdA)

De inhoudelijke verschillen die benoemd worden, vallen niet alleen samen met de opleiding van mensen, maar vooral ook met hun partijvoorkeur. Zoals hierboven geïllustreerd, zijn het vaker aanhangers van de coalitiepartijen die de regering het voordeel van de twijfel geven of hoop uitspreken, terwijl aanhangers van oppositiepartijen vaker hun vertrouwenscijfer baseren op afwijzing van de politieke koers of van specifieke partijen binnen de regering.

Andere houdingen over politiek en vertrouwen in instituties nauwelijks veranderd

Het politieke vertrouwen is licht gestegen in de periode na de Tweede Kamerverkiezingen in vergelijking met de periode daarvoor. Zien we deze positievere stemming over de politiek ook terug in houdingen over de politiek en vertrouwen in andere instituties? En verschilt dat naar opleiding (tabel 1.4)? In de periode van zeven maanden sinds de Tweede Kamerverkiezingen geeft 42% van de Nederlanders aan het eens te zijn met de stelling dat Kamerleden en ministers niet veel geven om wat mensen zoals zij denken. Dat percentage is vergelijkbaar met de periode van zeven maanden voor de verkiezingen. Mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding voelen zich minder gezien dan mensen met een hbo- of wo-opleiding. Met de stelling dat het beter zou zijn als het landsbestuur wordt overgelaten aan een paar krachtige leiders is 32% het eens. Deze voorkeur is hoger onder basisonderwijs- en vmbo-opgeleiden (47%), maar gelijk aan de periode voor de verkiezingen. 27% van de mensen vindt de meeste politici bekwame mensen, dat was ook voor de verkiezingen al zo.

Het aandeel dat de politie een 6 of hoger geeft voor vertrouwen is na de verkiezingen (85%) iets hoger dan in de periode daarvoor (82%). Deze stijging komt vooral doordat mensen met een hbo- of wo-opleiding vaker een voldoende geven (van 86% naar 90%). Het vertrouwen in de rechtspraak en de Europese politiek is stabiel. Voor beide instituties geldt dat mensen met een hbo- of wo-opleiding daar meer vertrouwen in hebben dan mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding.

Tabel 1.4 Stellingen over de politiek^a en vertrouwen in instituties^b naar opleiding voor en na de Tweede Kamerverkiezingen, bevolking van 18+, voorjaar 2023-voorjaar 2024 (in procenten)^c

	Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken		het zou goed zijn als het landsbestuur werd overgelaten aan een paar krachtige leiders		de meeste politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen	
	voor verkiezingen	na verkiezingen	voor verkiezingen	na verkiezingen	voor verkiezingen	na verkiezingen
% (helemaal) eens						
allen	43	42	30	32	29	27
opleiding						
basisonderwijs, vmbo	56	54	47	47	22	21
havo/vwo, mbo	47	47	29	32	29	29
hbo/wo	31	29	21	22	33	31
	vertrouwen in de politiek		vertrouwen in de rechtspraak		vertrouwen in de Europese politiek	
	voor verkiezingen	na verkiezingen	voor verkiezingen	na verkiezingen	voor verkiezingen	na verkiezingen
% 6 of hoger voor vertrouwen						
allen	82	85	74	76	47	48
opleiding						
basisonderwijs, vmbo	79	81	64	64	36	38
havo/vwo, mbo	80	82	72	73	41	44
hbo/wo	86	90	84	86	58	58

a Weergegeven is het percentage dat het eens of helemaal eens is met de stelling. De percentages (helemaal) eens en (helemaal) oneens tellen samen met niet eens, niet oneens en geen antwoord op tot 100%.

b Vermeld zijn percentages scores 6-10 op een schaal van 1 (geen enkel vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen) in antwoord op de vraag ‘Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de volgende instellingen in Nederland?’.

c Percentages zijn vetgedrukt als die in de periode na de verkiezingen significant afwijken van de periode daarvoor (bij $p < 0,01$).

Bron: NIB april 2023-juni 2024

1.4 Economie en inkomen vaak genoemd als probleem, maar verwachtingen positiever

Veel mensen noemen inkomen en prijzen als inhoudelijk beleidsterrein waar het nieuwe kabinet mee aan de slag moet en dit thema staat ook hoog op de lijst met belangrijkste maatschappelijke problemen. Meestgenoemde taken zijn het verminderen van armoede en de hoge kosten voor levensonderhoud. Vaak gaat het niet over de eigen financiële situatie, maar maken mensen zich zorgen om anderen. Zo zien ze graag meer aandacht voor de positie van minima en zijn ze niet te spreken over de grote tegenstelling tussen arm en rijk. Veelgenoemde termen zijn bestaanszekerheid, leefbaarheid en betaalbaarheid. Soms koppelen mensen deze wens ook aan andere beleidsthema's, zoals wonen, migratie en buitenlandbeleid (voor die laatste twee, zie [hoofdstuk 2](#)).

‘Laat het betaald werken lonen, voorrang en meer betaalbare huisvesting aan de laag & middenklasse, belastingen en (woon/leef)kosten verhoudingsgewijs kloppend maken. 1 EU dus ook dezelfde prijzen/kosten.’ (vrouw, 40 jaar, mbo)

Hoe gaat het met Nederland?

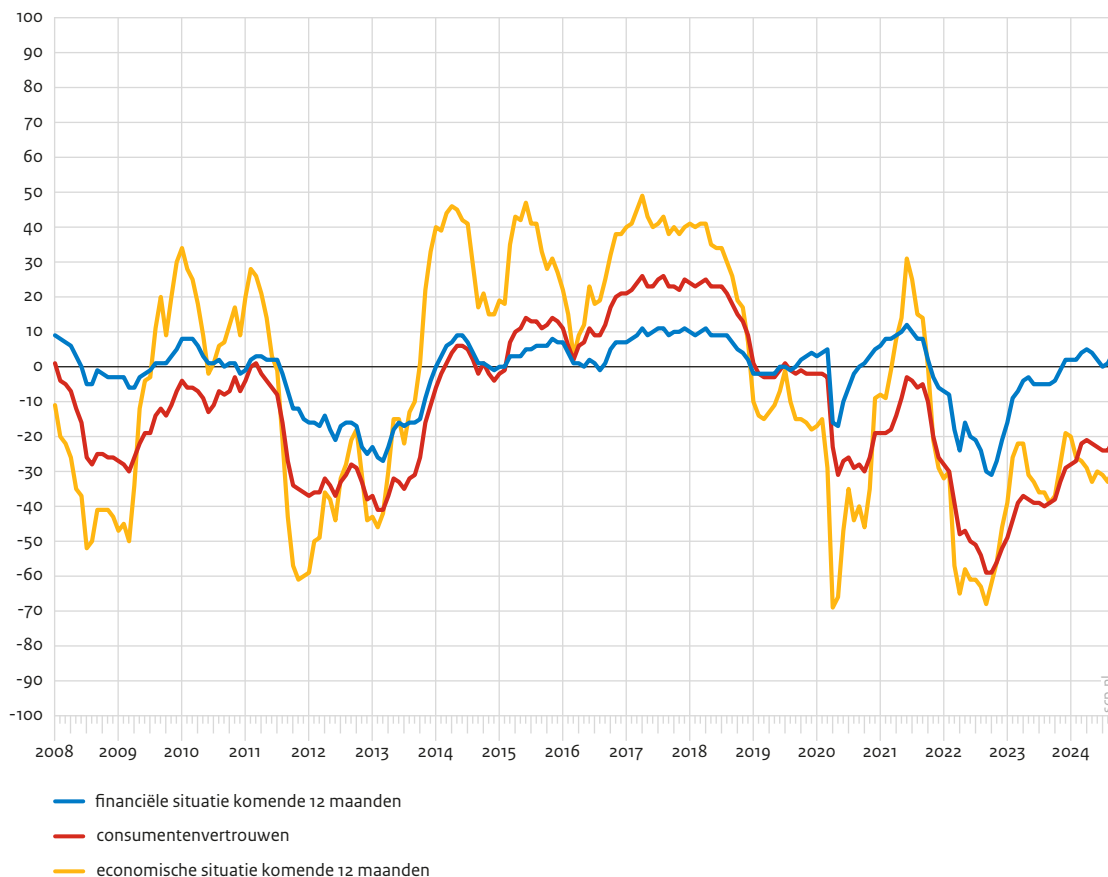
‘Kansenongelijkheid en armoede. Minimumloon fors hoger zodat iedereen rond kan komen.’ (man, 74 jaar, hbo)

Het thema economie en inkomen is naast een zorg ook het meestgenoemde punt van trots (zie tabel 1.3). Mensen geven aan dat Nederland een rijk en welvarend land is, dat de levensstandaard hoog is en dat er voldoende financiële ondersteuning is voor minima.

In het voorjaar van 2024 zijn de verwachtingen over de Nederlandse economie minder pessimistisch dan in de winter van 2023/2024. Als we iets langer terugkijken, zijn ook de verwachtingen over de eigen financiële situatie optimistischer. Niet zo lang geleden was die stemming heel anders. In het voorjaar van 2022, net na het begin van de oorlog in Oekraïne, stond het thema economie en inkomen nog bovenaan de lijst met belangrijkste problemen. Er waren toen veel zorgen over de stijgende kosten van boodschappen en energie (COB 2022|2). In de (na)zomer van 2022 gaf zelfs meer dan 7 op de 10 Nederlanders aan dat ze verwachtten dat het slechter zou gaan met de Nederlandse economie (COB 2023|1). Nu is dat gedaald tot iets meer dan 3 op de 10 Nederlanders. Voor de verwachtingen over de eigen financiële situatie is er een vergelijkbare ontwikkeling. Hoewel mensen daar altijd iets minder negatief over zijn, verwachtte ruim 40% van de Nederlanders in 2022 een verslechtering van de eigen financiële situatie, terwijl dat in het voorjaar van 2024 nog maar 12% is. Als we kijken naar de waardering van de huidige eigen financiële situatie, geeft in de winter van 2023/2024 89% van de Nederlanders daar een voldoende voor. De economie krijgt van 76% van de mensen een voldoende.

Dat de economische stemming minder pessimistisch is geworden, is ook terug te zien in de toename van het consumentenvertrouwen (figuur 1.7). In het najaar van 2022 lag dit cijfer op een dieptepunt met -59, in oktober 2024 is dit met -22 een stuk minder somber. De verwachtingen over de eigen financiële situatie van mensen is zelfs positief, wat betekent dat het aantal mensen dat verwacht dat de eigen financiële situatie beter wordt groter is dan het aantal mensen dat denkt dat hun eigen financiële situatie slechter wordt. De verwachtingen over de stand van de economie in de komende twaalf maanden zijn nog steeds somber, maar met -28 veel minder pessimistisch dan in 2022.

Figuur 1.7 Consumentenvertrouwen en verwachtingen over economie en eigen financiën, bevolking van 15+, 2008-2024 (in nettoscores)^a

a Het consumentenvertrouwen is een verzamelmaat voor het vertrouwen en de opvattingen van consumenten. Getoond is het gemiddelde van de saldi van de percentages van positieve en negatieve antwoorden op de vragen over de economische situatie in de afgelopen en komende twaalf maanden, de financiële situatie van het huishouden in de afgelopen en komende twaalf maanden en of het een gunstige tijd is om grote aankopen te doen. Ook tonen we twee deelindicatoren van het consumentenvertrouwen: de saldi van positieve en negatieve antwoorden voor de toekomstige economische situatie ('Wat vindt u van de algemene economische situatie in Nederland over de komende 12 maanden?') en van de toekomstige eigen financiële situatie ('Wat verwacht u van uw financiële situatie van uw huishouden voor de komende 12 maanden?'). Alle saldi zijn met een tijdreeksmodel gecorrigeerd voor (seizoens)effecten, waarbij het CBS gebruik heeft gemaakt van de informatie uit de hele tijdreeks. De indicatoren kunnen een waarde aannemen van -100 (iedereen antwoordt negatief) tot +100 (iedereen antwoordt positief). Bij een waarde van 0 is het aandeel pessimisten gelijk aan het aandeel optimisten.

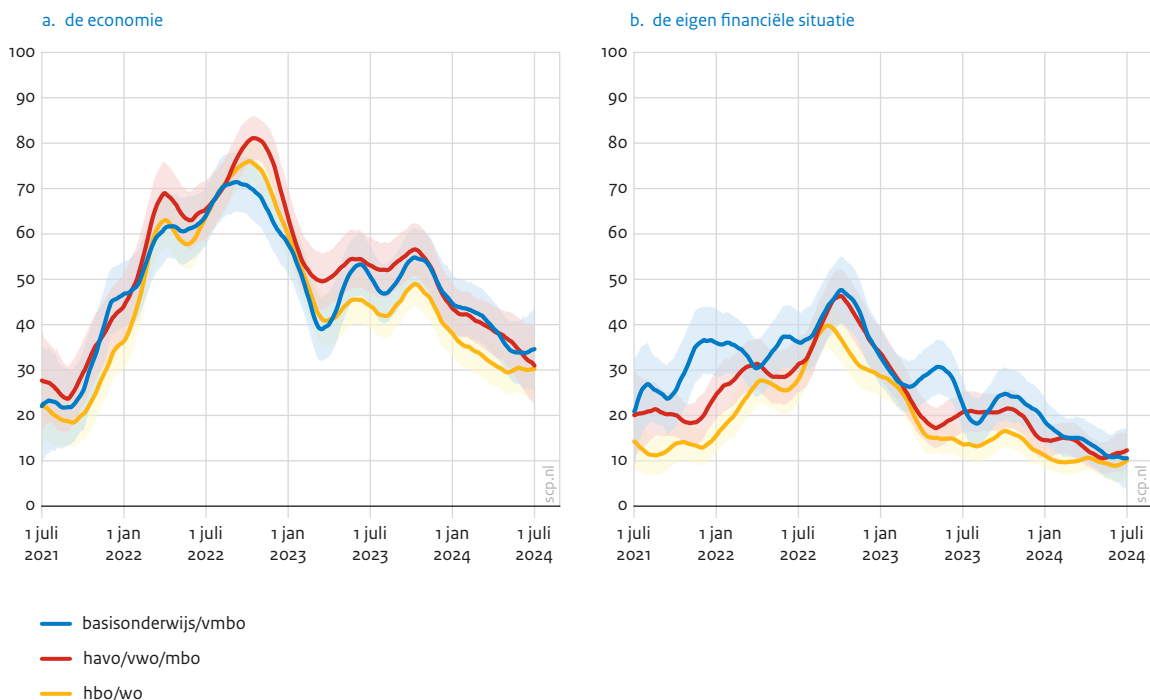
Bron: CBS Statline, Consumenten Conjunctuuronderzoek (CCO) 2008-2024

Economische stemming verbeterd, maar opleidingsverschillen bestaan nog steeds

Er zijn grote verschillen in de economische en financiële stemming tussen opleidingsgroepen (zie COB 2009|3; COB 2012|4; COB 2019|1). Twee jaar geleden zagen we een toename in verwachte verslechtering van de economische situatie dat breed gedeeld werd in alle opleidingsgroepen (zie COB 2022|2). Hoe hebben deze verschillen zich ontwikkeld nu de economische stemming weer positiever is? Alle opleidingsgroepen zijn in 2023 en verder in 2024 minder ontevreden over de economie en optimistischer over de verwachtingen voor zowel de economie als de eigen financiële situatie (zie figuur 1.8).

Hoe gaat het met Nederland?

Figuur 1.8 Aandeel dat verwacht dat het (veel) slechter zal gaan met (a) de economie en (b) de eigen financiële situatie, naar opleiding, bevolking van 18+, (na)zomer 2021-voorjaar 2024 (in procenten)^a

a Vermeld is het aandeel dat aangeeft dat het slechter of veel slechter gaat met de Nederlandse economie / de eigen financiële situatie in de komende twaalf maanden. De antwoordopties 'ik weet het niet' en 'geen antwoord' zijn hier buiten beschouwing gelaten. De percentages in deze figuren zijn berekend op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde. Zie de [Verantwoording](#) achterin voor een toelichting op deze berekening. De lichtgekleurde gebieden rondom de lijnen geven de foutmarge weer (bij een betrouwbaarheidsinterval van 99%).

Bron: NIB juli 2021-juni 2024

Wel zijn er in de periode tussen juli 2023 en juni 2024 nog steeds duidelijke verschillen tussen opleidingsgroepen (tabel 1.5). Van de mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding was 45% pessimistisch over de Nederlandse economie en 17% pessimistisch over de eigen financiën. Mensen met een hbo- of wo-opleiding waren minder pessimistisch: 39% was dat over de Nederlandse economie en 12% over de eigen financiën.

Tabel 1.5 Ontwikkeling van negatieve verwachtingen^a over en ontevredenheid^b met de economie en de eigen financiële situatie, bevolking van 18+, (na)zomer 2022-voorjaar 2024 (in procenten)^c

juli 2022-juni 2023 → juli 2023-juni 2024

	basisonderwijs, vmbo		hbo/wo	
verwacht dat het (veel) slechter zal gaan met de economie	↓	58 → 45	↓	59 → 39
verwacht dat het (veel) slechter zal gaan met de eigen financiële situatie	↓	36 → 17	↓	27 → 12
ontevreden met de Nederlandse economie	↓	46 → 33	↓	24 → 18
ontevreden met de financiële situatie van het huishouden	=	15 → 13	=	8 → 8

a Vermeld is het aandeel dat aangeeft te verwachten dat het slechter of veel slechter gaat met de Nederlandse economie / de eigen financiële situatie in de komende twaalf maanden (ten opzichte van het aandeel dat verwacht dat het veel beter, beter of hetzelfde wordt). De antwoordopties 'ik weet het niet' en 'geen antwoord' zijn hier buiten beschouwing gelaten.

Hoe gaat het met Nederland?

- b Weergegeven is het aandeel dat een score 1-5 geeft op een schaal van 1 (zeer ontevreden) tot 10 (zeer tevreden) in antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven hoe tevreden u bent met de Nederlandse economie / de financiële situatie van uw huishouden'. De antwoordoptie 'geen antwoord' is hier buiten beschouwing gelaten.
- c Een verandering in de stemming is groen wanneer die significant is verbeterd ($p < 0,01$). Een gele kleur betekent geen significante verandering, een verslechtering van de stemming was er niet in deze periode voor de hier gepresenteerde indicatoren.

Bron: NIB juli 2022-juni 2024

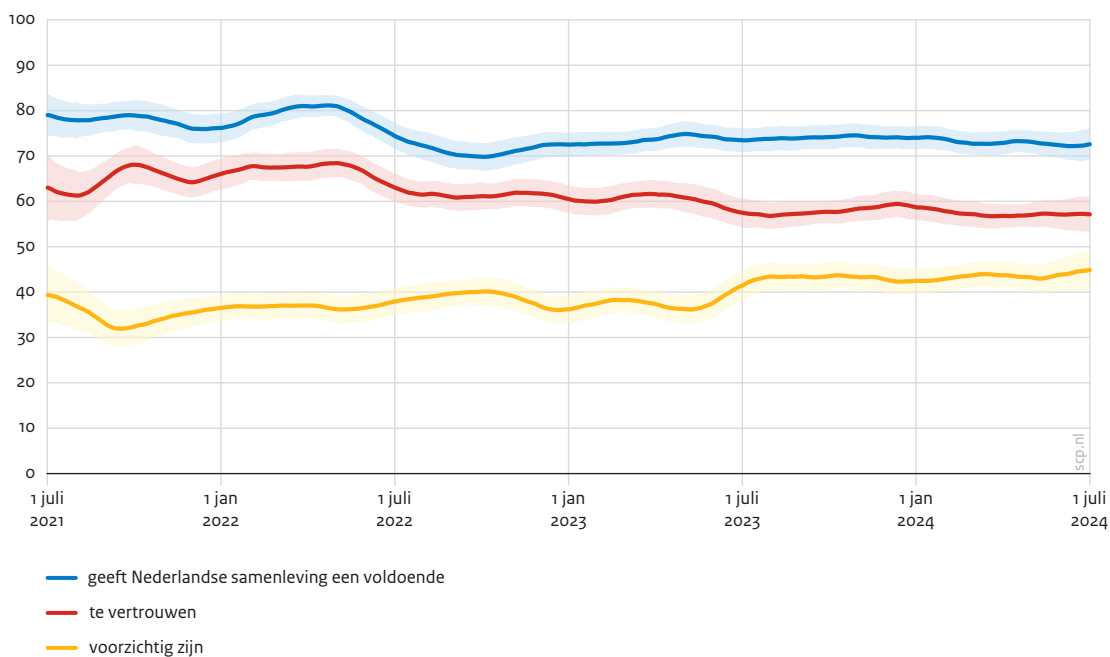
Uit aanvullende analyses in 2022 blijkt dat verschillen in verwachtingen over de eigen financiële situatie deels komen doordat verschillende opleidingsgroepen aan andere zaken denken (COB 2022|2). Bij mensen met een hbo- of wo-opleiding gaat dat vaker om zorgen over luxe dingen (zoals vakanties of horecabezoek), terwijl dat bij mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding vaker neerkomt op meer existentiële zorgen over bijvoorbeeld de betaalbaarheid van de boodschappen. Aanvullende analyses uit 2022 laten ook zien dat ervaren grip op het leven samenhangt met de verwachtingen over de eigen financiële situatie (COB 2022|2). In het voorjaar van 2024 zien we dat het verschil tussen mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding en mensen met een hbo- of wo-opleiding kleiner is geworden. Het verschil tussen opleidingsgroepen in het pessimisme over de eigen financiële situatie was op het hoogtepunt in de winter van 2021/2022 19%, in het voorjaar van 2024 is dat nog 4%.

1.5 Opvattingen over samenleven en ervaren conflict

Gevraagd naar waar mensen trots op zijn in Nederland noemt 19% het samenleven in Nederland (zie tabel 1.3). Ze wijzen op verdraagzaamheid, saamhorigheid en respect voor elkaar en gelijke kansen in Nederland. Verder zijn ze te spreken over burenhulpinitiatieven, het verenigingsleven en vrijwilligerswerk (zie verder COB 2023|2). Ook is de meerderheid positief over samenleven als we ze enkele stellingen over vertrouwen in anderen en de samenleving voorleggen (in COB 2025|1 gaan we hier nader op in). In het voorjaar van 2024 vindt 57% dat anderen over het algemeen te vertrouwen zijn (16% is het hiermee oneens) (zie figuur 1.9). 44% vindt dat 'je niet voorzichtig genoeg kunt zijn in de omgang met anderen' (26% is het hiermee oneens). Bijna driekwart (73%) geeft een voldoende op de vraag hoe tevreden ze met de Nederlandse samenleving zijn. Twee jaar geleden (voorjaar 2022) was dat positiever: 67% vond anderen te vertrouwen, 37% dat je niet voorzichtig genoeg kan zijn en 81% gaf de Nederlandse samenleving een voldoende. We hebben vooralsnog geen verklaring voor deze lichte daling, die niet lijkt door te zetten (in winter 2023/2024 waren de cijfers vergelijkbaar).

Tegelijkertijd is de manier waarop mensen in ons land met elkaar omgaan en samenleven ook een veelgenoemd maatschappelijk probleem (tabel 1.2). Mensen vinden dat de normen en waarden achteruitgaan, ze hekelen asociaal gedrag en toenemende individualisering. Ook ervaren ze groeiende onverdraagzaamheid van mensen onderling. Zorgen kunnen hier ook tegengesteld zijn; waar sommigen bezorgd zijn over afnemende acceptatie van lhbtj-personen in Nederland, geven anderen aan dat ze vinden dat daar juist veel aandacht voor is (zie ook COB 2024|2).

Figuur 1.9 Oordelen over vertrouwen in anderen en tevredenheid met de samenleving, bevolking van 18+, (na)zomer 2021-voorjaar 2024 (in procenten)^a

a Vermeld zijn percentages scores 4 en 5 op een schaal van 1 (helemaal oneens) tot 5 (helemaal eens) in antwoord op de stellingen: ‘Over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen’ en ‘Je kunt niet voorzichtig genoeg zijn in de omgang met mensen’. De percentages ‘eens’ tellen samen met (de niet getoonde) ‘oneens’, ‘niet eens, niet oneens’ en ‘geen antwoord’ op tot 100%. De percentages in deze figuur zijn berekend op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde. Zie de [Verantwoording](#) achterin voor een toelichting op deze berekening. De lichtgekleurde gebieden rondom de lijnen geven de foutmarge weer (bij een betrouwbaarheidsinterval van 99%).

Bron: NIB juli 2021-juni 2024

Meer mensen ervaren conflict tussen mensen met en zonder migratieachtergrond en verschillende politieke opvattingen

Een ander veelgenoemde reden om het samenleven als maatschappelijk probleem te zien is de ervaren toename van polarisatie, onrust en spanningen in de samenleving. Ongeveer driekwart van de mensen denkt dat meningsverschillen over maatschappelijke kwesties steeds groter worden (COB 2022|2). Wetenschappelijk onderzoek naar de publieke opinie toont aan dat inhoudelijke opvattingen over het algemeen niet uit elkaar zijn gegroeid en dat we op veel thema’s juist dichterbij elkaar gekomen zijn (COB 2022|2; Muis 2024). Mensen beleven dat vaak anders. Ze denken dat deze meningsverschillen zijn toegenomen, omdat ze een verharding van de toon en verslechterde omgangsvormen in het debat waarnemen. Mensen luisteren volgens hen niet meer naar elkaar. Gevraagd naar het ervaren conflict tussen vooraf gedefinieerde groepen, zien we dat 71% van de Nederlanders veel conflict ervaart tussen mensen met andere politieke opvattingen (zie figuur 1.10). Meer dan aan tegenstrijdige belangen denken mensen bij conflict aan hoe mensen met elkaar omgaan (Dekker en Den Ridder 2022: 72) en of ze in de media (of elders) duidelijke conflictsituaties zien. Ervaren conflict verwijst dan ook naar de manier waarop mensen het publieke en politieke debat waarnemen. Hieronder gaan we daar nader op in.

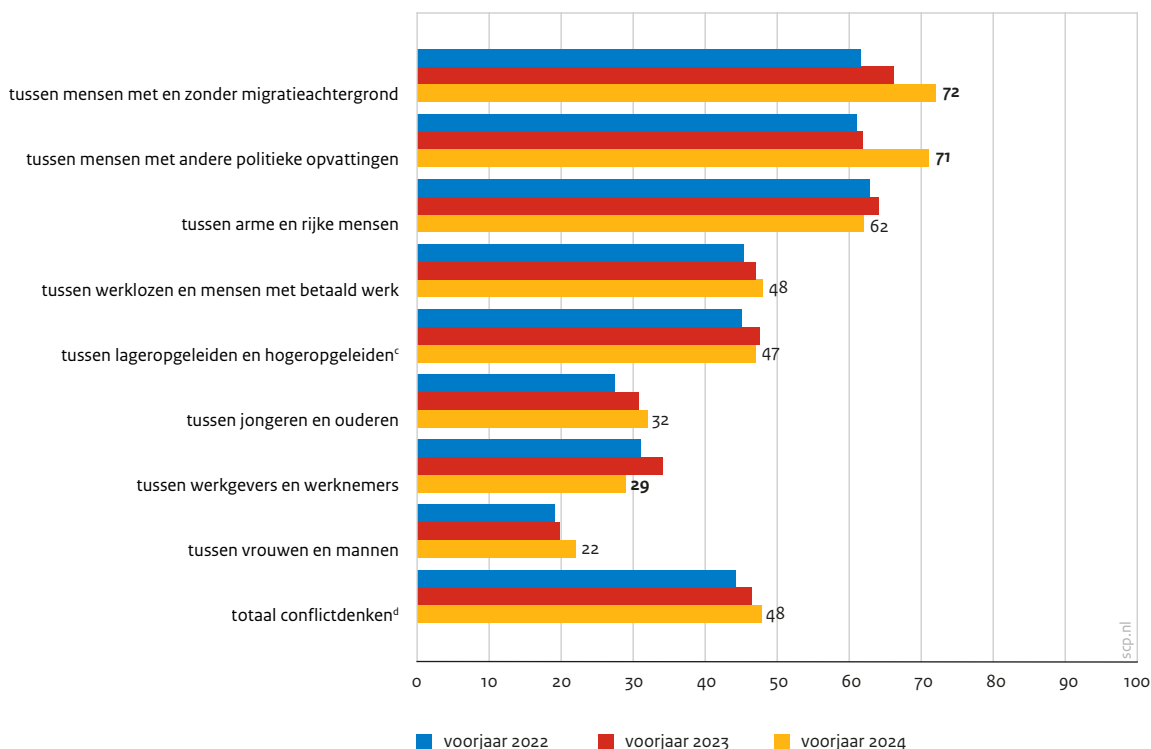
Eerst kijken we naar de groepen waartussen mensen het meeste conflict zien: mensen met en zonder migratieachtergrond. 72% vindt dat het conflict tussen deze groepen (zeer) groot is. Dat gepercipieerde conflict is al sinds we ernaar vragen hoog (Dekker en Den Ridder 2022: 72).⁵ Daarnaast blijkt uit Europees onderzoek dat deze ervaren spanningen in Nederland tussen verschillende etnische groepen groot zijn in

⁵ Tot 2021 werd er gevraagd naar ‘allochtonen en autochtonen’.

Hoe gaat het met Nederland?

vergelijking met andere landen (Van Drunen et al. 2021). In Nederland is dat aandeel gestegen in vergelijking met vorig jaar (66%) en twee jaar geleden (62%). Ook in andere West-Europese landen is dit ervaren conflict toegenomen.⁶

Figuur 1.10 Ervaren conflict tussen verschillende groepen in de samenleving, bevolking van 18+, voorjaar 2022-voorjaar 2024 (in procenten)^{a, b}

- a Weergegeven is het aandeel dat 'groot' of 'zeer groot' antwoordt op de vraag 'Hieronder staan steeds twee groepen die van elkaar verschillen en zelfs weleens in conflict met elkaar zijn. Kunt u telkens aangeven hoe groot volgens u in ons land het conflict is tussen deze twee groepen?'. De percentages tellen samen met de antwoorden 'niet zo groot', 'helemaal geen conflict' en 'geen antwoord' op tot 100%. De groepen zijn gerangschikt op basis van het ervaren conflict in het voorjaar van 2024.
- b Vetgedrukte percentages wijken significant ($p < 0,01$) af van de voorlaatste meting, in het voorjaar van 2023.
- c In de vragenlijst zijn de termen 'lageropgeleiden' en 'hogeropgeleiden' gebruikt. Hoewel dit ook termen zijn die respondenten zelf in open vragen gebruiken, gebruiken wij ze niet meer in de beschrijving van opleidingsgroepen. We proberen daar zo precies mogelijk te zeggen om welke opleiding het gaat, zonder hiërarchie. We laten de termen hier wel staan in het figuur, om te laten zien welke vragen de respondenten voorgelegd kregen.
- d Het gemiddelde percentage voor de acht ervaren groepsconflicten die zijn voorgelegd.

Bron: NIB maart-juni 2022, maart-juni 2023 en maart-juni 2024

Een mogelijke verklaring voor deze stijging is de vluchtelingencrisis vanaf 2015 en de opkomst van radicaal-rechtse partijen waarbij immigratie hoog op de politieke agenda staat (Van Drunen et al. 2021: 605). We weten dat de maatschappelijke kwesties waar mensen zich zorgen over maken, samenhangen met de manier waarop deze thema's in de media en door politici worden besproken (COB 2024|1: 13). Asiel en migratie was in november 2023 het belangrijkste verkiezings-thema. Ook zagen we in de verkiezingsretoriek veel 'nativisme' (zie ook COB 2022|2), met een gemaakte tegenstelling tussen de 'echte' Nederlanders en

⁶ Van Drunen et al. (2021) maken gebruik van gegevens van de European Quality of Life enquête van 2003 tot 2016 in 27 Europese landen. Deze stijging is te zien tussen 2011 tot 2016.

Hoe gaat het met Nederland?

‘vreemde minderheden’. Het beeld bestaat dat ‘de Nederlander’ achtergesteld wordt en mensen met een migratieachtergrond een bedreiging vormen (Kešić en Duyvendak 2019; zie ook COB 2022 |2; Stephan et al. 2009). De dreiging die mensen van andere culturele groepen ervaren, wordt toegeschreven aan de aanspraak die deze groepen maken op schaarse bronnen, zoals een woning, werk en sociale voorzieningen. Ook hierboven zagen we al dat allerlei maatschappelijke problemen, zoals tekorten op de woningmarkt of armoede, vaak worden gekoppeld aan migratie. Het breed delen van deze ‘nativistische vijandbeelden’ (Duyvendak en Kešić 2024) kan het ervaren conflict tussen mensen met en zonder migratieachtergrond vergroten.

Ook het ervaren conflict tussen mensen met andere politieke opvattingen nam toe. In het voorjaar van 2024 ervoer 71% van de mensen conflict, maar in 2022 en 2023 was dat nog ruim 60%. Het gaat hier om waargenomen conflict, niet om of mensen zelf negatieve gevoelens hebben over mensen met andere politieke opvattingen (‘affectieve polarisatie’). Of die gevoelens zijn toegenomen is lastig te zeggen, omdat we daar niet regelmatig naar vragen. Er zijn aanwijzingen voor een lichte toename, maar het was eerder vergelijkbaar of zelfs hoger (Harteveld 2021). Ook zijn Nederlanders in vergelijking met andere landen minder vijandig jegens hun politieke tegenstanders (Wagner 2021; zie COB 2022|2: 53).

Een mogelijke verklaring voor het toegenomen ervaren conflict tussen mensen met andere politieke opvattingen is, dat tijdens de verkiezings- en formatietijd politiek conflict meer zichtbaar is en de ‘politieke partij’-identiteit meer opleeft. Dat kan zorgen voor meer afkeer van politieke tegenstanders (Hernandez et al. 2021). Tegelijkertijd kan dat niet de enige verklaring zijn. We stelden mensen deze vraag maanden na de verkiezingstijd toen de formatie al enkele maanden onderweg was. Ook in maart 2022 en 2023 waren er respectievelijk gemeenteraadsverkiezingen en Provinciale Statenverkiezingen. Als verkiezingstijd leidt tot meer ervaren conflict tussen mensen met andere politieke opvattingen, hadden we dat toen dus ook al moeten zien. Een andere mogelijke verklaring is dat er in deze periode veel protesten op universiteiten waren in reactie op de oorlog tussen Hamas en Israël. De bezettingen en ontruiming zorgden voor veel commotie in het land. Het is niet met zekerheid te zeggen dat deze gebeurtenissen hebben bijgedragen aan het toegenomen ervaren conflict tussen mensen met andere politieke opvattingen, omdat we er in onze enquête niet op doorvroegen. In een eerder COB-bericht vroegen we mensen toe te lichten waarom ze conflict ervaren tussen mensen met verschillende politieke opvattingen. Toen gaven ze aan dat ze vinden dat mensen niet meer goed naar elkaar luisteren en ze ervaren dat anderen zich ingraven in hun eigen gelijk. Veel respondenten kennen politici in Den Haag een belangrijke rol toe in deze ervaren verharding van het debat (COB 2022|2: 51). Dat zien we ook in augustus 2024, als een deel van de mensen het tegengaan van verdeeldheid en polarisatie als belangrijke taak voor het nieuwe kabinet meegeeft:

‘Tolerantie en tegengaan van de polarisatie en zorgen voor meer stabiliteit op elk vlak.’ (vrouw, 64 jaar, mbo)

‘Zorgen dat de samenleving niet nog verder verdeeld raakt en weer bruggen bouwen tussen groepen zodat we weer meer begrip hebben voor andere standpunten ook al zijn die anders dan de eigen standpunten.’ (man, 54 jaar, havo/vwo)

‘Het nieuwe kabinet zou weer nadrukkelijker moeten “polderen”, dit moet weer een belangrijker onderdeel worden in het maatschappelijke debat. Het is veel te gepolariseerd tegenwoordig en dat is niet in het algemene belang van een samenleving.’ (man, 41 jaar, wo)

‘De verharding in de samenleving tegen te gaan.’ (man, 53 jaar, vmbo)

Het waarnemen van meer politieke polarisatie hangt samen met minder vertrouwen in anderen (Lee 2022) en met afkeuring van andersdenkenden (affectieve polarisatie, zie COB 2022|2). Die afkeuring kan zorgen voor een gebrek aan begrip voor en het mijden van andersdenkenden. Daarmee bestaat het gevaar dat de

Hoe gaat het met Nederland?

samenleving in een negatieve spiraal van wederzijdse afkeer terechtkomt. Iemand die het de verkeerde kant op vindt gaan in Nederland zegt daarover:

‘Door de polarisatie, ook hoe onze politiek hiervan het foute voorbeeld geeft, is er meer tweespalt in onze samenleving. Meer en meer zoeken gelijkgestemden elkaar op waardoor mensen die het goed hebben nauwelijks nog omgaan met mensen lager op de sociale ladder en dus weinig inlevingsvermogen of betrokkenheid hebben. Daarnaast speelt migratie en het woningtekort, wat een splijtzwam is in de samenleving.’ (man, 69 jaar, hbo)

Hbo- en wo-opgeleiden zien over het algemeen minder conflict, maar wel meer tussen mensen met verschillende politieke opvattingen

Deze conflictpercepties hebben dus gevolgen voor hoe mensen verder naar de samenleving en anderen kijken.⁷ Eerder in dit hoofdstuk keken we naar verschillen tussen opleidingsgroepen in hun houdingen over politiek en maatschappij en de ontwikkeling daarin. Zien we bij waargenomen conflict ook verschillen tussen opleidingsgroepen?

Hbo- en wo-opgeleiden zien gemiddeld genomen iets minder conflict dan andere opleidingsgroepen (zie tabel 1.6). Eerder onderzoek laat zien dat mensen met een maatschappelijk meer onzekere positie het conflictdenken als een strategie hanteren om met problemen om te gaan. Mensen met een hbo- of wo-opleiding grijpen minder vaak terug naar het conflictdenken, mogelijk omdat zij hun maatschappelijke positie als eigen verdienste zien en daarvoor minder vaak naar externe factoren of andere groepen verwijzen (Spruyt 2014).

Zien we die opleidingsverschillen ook als we vragen naar het ervaren conflict tussen specifieke groepen? We lichten er drie uit: conflict tussen mensen met en zonder migratieachtergrond, verschillende politieke opvattingen en ‘hoger- en lageropgeleiden’. Opleiding lijkt niet van invloed op of mensen conflict zien tussen mensen met en zonder migratieachtergrond.

Opleiding is wel van invloed op of mensen conflict zien tussen mensen met verschillende politieke opvattingen. Hbo- en wo-opgeleiden ervaren hier meer conflict tussen dan andere opleidingsgroepen (resp. 75% en 68%). Uit onderzoek naar ‘perceived polarisation’ leren we dat hbo- en wo-opgeleiden meer politieke polarisatie waarnemen, omdat zij gemiddeld meer betrokken zijn bij de politieke wereld. Daardoor nemen ze meer afstand waar tussen hun eigen politieke groep en andere politieke groepen, en zijn ze meer ontvankelijk voor polarisatie tussen politici (Enders en Armaly 2019). Twee jaar geleden zagen we die opleidingsverschillen nog niet. We hebben geen eenduidige verklaring voor deze stijging.

Hbo- en wo-opgeleiden zien minder conflict tussen ‘hoger- en lageropgeleiden’ dan mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding. Dat sluit aan bij het idee dat deze laatstgenoemde groep geneigd is om opleidingsgroepen in ‘conflictgeladen stereotypen’ te onderscheiden. Deze opleidingsgroep ervaart minder respect van mensen met een hbo- of wo-opleiding. Daarentegen bezien hbo- en wo-opgeleiden opleidingsverschillen meer langs de lijn van competenties en ook is het contact met andere opleidingsgroepen beperkt. Daarnaast is hun dominante maatschappelijke positie voor hen vanzelfsprekend, waardoor ze minder conflict ervaren (Spruyt 2014). Toch toont ander onderzoek aan dat hbo- en wo-opgeleiden zich meer identificeren met hun opleidingsgroep en daarmee de neiging hebben om de eigen groep gunstiger te beoordelen. Om die reden zouden ze *meer* conflict tussen opleidingsgroepen kunnen ervaren. Eerder onderzoek waarin werd gevraagd naar ‘tegenstellingen’ vindt die uitkomst dan ook (Muis 2024). In ons onderzoek naar ervaren conflicten zien we dat verschil echter niet.

⁷ De mate van ‘conflictdenken’ (Spruyt 2014), het gemiddelde over alle ervaren groepsconflicten, neemt toe van 44% in 2022 naar 48% in 2024. Verschillende vraagstellingen en andere databronnen maken het lastig om uitspraken te doen over of deze conflictpercepties over langere tijd zijn gestegen.

Tabel 1.6 Ervaren conflict tussen verschillende groepen in de samenleving naar opleiding, bevolking van 18+, voorjaar 2024 (in procenten)^{a, b}

	tussen mensen met totaal en zonder migratie- conflictdenken ^c	tussen mensen met en zonder migratie- achtergrond	tussen mensen met andere politieke opvattingen	tussen lager- opgeleiden en hogeropgeleiden ^d
allen	48	72	71	47
opleiding				
basisonderwijs, vmbo	50	70	68	52
havo/vwo, mbo	49	72	68	50
hbo/wo	45	72	75	40

- a Weergegeven is het percentage dat ‘groot’ of ‘zeer groot’ antwoordt op de vraag ‘Hieronder staan steeds twee groepen die van elkaar verschillen en zelfs weleens in conflict met elkaar zijn. Kunt u telkens aangeven hoe groot volgens u in ons land het conflict is tussen deze twee groepen?’. De percentages tellen samen met ‘niet zo groot’, ‘helemaal geen conflict’ en ‘geen antwoord’ op tot 100%.
- b Vetgedrukte percentages zijn statistisch significant ($p < 0,01$) hoger of lager dan die van andere opleidingsgroepen.
- c Het gemiddelde percentage voor de acht ervaren groepsconflicten die zijn voorgelegd (zie figuur 1.10).
- d In de vragenlijst zijn de termen ‘lageropgeleiden’ en ‘hogeropgeleiden’ gebruikt. Hoewel dit ook termen zijn die respondenten zelf in open vragen gebruiken, gebruiken wij ze niet meer in de beschrijving van opleidingsgroepen. We proberen daar zo precies mogelijk te zeggen om welke opleiding het gaat, zonder hiërarchie. We laten de termen hier wel in de tabel staan, om te laten zien welke vragen de respondenten voorgelegd kregen.

Bron: NIB maart-juni 2024

1.6 Slot

In het voorjaar van 2024 is het formatieproces nog in volle gang. De stemming is overwegend somber, veel mensen ervaren een politieke stilstand bij een opeenstapeling van crises. Een breed gedeelte zorg is dat het nieuwe kabinet niet de belangrijke problemen oplost, zijn beloftes niet nakomt en dat de partijen onderling te veel ruzie maken.

Er zijn ook positieve ontwikkelingen en veranderingen tussen groepen. Mensen zijn iets positiever over de economie en het politiek vertrouwen is licht gestegen na de verkiezingen. Het aandeel dat het in het voorjaar van 2024 in Nederland de verkeerde kant vindt opgaan, bleef gemiddeld stabiel, maar is gedaald onder mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding.

Wel blijven er structurele verschillen in politiek vertrouwen tussen verschillende opleidingsgroepen. Mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding hebben nog steeds het minste politiek vertrouwen en dat verschil ten opzichte van mensen met een hbo- of wo-opleiding is na de verkiezingen niet verkleind. En ondanks de verbeterde economische stemming zien we ook hier dat mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding nog het meest pessimistisch zijn.

Het vertrouwen in de politiek blijft daarnaast gepolitiseerd; er zijn grote verschillen tussen kiezersgroepen (zie COB 2021|4). Aanhangers van de drie nieuwe coalitiepartijen (PVV, NSC en BBB) geven sinds de verkiezingen weliswaar gemiddeld vaker een 6 of hoger aan de politiek dan aanhangers van die partijen voor de verkiezingen, maar we weten dat deze partijen nieuwe aanhangers kregen waarvan het politiek vertrouwen ook voor de verkiezingen al hoger was. En hoewel aanhangers van de coalitiepartijen de nieuwe regering iets vaker het voordeel van de twijfel willen geven, is de onvrede over de politiek onverminderd hoog. Ook blijft hun vertrouwen na de verkiezingen lager dan dat van aanhangers van coalitiepartij VVD en de oppositiepartijen GroenLinks-PvdA, D66 en CDA/CU, waarvan de meerderheid een 6 of hoger geeft voor vertrouwen in de politiek.

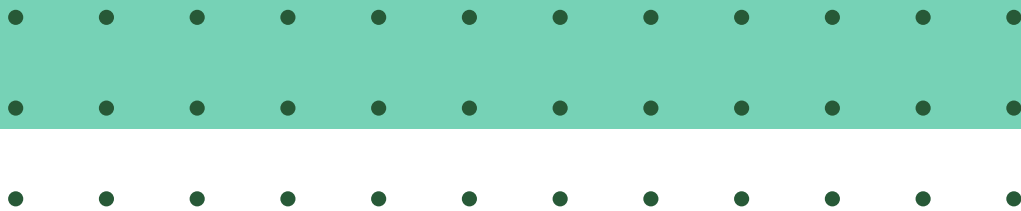
Hoe gaat het met Nederland?

Toch is deze ontwikkeling anders dan na de verkiezingen in 2021. Het vertrouwen stijgt vaak rond de verkiezingen of bij de vorming van een nieuw kabinet (zie ook COB 2017|2). In 2021 bleef die stijging na de verkiezingen in maart uit. Ook na het aantreden van het nieuwe kabinet in januari 2022 steeg dat vertrouwen niet. Die formatie begon moeizaam met een motie van afkeuring tegen demissionair premier Rutte en resulteerde na een recordlengte in een coalitie met dezelfde partijen en deels dezelfde ministers (COB 2022|2). De weg naar het kabinet-Schoof was eveneens hobbelig en niet veel sneller. Drie partijen (PVV, NSC en BBB) hadden niet eerder regeringsverantwoordelijkheid. Toch zien we weer beweging in het politiek vertrouwen, wat erop kan duiden dat het politiek vertrouwen over zijn dieptepunt heen is. Het lijkt erop dat deze nieuwe coalitie op korte termijn het voordeel van de twijfel krijgt. Dat komt wel met een winstwaarschuwing. Zoals we in het vorige bericht schreven, is het behalen van resultaten nog steeds heel belangrijk voor het vertrouwen in de politiek. We waarschuwden toen dat als de verwachtingen niet worden ingelost en partijen zelf, of de kiezers, dat wijten aan externe partijen die de verandering in de weg zouden staan (zoals rechters of de EU) dat negatieve gevolgen heeft voor het vertrouwen in deze instituties (COB 2024|2).

Tegelijkertijd gaat een goede relatie tussen burgers en de overheid om meer dan alleen het vertrouwenscijfer. Voor het onderhouden en verbeteren van de kwaliteit van de samenleving dient een overheid effectief en betrouwbaar te zijn (Geurkink en Van Noije 2024). Dat vraagt om een responsieve overheid die weet wat er speelt en zich bezighoudt met problemen die voor burgers belangrijk zijn. Evenzeer belangrijk is een bekwame overheid, die de rechten van minderheden beschermt en een effectieve overheid, die resultaten boekt en collectieve doelen verwezenlijkt. Op opvattingen over deze meer structurele kenmerken van een betrouwbare overheid zien we weinig veranderen. Mensen zijn de politiek niet opeens responsiever, bekwamer of daadkrachtiger gaan vinden. Ook zijn er blijvende ongelijkheden in deze oordelen tussen groepen in de samenleving. Het blijft daarom onverminderd belangrijk dat zorgen en wensen van alle Nederlanders worden meegewogen en dat het kabinet vooruitgang boekt op een aantal ingewikkelde maatschappelijke vraagstukken waar Nederland voor staat.

02

Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

Kernpunten

63% van de Nederlanders vindt dat de regering zich minder moet richten op het buitenland en meer op de problemen in eigen land. 16% is het hiermee oneens, 20% neemt een middenpositie in. Ook in 2011 en 2018 dacht een meerderheid van de Nederlanders er zo over.

Dat basisgevoel komt bij veel mensen doordat ze de verhouding tussen binnenland en buitenland verkeerd vinden. Ze vinden dat de regering binnenlandse problemen niet oplost. Ook bestaat bij velen het beeld dat Nederland al onevenredig veel doet in vergelijking met andere Europese landen, zoals op het gebied van klimaat en migratie. Andere landen zouden volgens hen meer moeten doen, en Nederland minder.

‘Minder’ betekent echter niet ‘nooit’. De meeste mensen beseffen dat Nederland sterk verweven is met het buitenland en dat veel binnenlandse problemen ook een internationale dimensie hebben. Ze vinden het ook belangrijk dat Nederland samenwerkt met andere landen (bijvoorbeeld

binnen NAVO en EU), vanwege de open economie en onze kleine defensiemacht. Een ruime meerderheid steunt het Nederlandse EU-lidmaatschap (70%); het draagvlak voor een ‘Nexit’ is klein (10%).

De oplossing voor binnenlandse problemen kan deels in het buitenland liggen volgens de groep die vindt dat de regering zich ook op het buitenland moet blijven richten. Deze mensen geven aan dat Nederland zowel nationale als internationale vraagstukken kan aanpakken. Een kleine groep vindt dat Nederland als rijk land een verantwoordelijkheid heeft om bij te dragen aan het oplossen van internationale problemen.

Het thema internationale veiligheid is sinds 2022 urgenter. Door de oorlog in Oekraïne is er meer steun voor uitgaven aan defensie dan tien jaar geleden. Een ruime meerderheid vindt dat Nederland een gelijkwaardige bijdrage moet leveren aan de veiligheid en verdediging van Europa.

2.1 Nederland in een veranderende wereldorde

Nederland is economisch, politiek en cultureel sterk verweven met andere landen. We zijn lid van de Europese Unie (EU) en de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO). Onze open economie is sterk afhankelijk van wat er in de rest van de wereld gebeurt (De Nederlandsche Bank 2023). Dat is een kracht, want het draagt bij aan economische groei en innovatie en versterkt de concurrentiepositie van Nederland in de wereld. Maar het maakt Nederland ook kwetsbaar. De afgelopen jaren is de internationale context grimmiger geworden door de pandemie, de oorlog in Oekraïne en het Midden-Oosten en er zijn zorgen over democratisch verval in een groot aantal landen. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR 2024: 1) stelt dan ook dat Nederland zich internationaal in een ‘nieuwe realiteit’ bevindt, waarbij ons land niet langer vanzelfsprekend kan profiteren van ‘een gunstig gezinde wereldorde, waarin economisch belang, veiligheid en waarden relatief makkelijk te verenigen zijn’. Nederland staat de komende jaren voor moeilijke keuzes als het gaat om belangen en prioriteiten in het buitenlandbeleid.

Niet alleen de internationale context verandert, ook de politieke context in Nederland is anders dan een paar jaar geleden. Het Nederlandse electoraat is volatieler dan ooit, bij de Tweede Kamerverkiezingen van november 2023 verschoof een recordaantal zetels van partij (Voogd et al. 2024). Het nieuwe kabinet werd in juli 2024 beëdigd, met drie partijen die niet eerder regeerden: de Partij voor de Vrijheid (PVV), Nieuw Sociaal Contract (NSC) en BoerBurgerBeweging (BBB). In het hoofdlijnenakkoord nemen de coalitiepartijen PVV, VVD, NSC en BBB een andere positie in bij internationale vraagstukken en samenwerking dan vorige kabinetten deden. Weliswaar spreekt de nieuwe regering uit dat ze Oekraïne blijft steunen en een constructieve partner wil zijn binnen de EU, maar de coalitie wil ook internationaal een andere koers varen. Dat blijkt onder meer uit het voornemen een opt-out uit het Europees asielbeleid te bedingen, te bezuinigen op ontwikkelingssamenwerking en te voorkomen dat er extra nationale regels komen bovenop Europese regels bij onder andere natuur- en klimaatbeleid (Hoofdlijnenakkoord 2024).

De geschetste internationale ontwikkelingen en een veranderde politieke context waarin de focus meer op de belangen van het eigen land komt te liggen,⁸ roept de vraag op hoe Nederlanders denken over de relatie tussen Nederland en het buitenland en in hoeverre dat de afgelopen jaren is veranderd. Het is niet de eerste keer dat we kijken naar de publieke opinie over het buitenland (zie COB 2011|2; COB 2012|4; COB 2018|2). Inzicht in de publieke opinie over internationale verwevenheid helpt ook bij het in kaart brengen van de context waarin de regering (of andere actoren) draagvlak moet creëren voor haar beleidsvoornemens voor internationale vraagstukken en voor internationale samenwerking. Dit wordt dwingender wanneer, door een veranderende geopolitieke context of een internationale crisissituatie, de overheid in het buitenlandbeleid moet kiezen tussen welvaart, waarden en weerbaarheid (AIV 2024; WRR 2024). Het begrijpen van de opvattingen van burgers over de relatie tussen Nederland en het buitenland is dan belangrijk, omdat die gevolgen hebben voor de legitimiteit en uitvoerbaarheid van (internationaal) beleid (Djundeva en Hoefman 2024).

In dit hoofdstuk onderzoeken we hoe burgers de verhouding tussen Nederland en het buitenland zien en de achtergronden van deze oordelen. In hoeverre vinden zij dat Nederland betrokken moet zijn bij het oplossen van grensoverschrijdende problemen, zoals klimaatverandering, immigratie en het garanderen van de veiligheid in Europa? Is dat anders dan eerder? Dat doen we aan de hand van gegevens uit de enquête Nederland in Beeld, een aanvullende enquête die is afgenomen in augustus 2024 in het LISS-panel en vier focusgroepen die plaatsvonden in Eindhoven en Amsterdam in september 2024 (zie voor meer informatie de [Verantwoording](#)).

8 Die sterkere nationale focus is overigens niet typisch Nederlands, zie [NRC](#) (2023).

2.2 Hoe moet de Nederlandse regering zich verhouden tot het buitenland?

Sinds 2008 vragen we aan mensen hoe ze vinden dat het gaat met Nederland en waarom. Wat opvalt in de open antwoorden en de gesprekken die we voeren, is dat elke COB-editie er mensen zijn die benoemen dat Nederland zich te veel op het buitenland richt. Ze vinden dat Nederland te veel geld uitgeeft aan het buitenland, bijvoorbeeld aan ontwikkelingssamenwerking of de Europese Unie. Of ze geven aan dat Nederland te veel zeggenschap opgeeft door internationaal samen te werken, bijvoorbeeld in de EU.

‘Er wordt te veel naar Europa geluisterd en meegelopen en niet gedacht in het belang van Nederland. Ook wordt er te weinig gedacht aan opleidingen en educatie voor de jongeren woonachtig in Nederland. Dit geldt ook voor huisvesting. En het verhogen van de pensioenleeftijd...’ (vrouw, 56 jaar, mbo, licht toe waarom Nederland volgens haar duidelijk de verkeerde kant opgaat)

‘Ik maak me ernstige zorgen over de huidige koers van Nederland, waar miljarden naar oorlogen elders gaan, terwijl er tegelijkertijd wordt bezuinigd op zorg en buurthuizen. Juist in deze buurthuizen en wijkcentra begint de basis voor een sterke samenleving, waar problemen persoonlijk kunnen worden aangepakt, met aandacht voor de menselijke maat. Het lijkt alsof de politiek te weinig oog heeft voor de behoeften en zorgen van de Nederlandse bevolking, terwijl er wel miljarden naar het buitenland vloeien. Het is essentieel dat de politiek meer aandacht besteedt aan de binnenlandse problemen en luistert naar de stem van het volk om het vertrouwen te herstellen en constructieve veranderingen door te voeren.’ (vrouw, 32 jaar, vmbo, licht toe waarom Nederland volgens haar duidelijk de verkeerde kant opgaat)

Uit deze citaten blijkt een voorkeur voor een politiek die zich meer op Nederland richt en minder op het buitenland. Om te weten hoe breed dat idee leeft, nemen we in de COB-enquête sinds 2011 een stelling op met die strekking. Deze stelling is het startpunt voor onze verkenning van hoe burgers het belang van buitenlandbeleid zien in relatie tot binnenlandse problemen (zie kader 2.1 voor nadere uitleg over de opinievorming van mensen over het buitenlandbeleid).

Kader 2.1 Burgers en de publieke opinie over het buitenlandbeleid

Binnen het klassieke denken over internationale betrekkingen was het idee dat burgers zich niet geïnformeerd en rationeel kunnen uiten over buitenlandbeleid en dat hun mening er daarom niet toe doet in het maken van beleidskeuzes (Almond 1950; Lippmann 1955; Headley en Van Wyk 2012; Holsti 2004; Foyle en Van Belle 2017). Inmiddels wordt er binnen de politicologie van uitgegaan dat burgers wél een rationele, gestructureerde en coherente mening over het buitenlandbeleid kunnen vormen (Foyle en Van Belle 2017). Er wordt wel vaker opgemerkt dat de interesse van het algemene publiek in internationale instituties en internationale betrekkingen redelijk laag is en dat mensen niet uit zichzelf veel informatie over deze onderwerpen opzoeken (Djundeva en Hoefman 2024; Dum Dum 2022; COB 2023|2). Tegelijkertijd zien we ook dat bepaalde internationale vraagstukken, zoals asiel, klimaat en veiligheid, wel sterk leven onder burgers. Ook in dit hoofdstuk zien we dat mensen niet altijd weten wat het buitenlandbeleid van Nederland precies is, maar dat ze wel bepaalde aspecten ervan meekrijgen, problemen in eigen land observeren, waardenafwegingen maken en beredeneerde visies uiten over de uitgangspunten die ze belangrijk vinden.

Meer dan de helft van de Nederlanders vindt dat de regering zich minder op het buitenland moet richten

In de winter van 2023/2024⁹ vindt 63% van de Nederlanders dat de regering zich minder moet richten op het buitenland en meer op de problemen in eigen land. 16% is het hiermee oneens en 20% neemt een middenpositie in. We zagen in [hoofdstuk 1](#) dat de stemming in Nederland somber is en dat veel mensen een opeenstapeling van binnenlandse problemen ervaren, die de politiek in hun ogen niet oplost. Toch is het aandeel dat met deze stelling instemt vergelijkbaar met eerder. Ook in 2011, 2012 en 2018 vond een ruime meerderheid van de Nederlanders (tussen de 60% en 70%) dat de regering zich minder moet richten op het buitenland. Het is een opvatting die al veel langer binnen de Nederlandse samenleving leeft, met grotendeels dezelfde argumenten ([zie verderop](#)).

Voor welke problemen in eigen land mensen meer aandacht willen, verandert wel over tijd. In 2024 vinden mensen het oplossen van de problemen op de woningmarkt, het beteugelen van de stijgende prijzen en het beperken van het aantal asielzoekers dat naar Nederland komt de belangrijkste taken voor het nieuwe kabinet (zie ook [hoofdstuk 1](#)). Tijdens de financiële en economische crisis in 2011 en 2012 vonden mensen dat geld voor onderwijs en zorg of armoedebestrijding voorrang verdiende boven financiële steun aan Griekenland (o.a. COB 2011|2: 24). In 2018, toen de stemming over Nederland vrij positief was, noemden mensen armoede en voedselbanken als reden voor de regering om zich meer te richten op de problemen in eigen land (COB 2018|2: 54). Kortom, het 'eerst eigen huis op orde'-gevoel is niet nieuw, maar mensen koppelen dat gevoel aan de problemen die spelen op het moment dat we ernaar vragen.

Duidelijke verschillen in grondhouding naar opleiding en partijvoorkeur

Uit onze gegevens blijkt dat deze grondhouding over de aandacht voor Nederland versus het buitenland niet gelijk verdeeld is binnen de samenleving. Vooral de verschillen in opleiding en partijvoorkeur zijn groot. Als we de stelling voorleggen dat de Nederlandse regering zich minder moet richten op het buitenland en meer op de problemen in eigen land, zijn mensen met een hbo- of wo-opleiding het daar veel minder vaak mee eens (46%) dan mensen met basisonderwijs- of vmbo-opleiding (79%) of een havo-, vwo- of mbo-opleiding (73%). Aanhangers van PVV (95%) en NSC/BBB (80%) en niet-stemmers (84%) zijn in grote meerderheid van mening dat de regering zich minder moet richten op het buitenland en meer op de problemen in eigen land. Onder VVD-kiezers ligt dat aandeel fors lager dan bij andere coalitiepartijen (58%), al stemt een meerderheid er nog mee in. Aanhangers van D66 en GroenLinks-PvdA zijn het veel minder vaak eens met deze stelling (resp. 36% en 29%).

9 Deze stelling leggen we in de enquête Nederland in Beeld eenmaal per jaar (in de wintermeting) voor.

Tabel 2.1 Groepsverschillen in basisgevoel in de verhouding Nederland-buitenland, bevolking van 18+, winter 2023/2024 (in procenten)^{a, b}

De Nederlandse regering moet zich minder richten op het buitenland en meer op de problemen in eigen land

allen	63
man	62
vrouw	64
18-34 jaar	64
35-54 jaar	65
≥ 55 jaar	61
basisonderwijs, vmbo	79
havo/vwo, mbo	73
hbo/wo	46
stemintentie: ^c	
PVV	95
GroenLinks-PvdA	29
VVD	58
D66	36
CDA/CU	44
PvdD/SP	47
NSC/BBB	80
niet-stemmen	84

a Weergegeven is het aandeel dat het (helemaal) eens is met de stelling 'De Nederlandse regering moet zich minder richten op het buitenland en meer op de problemen in eigen land'.

b Vetgedrukte percentages geven aan dat de betreffende groep significant ($p < 0,01$) afwijkt van de andere groep(en).

c Sommige politieke partijen zijn samengevoegd vanwege een te laag aantal respondenten.

Bron: NIB november 2023-februari 2024

Urgentie van het thema internationale veiligheid toegenomen

Een grotere verandering in de publieke opinie over het buitenland is de toegenomen urgentie van het thema internationale veiligheid. In 2011 maakten mensen zich weinig zorgen over internationale conflicten en oorlogen (COB 2011|2: 26).¹⁰ Uit de NIB-enquête blijkt dat 57% zich tamelijk tot heel veel zorgen maakt over de internationale politieke situatie in de winter van 2023/2024. Deze zorgen zien we terug in de recentere groepsgesprekken. In september 2024 hebben veel deelnemers in de focusgroepen de indruk dat de oorlog in Oekraïne steeds dichterbij komt. Hierdoor lijkt er meer steun te zijn voor internationale samenwerking op militair gebied dan eerder. De Nederlandse overheid heeft volgens deelnemers de verantwoordelijkheid om haar eigen burgers te beschermen en dat kan volgens hen alleen in samenwerking met andere Europese landen. Zo zegt een deelnemer, die op andere beleidsterreinen voor meer nuance pleitte, duidelijk bezorgd te zijn over de Nederlandse onderhandelingspositie en militaire kracht in relatie tot grootmachten:

A: 'Als we bijvoorbeeld kijken naar wat er gaande is in Oekraïne. Als Poetin bij ons op de deur komt kloppen... ja, ik heb net gehoord dat we twee dagen hebben, dan moet je heel duidelijk niet op de Nederlandse stoel gaan zitten. Dus wij zullen samen moeten werken op bepaalde gebieden om ja, een

¹⁰ De zorgen op dit gebied gingen vooral over internationaal terrorisme (COB 2011|2: 26).

Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

blok klinkt negatief, maar om wel gezamenlijk iets te kunnen bereiken naar grootmachten zoals bijvoorbeeld ook een Amerika, maar ook richting China. Weet je, daar word je als Nederland keihard uitgelachen. En andere landen ook. Terwijl als Europa heb je daar veel meer invloed op.’ (focusgroep hbo/wo, Eindhoven)

Sinds de uitbraak van de oorlog in Oekraïne vinden veel Nederlanders dat veiligheid en defensie de hoogste prioriteit moeten hebben op EU-niveau (Kunst en Den Ridder 2024). Dit onderwerp stond in 2019 niet in de top vijf. Sinds het COB-onderzoek begon in 2008 willen mensen dat de politiek veel minder geld gaat besteden aan internationale militaire missies en conflictbeheersing. In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 is dat voor mensen minder vaak een bezuinigingspost dan eind 2020 (COB 2023|Extra verkiezingsbericht: 11; COB 2020|4: 46).

2.3 De balans tussen aandacht voor het binnenland en voor het buitenland

Wat gaat er schuil achter de mening van mensen over de Nederlandse inzet in het buitenland? We beginnen met de groep die belang hecht aan een actieve internationale inzet. Daarna richten we ons op de groep die vindt dat de regering minder aandacht moet hebben voor het buitenland en meer voor binnenlandse problemen. Waarom vinden zij dat, wat betekent ‘minder aandacht’ en is dat voor iedereen hetzelfde? Op basis van eerder onderzoek en inzichten uit de focusgroepen richten we ons daarbij op drie mogelijke aanleidingen voor deze houding. Ten eerste de beleving dat het buitenland de oorzaak is van binnenlandse problemen. Een tweede aanleiding kan het gevoel zijn dat problemen van de eigen bevolking te weinig aandacht krijgen van de regering. Ten derde kan het beeld dat Nederland onevenredig veel doet in vergelijking met andere Europese landen een aanleiding zijn om te vinden dat de regering minder aandacht moet hebben voor het buitenland. Tot slot bekijken we in hoeverre mensen vinden dat Nederland meer zijn eigen belang moet volgen in het buitenlandbeleid, ook al botst dit met de belangen van andere landen.

Wel aandacht voor het buitenland: veel problemen hebben een internationale dimensie

De groep die vindt dat de aandacht van de regering voor het buitenland niet mag verslappen, stelt dat Nederland het niet alleen kan in deze wereld. Samenwerking op veiligheid, klimaat, handel en gezondheid is uiteindelijk in het eigen belang van Nederland. Enkelen vinden dat Nederland als rijk land een morele verantwoordelijkheid heeft om internationale samenwerking op te zoeken.

‘Veel problematiek speelt zich af op mondiaal niveau, zoals de klimaatverandering, migratie en de vele gevolgen van beide. Ik ben van mening dat dit het beste aangepakt kan worden als we samenwerken, en dus moeten we ons richten op het buitenland.’ (vrouw, 29 jaar, wo, oneens)

‘Veel problemen die Nederland aangaan, zijn problemen die opgelost moeten worden met het buitenland. Dus buitenlandse problemen betreffen ook Nederland.’ (man, 21 jaar, havo/vwo, oneens)

Mensen die een middenpositie innemen bij de stelling noemen dat Nederland aandacht moet hebben voor zowel Nederland als het buitenland en dat het afhangt van het specifieke beleidsterrein. Idealiter heeft Nederland volgens hen (voornamelijk) aandacht voor de problemen in eigen land, maar doordat ons land internationaal verweven is, moeten en kunnen we ons niet ontkoppelen van het buitenland.

Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

‘Ik denk dat de binnenlandse problemen voorrang verdienen (nodig hebben), maar er zijn ook buitenlandse problemen die onze regering moet meenemen, of op moet kunnen inspelen.’ (vrouw, 49 jaar, havo/vwo, niet eens, niet oneens)

‘De regering moet zich ook zeker met het buitenland bemoeien, bijvoorbeeld bij handelsrelaties. Echter moet het eigen land met de veelvoud aan problemen niet worden onderschat.’ (man, 29 jaar, hbo, niet eens, niet oneens)

Mensen denken dus voornamelijk aan beleidsterreinen waarop Nederland een duidelijk eigen belang heeft, zoals handelsrelaties met andere landen of samenwerken op grensoverschrijdende problemen die Nederland ook kunnen raken, zoals migratie, klimaat en veiligheid (Dekker en Den Ridder 2019). Hiervoor moet de overheid wel naar het buitenland kijken.

‘Minder’ richten op het buitenland betekent niet ‘nooit’

Hoewel de meerderheid van de mensen vindt dat de regering zich minder moet richten op het buitenland, blijkt uit ons onderzoek ook dat de meeste mensen beseffen dat Nederland sterk verweven is met het buitenland. Mensen voelen ook betrokkenheid bij gebieden of landen die een (natuur)ramp of oorlog meemaken en doen donaties aan internationale humanitaire en liefdadigheidsorganisaties (Bekkers et al. 2024). In 2022 doneerde bijvoorbeeld 44% van de Nederlandse huishoudens geld aan een internationale hulporganisatie. In 2020 was dit nog 31%. Onderzoekers wijzen deze stijging toe aan de oorlog in Oekraïne (Bekkers et al. 2024). Mensen zien niet alleen maar nadelen aan de Nederlandse rol op het internationale toneel, maar zeker ook kansen en voordelen voor Nederland (Dekker et al. 2020). In de winter van 2023/2024 en het voorjaar van 2024 vond ongeveer 20% van de mensen dat het verdwijnen van de grenzen en het meer open worden van onze economie vooral nadelen opleverden voor mensen zoals zichzelf.

Voornamelijk bij handel en nationale veiligheid vinden mensen het noodzakelijk dat Nederland internationaal samenwerkt. Ons land is volgens velen simpelweg te klein om het buitenland de rug toe te keren en is voor zijn welvaart en defensie sterk afhankelijk van andere landen.

‘Natuurlijk is het belangrijk om de rol van Nederland op het wereldtoneel aandacht te geven, dat is waar veel van de economie vandaan komt. Maar soms lijkt het alsof Nederland meer bezig is met problemen van andere landen aanpakken/beoordelen/oplossen, waar Nederland niks mee te maken heeft, terwijl er in Nederland ook genoeg problemen zijn die aangepakt moeten worden (huizennoed, armoede, bijvoorbeeld).’ (vrouw, 32 jaar, basisonderwijs)

‘Er zijn dringende binnenlandse problemen die al jaren om een oplossing schreeuwen zoals bv de woningmarkt en het milieu. Veiligheid in internationale NAVO-context en instandhouding van de economisch lucratieve EU vereisen bijvoorbeeld ook een multilaterale samenwerking.’ (man, 80 jaar, hbo)

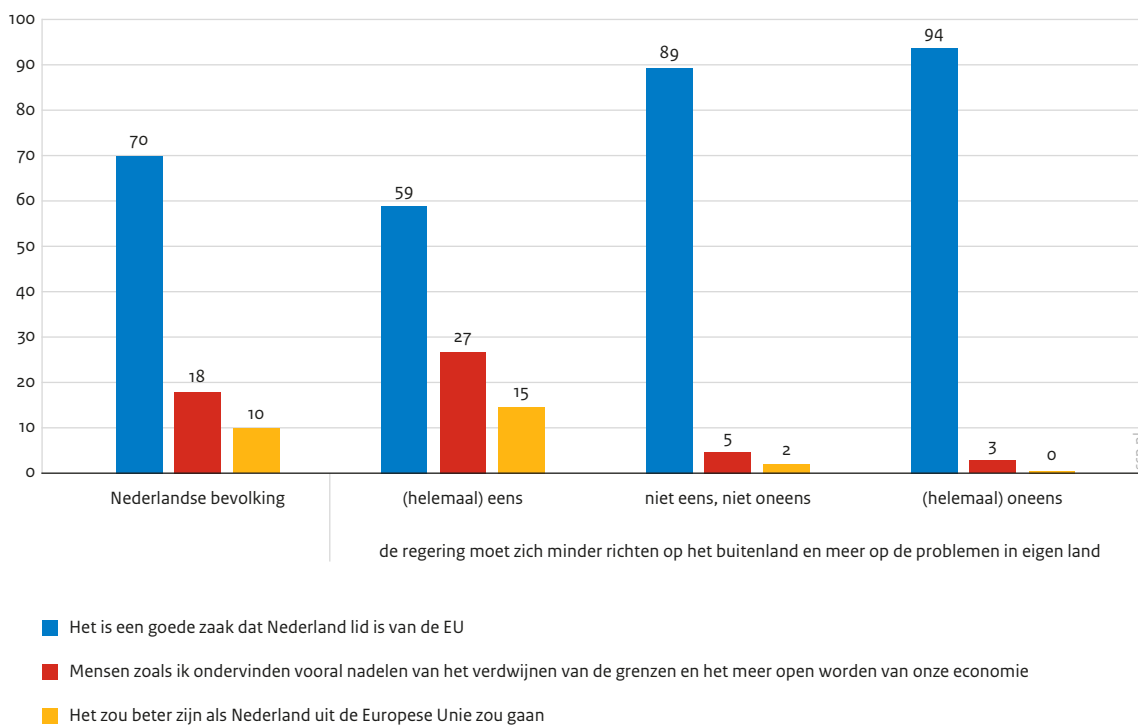
Zoals we verderop zullen zien, vinden veel mensen dat Nederland op andere beleidsterreinen zoals klimaat en asiel *minder* moet doen dan nu, maar dat betekent voor de meeste mensen niet dat Nederland niets zou moeten doen.

Ook benoemen mensen dat optreden als gezamenlijk Europa voor Nederland een betere onderhandelingspositie biedt dan als we alleen zouden handelen. ‘Samen sta je sterk’ is een vaak aangehaalde verklaring van mensen die vinden dat de EU absoluut noodzakelijk is voor Nederland. De steun voor het EU-lidmaatschap blijft dan ook hoog: 70% vindt het een goede zaak dat Nederland lid is van EU. Steun voor een zogenoemde ‘Nexit’ is laag: 10% is het eens met de stelling dat het beter zou zijn als Nederland uit de Europese Unie zou gaan (COB 2024|2). Hoewel de EU niet geliefd is, zien velen de EU als noodzaak voor de stabiliteit en welvaart van Nederland (COB 2023|2; zie ook Van den Hoogen et al. 2022).

Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

Ook onder mensen die vinden dat de regering zich minder op het buitenland moet richten, steunt een meerderheid het Nederlandse EU-lidmaatschap (59%) en is de steun voor een 'Nexit' klein (15%, zie figuur 2.1). Mensen die niet vinden dat de regering zich minder op het buitenland moet richten, zijn wel veel positiever over de EU.

Figuur 2.1 Opvattingen over internationale verwevenheid uitgesplitst naar opvatting of de regering zich minder moet richten op het buitenland, bevolking van 18+, winter 2023/2024 (in procenten)^a

a Weergegeven is het aandeel dat het (helemaal) eens is met de stellingen (1) 'Het is een goede zaak dat Nederland lid is van de EU', (2) 'Het zou beter zijn als Nederland uit de Europese Unie zou gaan' en (3) 'Mensen zoals ik ondervinden vooral nadelen van het verdwijnen van de grenzen en het meer open worden van onze economie'. De antwoorden op deze vragen zijn uitgesplitst naar hoe mensen hebben geantwoord op de stelling 'De Nederlandse regering moet zich minder richten op het buitenland en meer op de problemen in eigen land'.

Bron: NIB november 2023-februari 2024

De rol van het buitenland: deel van de oplossing of deel van het probleem?

Ongeacht hoe mensen denken over de relatie tussen Nederland en het buitenland, de meesten vinden dat Nederland momenteel te maken heeft met grote problemen op het gebied van asiel, wonen en hoge prijzen, zo blijkt uit de focusgroepen en enquêtes. Deelnemers aan de focusgroepen zien bij deze problemen zowel een binnenlandse als een buitenlandse dimensie. Toen we met mensen spraken, viel op dat sommigen internationale samenwerking zien als de oorzaak van deze problemen, terwijl dat voor anderen (ook) een deel van de oplossing kan zijn.

Mensen die niet vinden dat de Nederlandse regering zich minder moet richten op het buitenland, zien internationale samenwerking vaker als oplossing voor de problemen die in Nederland spelen. Deze groep benadrukt meer de internationale dimensie van veel binnenlandse problemen en de verwevenheid met andere landen in een geglobaliseerde wereld. Ze vinden dat Nederland deze en toekomstige problemen niet alleen kan oplossen. Samenwerking met andere landen is volgens hen onmisbaar en zorgt daarnaast voor vernieuwing. Een deelnemer aan de focusgroepen, die het belang van internationale samenwerking continu onderschreef, zei het zo:

Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

A: 'Ik denk dat als je dat vizier niet heel erg richt op, waar kunnen wij van leren, hoe doen andere landen dit, hoe gaan we dit samen aan, dat we dan ook niet de oplossing vinden voor de problemen. Bij wijze van, als er een pandemie uitbreekt, wij zijn gigantisch afhankelijk van Duitsland op dit moment om het maar zo te zeggen. Woningen, wat ik al eerder zei, die kunnen wij volgens mij niet bouwen zonder daarin samen te werken of buitenlandse regel- en wetgeving te hebben. Ik denk dat je het vizier nodig hebt. Kijk maar naar Scandinavië, leer daar ook van om een stevig beleid in Nederland neer te zetten. (...) Het zorgtekort gaan wij niet nationaal oplossen, dus dat is iets wat ik heel moeilijk vind, want ja, dat is een nationaal probleem, maar wij zullen met innovaties moeten komen waarin we in EU-verband samenwerken om dat probleem op te lossen. (...) Dus wij zullen met elkaar op innovatie moeten inzetten, zodat we dat kunnen gaan bereiken. En dat kunnen wij niet alleen, daar hebben wij grootmachten voor nodig.' (groep hbo/wo, Eindhoven)

Een vaker gehoord geluid in de focusgroepen is dat internationale verwevenheid de binnenlandse problemen erger maakt, of daar zelfs de oorzaak van is. Dat idee is een eerste aanleiding voor het basisgevoel dat de regering minder aandacht moet hebben voor het buitenland. Deze mensen zien het buitenland als iets waar ze geen zicht op of zeggenschap of controle over hebben en wat Nederland overkomt. Het buitenland wordt hierbij vaak ervaren als een bedreiging van de Nederlandse identiteit, de mate waarin Nederland nog zeggenschap heeft over zijn eigen wetten en regels en financiële zekerheid, wat een sterkere focus op de eigen groep kan bevorderen (Verkuyten 2009). In de focusgroepen werd duidelijk dat Europese richtlijnen volgens deelnemers niet aansluiten op de Nederlandse belangen en behoeften. Zo vinden ze dat de regelgeving rondom migratie en stikstof het oplossen van het Nederlandse woningtekort in de weg staat. Zoals we hierboven zagen, zien velen ook voordelen van de verwevenheid met andere landen, zoals bij handel en veiligheid, maar vinden ze dat er veel zaken worden gedaan die niet duidelijk in het belang van Nederland zijn. De in hun ogen onevenredig hoge Nederlandse bijdrage aan de EU is daar een veelgenoemd voorbeeld van (zie ook COB 2023|2). Tijdens de focusgroepen wordt dit ook geuit. Zo zegt een deelnemer die zich zorgen maakt over de woonsituatie van diens thuiswonende kind en dat Nederland onrechtvaardig veel bijdraagt aan de EU:

A: 'Aan de EU. Ik snap dat het moet functioneren dus daar moet geld naartoe, maar ja kom op, waarom moet Nederland, zo'n klein land, in verhouding zoveel meer betalen en Griekenland... Ja ja, wij zijn bijna failliet dus wij kunnen niks. O, weet je wat? Dan doen we dat ook nog voor jullie en dan krijgen jullie ook nog geld. Dan denk ik ja, en die van mij woont nog steeds thuis. Dat heeft allemaal met elkaar te maken.' (groep t/m mbo, Eindhoven)

In een andere focusgroep ontstond een gesprek over de waargenomen zeggenschap binnen de EU. Een deelnemer die aangaf dat Nederland vaker voor zijn eigen belangen op mocht komen, benadrukte het gebrek aan invloed op de besluitvorming over EU-zaken, terwijl die het belang van samenwerking binnen de EU erkende:

A: 'Er gaan miljoenen naar Brussel, en Brussel beslist waar het geld besteed moet worden. Maar als wij miljoenen naar Brussel doen en Brussel zegt uiteindelijk van, je mag geen huizen bouwen, dan kun je ook zeggen van, we sturen geen miljoenen naar Brussel en we bouwen gewoon die huizen.' (groep t/m mbo, Amsterdam)

B: 'Een soort Brexit. Maar ik denk dat we daar ook niet gelukkig van worden.'

A: 'Nee, maar het idee dat je Europa steunt en dat daar geld heen gaat omdat er dingen Europees geregeld worden, dat snap ik helemaal. Maar als al je geld naar Brussel gaat en die zeggen van, je mag nu nog drie huizen bouwen en één boerderij...'

Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

Gespreksbegeleider: 'Heb jij dan het gevoel dat dat...?'

A: 'Ja.'

Gespreksleider: 'Oké, want daar gaat het wel een beetje om. Jij vindt dat er te veel geld naar Brussel gaat en dat beperkt...'

A: 'En dan bepaalt Brussel wat ermee gedaan wordt.'

Gespreksleider: 'En dan hebben wij hier in Nederland minder...'

A: 'Minder [speelruimte] want je moet allemaal een percentage afstaan...'

Gespreksleider: 'Minder bewegingsvrijheid, oké.'

A: '... en wij als Nederland geven best een groot percentage aan Brussel.'

Zo vinden sommige deelnemers dat Nederland binnen Europese kaders meer zijn eigen ruimte zou moeten zoeken. Eén deelnemer, die een gebrek aan vertrouwen in de huidige regering uitsprak, twijfelde er zelfs aan of Nederland wel een eigen beleid heeft. De wensen van andere, grotere landen ervaart deze deelnemer als doorslaggevend voor het buitenlandbeleid.

A: 'De vraag is of we überhaupt een eigen beleid hebben, of we niet gewoon geduwd worden door allerlei grotere en dikkere landen die gewoon zeggen van, dit willen we dat je doet. En dat is ook zo. (...)' (groep hbo/wo, Amsterdam)

In zowel de open antwoorden als de focusgroepen zagen wij dat veel mensen ervaren dat Nederland op dit moment nog te vaak 'het braafste jongetje van de klas' is. Nederland mag wel de portemonnee trekken als het moet, stelt men, maar krijgt er zelf weinig voor terug (COB 2022|1). Op dat beeld gaan we verderop in.

De balans is zoek (1): te weinig aandacht voor problemen en mensen in Nederland

Dat mensen vinden dat de regering zich minder moet richten op het buitenland en meer op de problemen in eigen land, kan komen doordat ze vinden dat deze binnenlandse problemen te weinig aandacht krijgen. Dat zagen we eerder (zie COB 2011|2; COB 2018|2) en ook nu geven mensen aan dat de aandacht voor het buitenland en het binnenland uit balans is. In open antwoorden in de enquête zeggen mensen:

'In Nederland spelen nu een aantal problemen, waaronder de huizen crisis. Ik vind dat daar voorrang aan moet worden gegeven en niet bijvoorbeeld oorlogen in het buitenland of de NAVO. Ik begrijp wel dat een aantal nationale problemen samenhangen met buitenlandbeleid, maar ik vind dat de nadruk moet veranderen.' (man, 33 jaar, wo)

'Ik heb het gevoel dat we meer bezig zijn met andere landen helpen dan dat we de problemen in eigen land oplossen. Met name geld uitgeven aan andere landen, terwijl we in Nederland dit geld ook goed kunnen gebruiken voor bijvoorbeeld - huisvesting - verbetering van de zorg aangezien er steeds meer verdwijnt uit het basispakket - milieu (daar doen we al veel voor maar we spenderen nog steeds miljarden aan fossiele brandstoffen die nog altijd niet worden uitgefaseerd plus zijn we langzaam de bevolking ervoor op aan het laten draaien terwijl de vervuilers (de bedrijven) hun zaak groener kunnen maken zodat er geen vervuiling komt) - infrastructuur waaronder voor stroom aangezien het netwerk vol zit en er mensen gewoon geen aansluiting van stroom meer kunnen krijgen, terwijl hoelang zijn we nu al bezig met groener worden? Heeft dan niemand gedacht: misschien moet het netwerk worden vergroot of versterkt? Dus de miljarden die we per jaar uitgeven aan andere landen, los alsjeblieft eerst even de problemen in eigen land op. Klinkt heel egoïstisch, en ik ben zeker voor het elkaar helpen, maar we geven miljarden weg en onze problemen stagneren of er komen dingen bij.' (man, 28 jaar, mbo)

Ook in de focusgroepen komt geregeld naar voren dat de overheid geen oog heeft voor (of te weinig resultaten boekt op) de problemen die velen in Nederland ervaren. Als voorbeelden geven mensen de

Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

krappe woningmarkt, migratie en stijgende prijzen in Nederland (zie ook [hoofdstuk 1](#)). Ze ervaren dat de Nederlandse politiek geen grip heeft op deze problemen. De deelnemers geven weinig blijk van vertrouwen in de politieke besluitvorming en het functioneren van de overheid, onder andere als gevolg van de toeslagenaffaire. Ook uiten ze hun ongenoegen over in hun ogen inconsistent beleid, waarmee de structurele problemen niet worden aangepakt. Er blijkt bovendien weinig vertrouwen dat het kabinet-Schoof dat beter zal doen:

A: 'Als je als regering nog niet eens kunt zorgen dat er in ieder geval iets is wat goed loopt, wat goed ontwikkelt... Want we investeren wel weer in onze tanks, maar een aantal jaren geleden hebben we alles weggedaan, alles is weggesaneerd. Dus ja, ik heb nu niet zoiets van o, goed gedaan, we gaan nu investeren. Nee, je hebt het in het verleden weggegooid en je moet het nu goedmaken. Hetzelfde met de gezondheidszorg. Een paar jaar geleden hebben we alles weggedaan, alles weggesaneerd, de gezondheid op de schop want het was allemaal niet goed genoeg en nu moeten we het dus weer gaan... Kijk eerst eens hier wat we allemaal al moeten doen en ga dan eens over die grenzen kijken.' (groep t/m mbo, Eindhoven)

Veel deelnemers aan de focusgroepen denken dat de aandacht en hulp die uitgaat naar het buitenland soms ten koste gaat van Nederlanders zelf. Dat ervaren ze als onrechtvaardig, want als belastingbetalende burgers verwachten ze dat de overheid zich bezighoudt met hun problemen. Ze hebben het gevoel dat 'eigen' mensen als eerste geholpen en gehoord moeten worden (zie ook Romano et al. 2021; Van Oorschot 2000). Voor hen is het vanzelfsprekend dat de overheid eerst Nederlanders helpt voordat ze anderen helpt, omdat dit de taak van de Nederlandse overheid is (Damhuis en Westheuser 2024). Dit lijkt te worden versterkt door het tegenkomen van verschillende problemen in het dagelijks leven. Zo gaf een deelnemer duidelijk aan dat de urgentie van de huidige problematieken zo groot is en zo veel aandacht vergt, dat het eerst oplossen daarvan een noodzakelijke basis vormt voor het helpen elders:

A: 'In het vliegtuig is het al, als er iets gebeurt moet je eerst jezelf en dan de ander een masker opdoen dus ook hier eerst Nederland een beetje terug in de klei zetten en dan hebben we weer adem en energie over om eventueel iemand anders te helpen. Het is niet dat we anderen helemaal niet willen helpen, dat is het ook helemaal niet, maar de balans is helemaal doorgeslagen.' (groep t/m mbo, Eindhoven)

Solidariteit met andere landen, zoals het besteden van geld aan de internationale aanpak van klimaatverandering of aan ontwikkelingssamenwerking, zien sommigen als een *zero-sum game*. Het geld dat naar het buitenland gaat, kan niet in Nederland worden uitgegeven. Ze vinden dat de schaarse middelen (zowel financieel als aandacht) moeten worden ingezet voor Nederlandse burgers. Een voorbeeld uit de focusgroepen over een discussie over financiële steun bij rampen:

A: 'Een heel schrijnend voorbeeld is wel een ramp in het buitenland. Alles gaat open, alles.' (...) (groep t/m mbo, Eindhoven)

B: 'Ja, meteen een inzamelingsactie.'

A: 'Hier in Limburg tot twee keer toe overstromingen, maar die mensen krijgen niks hè. Een week naderhand gaat er wel veertien miljoen naar het buitenland. Dat zijn dingen... Daar wordt Nederland heel onrustig van.'

Mensen die vinden dat Nederland zich wel actief in het buitenland moet blijven inzetten, denken hier anders over. Deelnemers aan de focusgroepen geven aan dat Nederlanders een morele plicht hebben naar andere hulpbehoevende mensen, ook buiten ons land (Zürn en De Wilde 2016). Toch zag ook deze groep de urgentie om binnenlandse problemen op te lossen. Een man pleitte er, gezien alle mondiale ontwikkelingen en uitdagingen, zelfs voor om het bestrijden van menselijke ellende centraal te zetten.

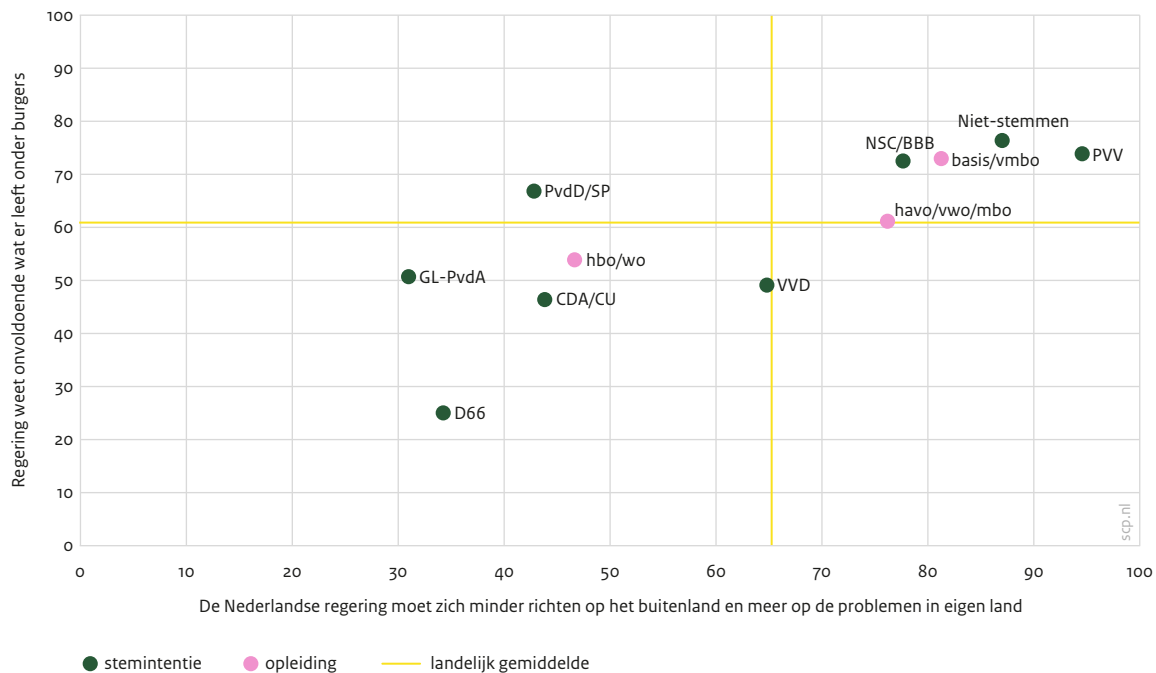
Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

A: 'Waar moeten ze heen niemand wil ze hebben, daarom kunnen ze nergens heen. En dan zeg ik weer, het kost wat. Huisvesting is een probleem. En we willen dus geen migranten hebben, omdat je dan ook het huisvestingsprobleem groter maakt. Maar dan kun je kiezen voor huizen, dan krijg je een klimaatprobleem, maar maak keuzes. En dan denk ik wel aan, hoe meer menselijke ellende je kan bestrijden, hoe beter dat is. Maar wel menselijke ellende en niet Nederlandse ellende, dat is mijn mening.' (groep hbo/wo, Amsterdam)

Ook in de enquête zien we een duidelijk verband tussen iemands opvatting over de Nederlandse inzet in het buitenland en het gevoel dat de politiek onvoldoende oog heeft voor de problemen in Nederland (zie figuur 2.2). Mensen die vinden dat de regering zich minder moet richten op het buitenland en meer op de problemen in eigen land zijn vaker van mening dat politici onvoldoende weten wat er leeft onder burgers. Ook hier zien we weer grote verschillen naar opleiding en partijvoorkeur.¹¹ Rechtsboven in figuur 2.2 bevinden zich groepen die vinden dat de regering minder aandacht moet besteden aan het buitenland en te weinig oog heeft voor wat er in Nederland leeft. Hier bevinden zich aanhangers van de PVV, NSC/BBB, niet-stemmers en mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding. Linksonder in figuur 2.2 staan groepen die niet vinden dat Nederland minder moet doen in het buitenland en ook minder vaak van mening zijn dat de politiek niet weet wat er leeft. Hier bevinden zich aanhangers van D66, GroenLinks-PvdA, CDA/CU en mensen met een hbo/wo-opleiding.

¹¹ Verschillen naar geslacht en leeftijd zijn voor de leesbaarheid van het figuur niet weergegeven. Verschillen binnen deze groepen op deze twee assen zijn gemiddeld genomen klein.

Figuur 2.2 Opvatting over responsiviteit van de regering^a en opinie over de verhouding binnenland-buitenland^b naar opleiding en stemintentie, ^c bevolking van 18+, winter 2023/2024 (in procenten)

- a Aandeel dat een onvoldoende geeft (1-5) op de stelling ‘De regering weet wat er leeft onder burgers’. De vraag over responsiviteit van de regering is in de winter van 2023/2024 voorgelegd aan de helft van de gehele steekproef. Hierdoor kunnen de percentages enigszins afwijken van die zoals gerapporteerd in tabel 2.1.
- b Aandeel dat het (helemaal) eens is met de stelling ‘De Nederlandse regering moet zich meer richten op de problemen in eigen land en minder op het buitenland’.
- c De gele lijnen geven de gemiddelde percentages op elk item aan.

Bron: NIB november 2023-februari 2024

De balans is zoek (2): Nederland doet veel meer dan andere landen

Een andere aanleiding om te vinden dat Nederland zich minder moet richten op het buitenland is het idee dat Nederland altijd ‘het beste jongetje van de klas’ wil zijn (COB 2023|2). In eerder focusgroepenonderzoek naar de publieke opinie over de EU (Dekker en Den Ridder 2019; Djundeva en Hoefman 2024) zagen we dat veel mensen de indruk hebben dat Nederland op het gebied van klimaat en asielopvang meer doet dan andere Europese landen. Ze vinden dat dit meer in evenwicht met andere landen zou moeten zijn.

Ook in de focusgroepen van september 2024 komt dit naar voren. Een aantal mensen in de focusgroepen gaf aan dat Nederland de (Europese) regels te strikt interpreteert of meer wil doen dan nodig is. Dit gevoel heerst vooral rond klimaat- en asielbeleid, maar sommige mensen noemen ook financiële steun aan andere landen in het geval van rampen (Dekker en Den Ridder 2019; COB 2023|2). Mensen ervaren dit als onrechtvaardig, vooral als die andere landen zich niet aan de afspraken houden of ervoor kiezen om hun eigen belang voorop te stellen.

Op het beleidsterrein klimaat en natuur hebben veel deelnemers aan de focusgroepen het gevoel dat Nederland voorloopt, terwijl andere landen zich momenteel nog onvoldoende aan de internationale natuur- en klimaatdoelen houden, of andere maatregelen toepassen. Dit zorgt ervoor dat deze mensen twijfelen aan het nut en de doeltreffendheid van maatregelen, en draagt vooral bij aan het gevoel dat Nederland minder zou moeten doen.

Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

A: 'Nou ja, ik vind dat Nederland wel heel streng is met klimaat maar als China nog een steenkolen (...)' (groep t/m mbo, Amsterdam)

B: 'Of België, of Griekenland, die houden zich daar niet aan en wij zitten met (...)'

A: 'Maar China (...) tegen klimaatverandering van alle landen ter wereld hè.'

Gespreksleider: 'Maar wat ik jou hoorde zeggen is van, ik vind het niet eerlijk als wij ons allemaal houden aan regels en andere landen niet, dus jij wil dan dat iedereen zich daaraan houdt?'

B: 'Ja, dat vind ik dan wel. Of bij ons niet zo streng, laat ik het dan zo zeggen.'

Eenzelfde soort gesprek als hierboven zien we ontstaan als het over stikstofbeleid gaat. Sommigen geven aan dat Nederland zich te strikt houdt aan de stikstofnormen in vergelijking met andere landen. Zo kwamen in de focusgroepen vaak vergelijkingen met de buurlanden naar voren, die volgens deelnemers andere regels toepassen. Daarmee komt volgens hen het oplossen van het woningtekort, een voor sommigen urgenter probleem, in de knel. Zeker gezien de internationale aanpak die de klimaatverandering eist, worden deze verschillen als onrechtvaardig ervaren:

A: 'Stikstofbeleid. Een heleboel mogen niet meer bouwen, maar we hebben wel huizen nodig. En wij zijn hier heel strikt op terwijl ergens anders ze maar wat doen.' (groep t/m mbo, Amsterdam)

Gespreksleider: 'En zeg je dan dat je vindt dat dat eigenlijk een soort van gelijke monniken gelijke kappen moet zijn? Iedereen houdt zich aan dezelfde regels?'

B: 'In principe wel.'

A: 'Ergens wel ja.'

B: 'Want de boeren in Nederland mogen niks en als we één centimeter over de grens gaan in Duitsland, daar mogen ze zonder problemen 10.000 koeien op hun land zetten. Want daar mag het wel, mag je de mest uitrijden en alles doen. En kom je Nederland binnen, dan sorry want...'

A: 'Alsof het klimaat hier blijft, alleen een bubble boven Nederland en voor de rest...'

Sommigen vinden dat Nederland vooral de belangen van andere landen volgt, terwijl zij vinden dat de Nederlandse belangen doorslaggevend moeten zijn. Het te strikt houden aan internationale regels en afspraken gaat volgens hen ten koste van de Nederlandse bevolking. Deelnemers merkten vaak op dat Nederland meer ruimte zou moeten nemen bij het interpreteren van deze regels. Andere landen doen dat in hun ogen al, vooral als de regels niet aansluiten bij de belangen en behoeften van dat land.

A: 'Ik denk wel dat we niet altijd het braafste jongetje van de klas moeten zijn. Als ik dan inderdaad bijvoorbeeld kijk naar het stikstofbeleid, ja onze buurman Duitsland, die interpreteert het allemaal net wat ruimer. Nou, die interpretatie zouden wij ook kunnen doen, dan is het in Brussel nog steeds goed. Ben dan niet het beste, braafste jongetje van de klas. We mogen ook best een keer de schobbejak zijn die de gang opgestuurd wordt.' (groep hbo/wo, Eindhoven)

Gespreksleider: 'Dus niet je eigen plan trekken, maar soms wel iets meer ruimte moeten voelen dan...'

B: 'Ja, en daar zullen wij voorzichtiger in moeten zijn dan bijvoorbeeld Duitsland, want dat is veel groter dan wij, dus wij kunnen minder ruimte claimen dan een Duitsland of een Frankrijk, maar we kunnen wel net iets minder het brave jongetje spelen.'

Het gevoel dat Nederland meer doet dan anderen op klimaat en asiel wordt breed gedeeld

Om te achterhalen hoe breed het geluid klinkt dat Nederland vooroploopt ten opzichte van andere landen (zoals we dat in de focusgroepen veel horen) en of dat voor verschillende beleidsterreinen zo is, stelden we hierover een aantal vragen in onze enquête. We vroegen mensen (1) wat volgens hen *op dit moment* de bijdrage is van Nederland en (2) welke bijdrage Nederland *zou moeten* leveren ten opzichte van andere Europese landen. We stelden deze vragen voor drie beleidsterreinen waarvan uit onderzoek blijkt dat

Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

mensen daarop internationale samenwerking verwachten. Het gaat om het tegengaan van klimaatverandering, het opvangen van vluchtelingen, en veiligheid en defensie van Europa (COB 2023|2, zie figuur 2.3). We bespreken hier eerst het beeld van het klimaatbeleid en het vluchtelingenbeleid. Veiligheid en defensie komen in de volgende paragraaf aan bod.

Het beeld dat Nederland momenteel te veel doet in vergelijking met andere landen, wordt breed gedeeld, vooral als het gaat om klimaat en asiel.¹² 50% vindt dat Nederland op dit moment (veel) meer doet dan andere Europese landen aan het tegengaan van klimaatverandering. 25% denkt dat ons land ongeveer evenveel doet als andere Europese landen, terwijl 12% van mening is dat we (veel) minder bijdragen. 13% weet niet wat op dit moment de rol is van Nederland. Bij het opvangen van vluchtelingen zien we ongeveer hetzelfde als bij klimaat: 51% is van mening dat Nederland op dit moment (veel) meer bijdraagt aan het opvangen van vluchtelingen dan andere Europese landen.

Dit fenomeen, waarbij iemand denkt dat diegene zelf of de eigen groep beter presteert dan anderen, zou verklaard kunnen worden door verschillende (sociale) psychologische mechanismen. Op individueel niveau kunnen cognitieve biases, zoals het 'better-than-average-effect', ertoe leiden dat mensen hun eigen bijdragen structureel overschatten. Een van de verklaringen hiervoor is de menselijke neiging om een positief zelfbeeld hoog te houden (Zell et al. 2020). Deze motivatie geldt ook op groepsniveau: mensen streven over het algemeen naar een positief groepsbeeld, wat zich kan uiten in een te rooskleurig beeld (Scheepers et al. 2006). Daarnaast hebben mensen vaker het idee dat anderen egoïstischer zijn en meer gericht zijn op het eigen belang (Pronin 2007). Deze beelden over zichzelf en andere landen kunnen ook worden gedreven (of juist versterkt) door hoe er in de politiek en de media wordt gesproken over asiel en klimaat, en de bijdragen van Nederland hierin (COB 2024|1: 13).

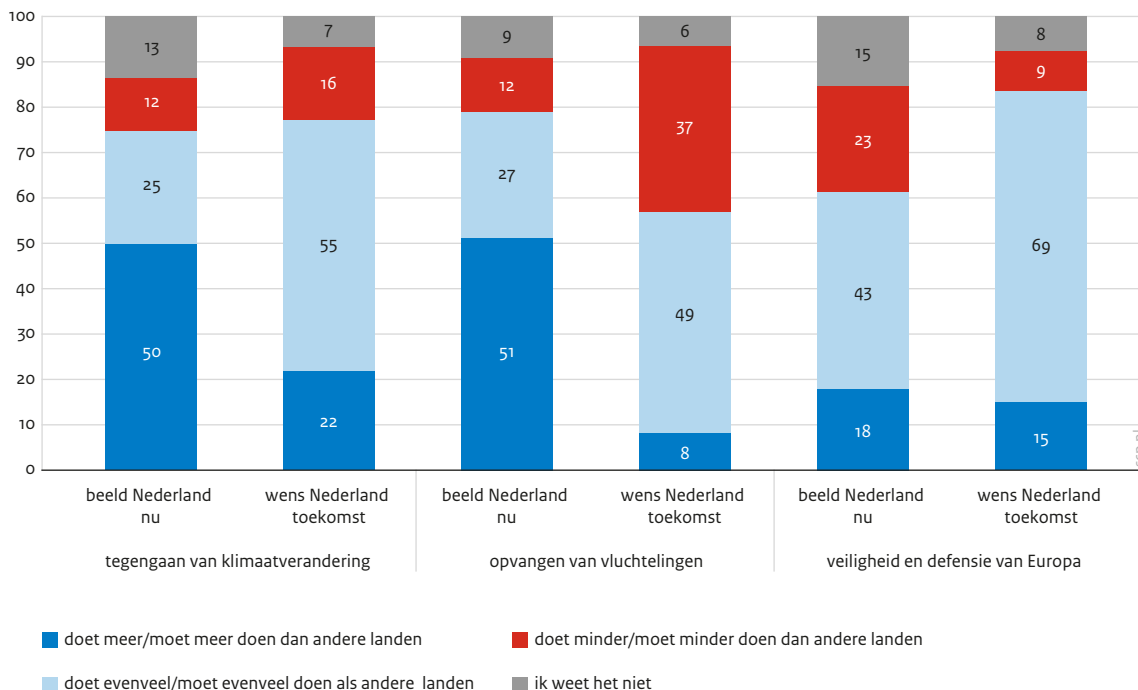
We zien een duidelijk verschil tussen het beeld dat mensen hebben van de huidige bijdrage en hoeveel zij wensen bij te dragen. De grootste groep zou willen dat Nederland *evenveel* doet aan klimaat en asiel als andere landen (resp. 55% en 49%). Vooral op het gebied van asiel is er ook een aanzienlijke minderheid van 37% die vindt dat Nederland minder moet doen dan andere landen. Bij klimaat is die groep met 16% minder groot. 22% vindt dat Nederland meer moet doen dan andere landen op het gebied van klimaat, bij asiel is dat 8%.

Ander beeld voor defensie: Nederland doet evenveel of minder

Het beeld en de wens die Nederlanders hebben op het gebied van defensie en veiligheid is anders. Een minderheid van 18% vindt dat Nederland op dit moment meer doet dan andere landen (23% dat Nederland minder doet). De grootste groep (49%) vindt dat Nederland nu evenveel doet als andere landen. Dat beeld kan gevormd zijn door de mediaberichtgeving over het niet halen van de NAVO-norm voor defensie-uitgaven door Nederland. De bijdrage moet 2% van het BBP zijn, maar toenmalig president van de Verenigde Staten Trump wees de Europese NAVO-landen er in 2017 op dat zij dat niet halen. 69% vindt dat Nederland evenveel zou moeten doen op het gebied van veiligheid en de verdediging van Europa als andere landen. Dat is aanzienlijk meer dan bij klimaat en asiel, waar ongeveer een kwart van de mensen dat vindt. 15% vindt dat Nederland meer moet doen dan andere landen, 9% dat Nederland minder moet doen. In kader 2.2 gaan we in op de specifieke steun voor Oekraïne.

¹² Dit beeld leeft nog sterker bij de groep die vindt dat de regering zich minder moet richten op het buitenland en meer op de problemen in eigen land. Van deze groep denkt 62% dat Nederland op dit moment (veel) meer doet op klimaat en 70% aan het opvangen van vluchtelingen. Op klimaat ziet de grootste groep graag dat Nederland evenveel doet als andere landen in Europa (59%). Op asiel is deze groep wel een stuk meer uitgesproken: 53% vindt dat Nederland minder moet gaan doen dan andere landen. 37% vindt dat Nederland evenveel moet doen.

Figuur 2.3 Gepercipieerde^a en gewenste^b bijdragen van Nederland op drie beleidsterreinen, bevolking van 18+, augustus 2024 (in procenten)

- a Vraagstelling: Wat is volgens u op dit moment de situatie bij de volgende beleidsonderwerpen? Nederland doet aan [het tegengaan van klimaatverandering / opvangen van vluchtelingen / veiligheid en defensie van Europa] (1) veel minder dan andere Europese landen, (2) minder dan andere Europese landen, (3) evenveel als andere Europese landen, (4) meer dan andere Europese landen, (5) veel meer dan andere Europese landen of (6) ik weet het niet.
- b Vraagstelling: In hoeverre vindt u bij de volgende beleidsonderwerpen [het tegengaan van klimaatverandering / opvangen van vluchtelingen / veiligheid en defensie van Europa] dat Nederland meer of minder zou moeten bijdragen dan andere landen in Europa? (1) veel minder dan andere Europese landen, (2) minder dan andere Europese landen, (3) evenveel als andere Europese landen, (4) meer dan andere Europese landen, (5) veel meer dan andere Europese landen of (6) ik weet het niet.

Bron: COB-LISS augustus 2024

Kader 2.2 De publieke opinie over militaire, financiële en humanitaire steun aan Oekraïne

De Nederlandse regering geeft sinds het begin van de oorlog tussen Oekraïne en Rusland in februari 2022 de Oekraïners financiële, militaire en humanitaire hulp. In augustus 2024 hebben we aan mensen gevraagd hoe zij aankijken tegen de hulp die Nederland aan Oekraïne geeft. Ruim 60% van de mensen is van mening dat Nederland op dit moment genoeg steun aan Oekraïne geeft. 10% vindt dat te weinig hulp wordt geboden, 19% vindt dat er te veel steun naar Oekraïne gaat. Ten slotte geeft 10% van de mensen aan het niet te weten.

Mensen die vinden dat er op dit moment genoeg steun naar Oekraïne gaat, stellen dat Nederland op dit moment al veel doet of zelfs een voortrekkersrol inneemt. Ze denken dat het niet realistisch is dat Nederland nog meer doet. Ook hier zien we het argument terugkomen dat de problemen in eigen land ook geld en aandacht verdienen. Het doneren van nog meer grote hoeveelheden militair materieel kan er ook voor zorgen dat Nederland zichzelf in het geval van een oorlog niet goed meer kan verdedigen.

‘NL zou moeten blijven steunen, maar ook niet meer dan andere landen. Nederland heeft genoeg eigen problemen, waaraan aandacht moet worden besteed.’ (vrouw, 61 jaar, hbo, genoeg steun)

Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

‘Wij zijn een van de kleinste landen van Europa en hebben ongeveer onze hele voorraad ouder materiaal al naar Oekraïne gestuurd. Ook veel munitie en nieuwer materiaal ging er al naar toe. Het resultaat is dat onze eigen veiligheid nu in gevaar dreigt te komen.’ (vrouw, 78 jaar, mbo, genoeg steun)

Mensen die vinden dat er op dit moment te weinig steun naar Oekraïne gaat, geven aan dat de uitkomst van de oorlog ook gevolgen heeft voor Nederland. Als Oekraïne capituleert, kan dit uiteindelijk ook verdere escalatie betekenen.

‘Ik vind dat Nederland en eigenlijk ook Europa meer wapens moet geven aan Oekraïne. Zij vechten deels ook voor onze veiligheid tegen Rusland.’ (vrouw, 59 jaar, hbo, te weinig steun)

‘Wij leveren al veel, maar ze hebben nog tekorten. De ernst en noodzaak van de situatie is onderschat, nu verzwakt Oekraïne en neemt Rusland terrein in. Onnodig! Om verdere escalatie te voorkomen is actief inmenging van andere Europese landen in deze oorlog noodzakelijk. Een sterke defensie van Oekraïne is belangrijk.’ (man, 37 jaar, hbo, te weinig steun)

In de groep die vindt dat er te veel steun voor Oekraïne is, noemen mensen dat Nederland een klein land is, en niet moet proberen om zich belangrijker te maken dan het is. Zij vinden dat Nederland zich te veel ‘bemoeit’ met andere landen, en pleiten ervoor om andersdenkende landen en grootmachten in hun waarde te laten. Ook hier zien we het argument terug dat er in Nederland genoeg problemen zijn die ook prioriteit verdienen, zoals armoede en het tekort aan woningen. Hierbij wordt ook geregeld een koppeling gemaakt met de aanwezigheid van Oekraïense vluchtelingen in Nederland.

‘De rijen voor voedsel- en kledingbanken worden alsmaar langer, mensen kunnen hun woningen niet meer goed verwarmen. Toch worden er miljoenen verstuurd aan Oekraïne.’ (man, 24 jaar, havo/vwo, te veel steun)

‘Minder’ betekent voor veel mensen ‘eerlijker’

Veel mensen hebben het idee dat Nederland op het gebied van klimaat en asiel meer doet dan andere landen. Ze vinden dat dit rechtvaardiger kan: Nederland zou evenveel moeten doen en de lasten zouden eerlijk verdeeld moeten worden tussen landen. Veel onderzoek laat zien dat mensen bij het spreiden van lasten tussen landen verlangen naar een rechtvaardige verdeling (Gampfer 2014; Bansak et al. 2017; Djundeva en Hoefman 2024). Wat een rechtvaardige verdeling inhoudt, is niet voor iedereen hetzelfde. Sommigen vinden dat Nederland op dit moment te weinig aan verduurzaming doet. Zij vinden dat een rechtvaardige verdeling betekent dat een rijk land als Nederland meer doet aan het tegengaan van klimaatverandering (11%). Ook bij het opvangen van vluchtelingen vindt 10% dat Nederland meer verantwoordelijkheid moet dragen dan nu, onder andere vanwege keuzes die we in het verleden maakten die problemen elders in de wereld hebben veroorzaakt of versterkt, en vanwege een historische schuld als oud-kolonisator. In de open antwoorden van de aanvullende enquête zien we dit terugkomen:

Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

‘Nederland is de grootste voedselexporteur van de wereld en kan daarmee veel impact maken op het klimaat. Daarnaast is Nederland relatief gezien een rijk land, en heeft het dus meer mogelijkheden dan arme(re) Europese landen.’ (vrouw, 25 jaar, hbo, Nederland moet meer doen aan tegengaan klimaatverandering dan andere Europese landen)

‘Nederland heeft de financiële middelen om anderen op te vangen. Als een land met een groot koloniaal verleden, heeft Nederland ook de plicht om mensen op te vangen die direct of indirect slachtoffer zijn van (neo)kolonialisme.’ (vrouw, 21 jaar, hbo, Nederland moet meer doen aan opvangen van vluchtelingen dan andere Europese landen)

Een grote groep stelt dat Nederland nu meer doet dan andere Europese landen op klimaatbeleid, en ziet Nederland liever evenveel of minder doen dan andere landen (42%). Nederland doet volgens hen ‘oneerlijk’ veel meer dan andere Europese landen. Voor hen betekent een ‘eerlijke’ verdeling tussen landen vaak dat Nederland minder hoeft te doen dan nu, of dat andere landen juist meer moeten doen (zie ook Dekker en Den Ridder 2019). Dit is volgens mensen eerlijker, omdat een klein land als Nederland zelf weinig impact op het klimaat heeft. Ze vinden dat andere landen meer moeten gaan bijdragen om daadwerkelijk iets tegen klimaatverandering te doen. Mensen lijken rechtvaardig vooral op te vatten als datgene wat het meest effectief is om resultaten te boeken, in plaats van morele principes waarom het rechtvaardig is om als Nederland klimaatverandering tegen te gaan, zoals historische verantwoordelijkheid, economische en technologische capaciteit of respect voor de natuur. In kader 2.3 kijken we specifiek naar wat de insteek van Nederland zou moeten zijn bij ontwikkelingssamenwerking. Hier zien we ook deze tweespalt terugkomen.

‘Ik vind niet dat Nederland minder moet gaan doen, ik vind dat de andere landen meer moeten doen hieraan. Nederland doet het niet perfect, maar in ons eentje gaat het nooit lukken.’ (man, 19 jaar, vmbo, Nederland moet evenveel doen als andere landen tegen klimaatverandering)

‘Als wij veel doen maar andere landen niet dan heeft het weinig zin.’ (vrouw, 43 jaar, hbo, Nederland moet evenveel doen als andere landen tegen klimaatverandering)

‘Nederland is een klein land; pak de grotere landen aan met veel meer industrie en vervuiling, dan schiet het pas op.’ (man, 42 jaar, havo/vwo, Nederland moet minder doen aan tegengaan van klimaatverandering dan andere landen)

Bij het opvangen van vluchtelingen denken ook veel mensen (47%) dat Nederland op dit moment meer doet dan andere landen en eigenlijk evenveel of minder zou moeten doen dan andere landen. In de open antwoorden van de aanvullende enquête geven mensen aan dat Nederland naar rato (oppervlakte, inwoners, enz.) vluchtelingen zou moeten opvangen. Hier schemert de verwachting door dat Nederland dan minder asielzoekers hoeft op te vangen dan nu. Dat zien we ook terug in ander onderzoek (Bansak et al. 2017).

‘Elk land zou naar verhouding moeten opnemen. Vraag is hoeveel geld en voorzieningen men geeft. Ik denk dat Nederland hierin meer doet dan andere landen en dit lijkt me niet nodig. Ze moeten verplicht de taal leren en snel aan het werk. Alle procedures duren veel te lang.’ (man, 66 jaar, mbo, Nederland moet evenveel doen als andere Europese landen aan het opvangen van vluchtelingen)

‘Ik vind dat we in Europa een naar grootte van het land een gelijkmatige verdeling van de vluchtelingen moeten toepassen. We moeten streven naar een eenheid in Europa als tegenhang voor bedreigingen.’ (vrouw, 64 jaar, mbo, Nederland moet evenveel doen als andere Europese landen bij het opvangen van vluchtelingen)

Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

Ook beroepen mensen zich in de focusgroepen en de open antwoorden regelmatig op de draagkracht van Nederland om het aantal huidige vluchtelingen op te nemen. Nederland is te klein, te vol en er zijn volgens hen niet genoeg huizen om iedereen te huisvesten. Ze vinden dat andere (grotere) landen dit beter aankunnen. Het is volgens hen eerlijker als Nederland een kleinere rol binnen dit dossier krijgt.

‘Ons woonoppervlak voor alle mensen is te klein. Als je naar het aantal vierkante meters kijkt die wij moeten delen. Andere landen hebben meer ruimte.’ (vrouw, 70 jaar, vmbo, Nederland moet minder doen aan het opvangen van vluchtelingen dan andere landen)

‘Het land is erg vol en kampt met een groot tekort aan woningen.’ (man, 34 jaar, havo/vwo, Nederland moet minder doen aan het opvangen van vluchtelingen dan andere landen)

Het idee dat Nederland de huidige aantallen vluchtelingen niet aankan, zagen we al eerder. Recent SCP-onderzoek laat zien dat een derde van de bevolking de grenzen wil sluiten voor asielzoekers, ook al schendt dit internationale regels en verdragen (Coenders en Dagevos 2024). Mensen zijn selectief in wie Nederland wel moet opvangen, namelijk mensen die vluchten voor oorlog en geweld (Kunst, Dagevos en Coenders n.n.g.). Burgers duiden hen vaak aan als ‘echte’ vluchtelingen. Bijna 60% vindt het een morele verantwoordelijkheid van Nederland om mensen die vluchten voor oorlog of geweld altijd op te vangen (Coenders en Dagevos 2024). In de groepsgesprekken werd tevens benoemd dat een ‘eerlijke’ opvang van vluchtelingen ook betekent dat afgewezen asielzoekers sneller teruggestuurd worden naar het land van herkomst. Coenders en Dagevos (2024) vinden hier ook in de samenleving brede steun voor: 75% vindt dat de overheid asielzoekers die uit landen komen waar de situatie voor hen veilig is, direct terug zou moeten sturen.

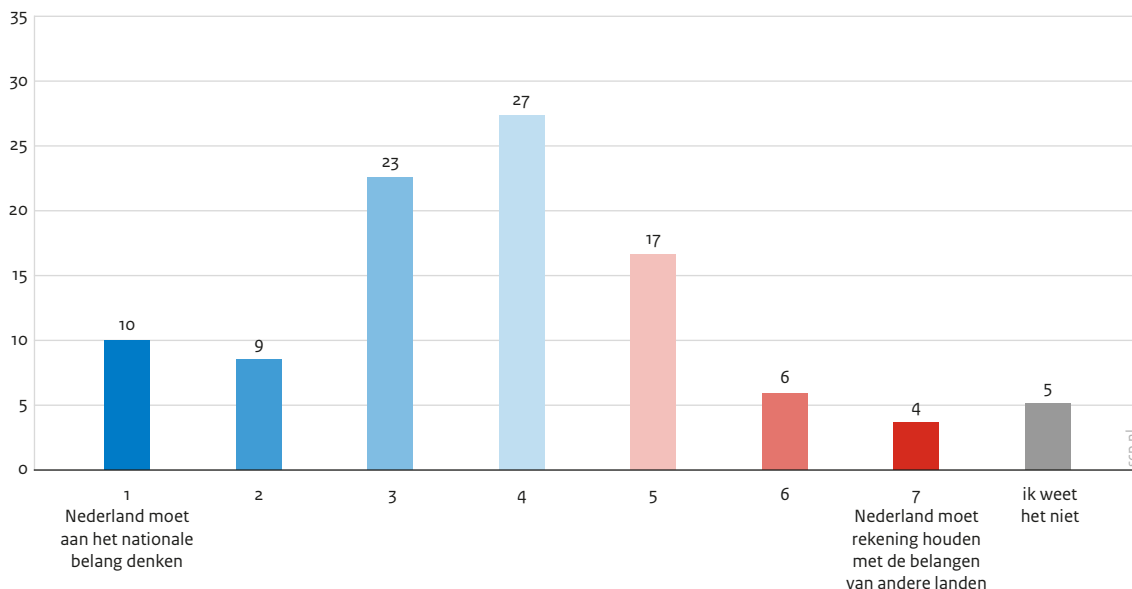
2.4 Moet Nederland vaker met de vuist op tafel slaan?

Hoewel veel mensen de toegevoegde waarde van internationale samenwerking zien, heerst er ook ongenoegen over de huidige rol die Nederland inneemt, zoals bij het tegengaan van klimaatverandering, de verplichtingen bij het opvangen van asielzoekers en de in hun ogen hoge afdracht aan de EU. Mensen vinden dat internationale samenwerking Nederland soms meer kost dan dat het oplevert. In het voorjaar van 2024 vond onder andere zo’n 40% dat Nederland te veel macht heeft overgedragen aan de EU. Betekent dat volgens hen dat Nederland ook nadrukkelijker op zijn eigen belang moet hameren in het buitenlandbeleid? Een steeds meer gehoorde beeldspraak is de oproep van onder andere BBB-fractievoorzitter Caroline van der Plas dat Nederland vaker met de ‘vuist op tafel’ mag slaan in Brussel om meer een eigen koers te varen.

Meningen verdeeld over in hoeverre Nederland het eigen belang moet volgen

In augustus 2024 vroegen we mensen te kiezen tussen denken aan het nationale belang (ook als dat niet goed is voor de relatie met andere landen) en rekening houden met belangen van andere landen (ook als dat niet altijd in het belang van Nederland is) (zie figuur 2.4). De meningen hierover zijn verdeeld. 42% neigt ernaar dat Nederland zijn eigen belang moet volgen, ook al schaadt dit mogelijk de relaties met andere landen (1-3). 27% neigt ernaar dat Nederland rekening moet houden met de belangen van andere landen, ook als dat niet altijd in het belang van Nederland is (5-7). Ongeveer een kwart (27%) neemt een middenpositie in (4) en 5% weet het niet.

Figuur 2.4 Eigen belang versus rekening houden met belang van andere landen, bevolking van 18+, augustus 2024 (in procenten)^a

a Vraagstelling: Sommige mensen vinden dat Nederland aan het nationale belang moet denken, ook al is dit niet goed voor de relatie met andere landen (cijfer 1). Andere mensen vinden dat Nederland rekening moet houden met de belangen van andere landen, ook als dat niet altijd in het belang van Nederland is (cijfer 7). Waar zou u uzelf plaatsen?

Bron: COB-LISS augustus 2024

Te veel nadruk op eigenbelang kan op termijn negatief uitpakken

Een deel van de groep die vindt dat het Nederlands belang meer voorop moet staan, vindt dat de problemen in Nederland nu zo urgent zijn, dat de focus op het eigen land moet komen te liggen. Denkend aan de gevolgen die dit zou kunnen hebben voor de relaties met andere landen, werd in de focusgroepen geopperd dat een sterkere nadruk op het eigen belang er ook toe kan leiden dat andere landen ons meer zullen respecteren.

A: 'Ik denk dat andere landen gaan denken van hé...' (groep t/m mbo, Eindhoven)

B: 'Zo kan het ook.'

A: '... dat Nederland wordt nu pas wakker. We hebben altijd geprofiteerd van Nederland...'

C: 'We hebben altijd geprofiteerd.'

A: '... en nu gaat Nederland eindelijk eens aan zichzelf denken.'

D: 'En zo kan het dus ook dus die landen gaan precies hetzelfde denken.'

A: 'Dat denk ik ook.'

Toch zien we dat veel mensen worstelen met de ruimte om het nationale belang voorop te stellen in het buitenlandbeleid. Aan de ene kant willen mensen graag dat Nederland meer zijn eigen belang volgt. Tegelijkertijd zijn ze zich er ook van bewust dat Nederland rekening moet houden met andere landen door de internationale verwevenheid, ook al is dit met enige tegenzin.

Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

‘Ik vind in principe dat Nederland zich meer moet richten op het nationale belang, maar gezien het feit dat wij slechts een heel klein en in de praktijk een niet-meer-onafhankelijk landje zijn, zullen we ons deels helaas toch ook moeten richten op belangen van andere landen. Nederland is mijns inziens inmiddels al te ver doorgeschoten in het uit handen geven van macht op allerlei vlakken. We zijn te afhankelijk geworden van anderen om het tij nog te kunnen keren. Daarbij komt ook dat de veranderende machtsverhouding in de wereld een risico vormt voor ons land. We hebben anderen nodig om ons te beschermen.’ (man, 64 jaar, wo, neigt naar Nederland moet aan nationale belang denken, positie 3)

Ook tijdens de focusgroepen maken deelnemers duidelijk dat onafhankelijkheid meer een utopie is dan een echte mogelijkheid. Zo onderschrijft een deelnemer alsnog de toegevoegde waarde van Europese samenwerking:

A: ‘Nederland is klein, dus je hebt echt wel je buurlanden nodig om onafhankelijk te kunnen worden. Dus als Nederland onafhankelijk wil worden, dat is een utopie, dat is niet mogelijk. Maar met je buurlanden erbij, als Europa ben je toch wel... Je hebt elkaar nodig maar het moet wel in het redelijke blijven met wat je doet voor elkaar.’ (groep t/m mbo, Amsterdam)

Tot slot vinden velen dat Nederland een gulden middenweg moet vinden tussen het eigen belang en het belang van andere landen. Ze zien dat Nederland als klein land de landen om zich heen hard nodig heeft. In de focusgroepen komt naar voren dat te veel nadruk op het eigen belang voor Nederland niet verstandig is. Als voorbeeld van wat er gebeurt als een land te veel op zijn eigen belang hamert, geven deelnemers de Brexit aan en de nadelige politieke en economische gevolgen die het Verenigd Koninkrijk hiervan ondervindt. Hoewel deelnemers aan de groepsgesprekken misschien graag zouden zien dat de regering wat meer het Nederlandse belang op de voorgrond plaatst, geven ze ook aan dat dat maar beperkt kan om onze buitenlandse partners niet van ons te vervreemden. Op terreinen waar mensen internationale verwevenheid als iets positiefs zien (bijvoorbeeld aanpakken van grensoverschrijdende criminaliteit), is die samenwerking volgens hen belangrijk.

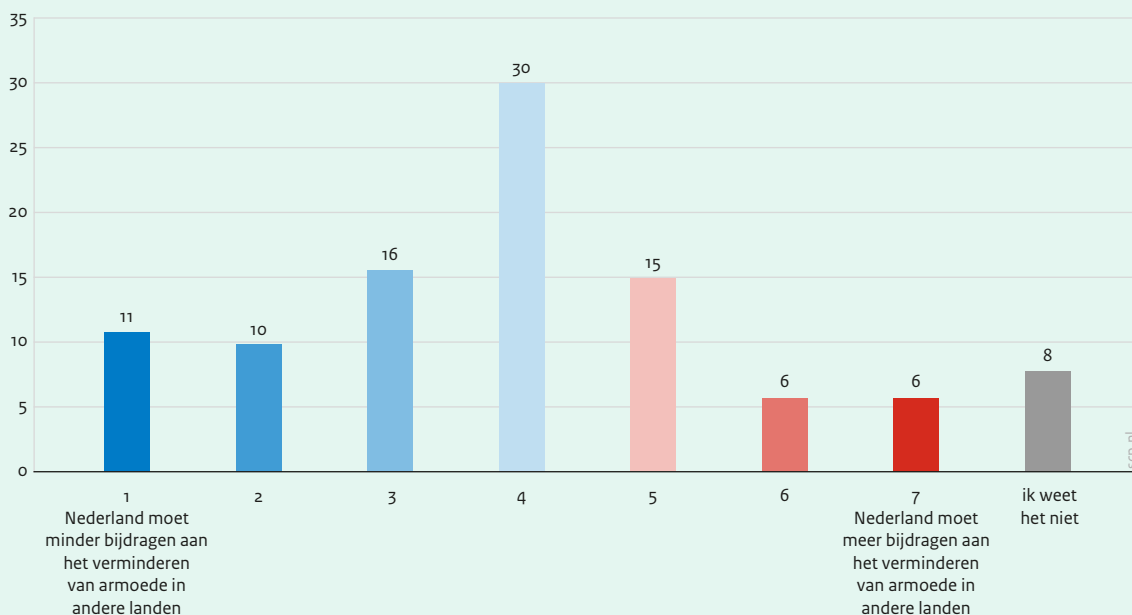
A: ‘Dan zegt de Duitse AIVD en de Italiaanse van, no way dat jullie nog informatie krijgen over verdachten die wij in de gaten houden. Ik denk dat het ons alleen maar ten nadele zal komen.’ (groep hbo/wo, Eindhoven)

B: ‘Ja, wie kaatst, kan verwachten denk ik. Actie is reactie, dus ja.’

Kader 2.3 De publieke opinie over ontwikkelingssamenwerking

75 jaar geleden, in 1949, droeg Nederland voor het eerst bij aan ontwikkelingssamenwerking. In 2024 is de discussie over het nut en doel ervan volop gaande. We vroegen mensen in onze aanvullende enquête of Nederland minder of meer moet bijdragen aan het verminderen van armoede in andere landen (zie figuur 2.5). 37% neigt ernaar dat Nederland minder moet bijdragen aan ontwikkelingssamenwerking (1-3). 27% vindt dat ons land juist meer zou moeten bijdragen aan het verminderen van armoede in andere landen. 30% neemt een middenpositie in.

Figuur 2.5 Minder of meer bijdragen aan het verminderen van armoede in andere landen, bevolking van 18+, augustus 2024 (in procenten)^a

a Vraagstelling: Sommige mensen vinden dat Nederland minder moet bijdragen aan het verminderen van armoede in andere landen (cijfer 1). Anderen vinden juist dat Nederland meer moet bijdragen aan het verminderen van armoede in andere landen (cijfer 7). Waar zou u uzelf plaatsen?

Bron: COB-LISS augustus 2024

Mensen die vinden dat er minder geld mag naar ontwikkelingssamenwerking stellen dat het bestede geld beter in Nederland terecht zou kunnen komen. Zij zijn in het algemeen kritisch over ontwikkelingssamenwerking, wat sommigen zien als een bodemloze put. Ook stellen zij, vergelijkbaar met discussies over andere beleidsterreinen, dat Nederland te klein is om armoede in andere landen op te lossen. Daarnaast is een deel niet tegen het geven van hulp, maar zijn ze kritisch op de manier waarop dat nu gebeurt. Nederland zou beter praktische in plaats van financiële hulp kunnen bieden. Zij willen voorkomen dat het geld in verkeerde handen terechtkomt en willen liever dat mensen leren om op eigen benen te staan. Hier redeneren sommigen ook vanuit het eigen belang van Nederland, want ons land zou volgens hen uiteindelijk ook kunnen profiteren, bijvoorbeeld omdat het de komst van het aantal vluchtelingen vermindert.

In de focusgroepen viel op dat een kritische blik op ontwikkelingssamenwerking samengaat met de indruk dat Nederland te vaak 'het vingertje heft' naar andere landen, zeker als het gaat om mensenrechten. Sommigen geven aan dat Nederland zich 'minder moet bemoeien' met mensenrechten elders, vooral omdat ons land zelf ook niet op alle fronten goed presteert. Bovendien voeren zij aan dat Nederlandse hulp, en westerse hulp in het algemeen, vaak een tijdelijk karakter heeft, waardoor misstanden zich daarna toch weer aandienen en gepaard kunnen gaan met onverwachte, negatieve gevolgen voor de bevolking van de hulpontvangende landen (zoals in Afghanistan).

A: 'Ja, is het nu echt beter geworden? Moet je eens kijken naar die meisjes die allemaal in... Hoe heet dat land daar, waar die Russen eerst binnen zijn gevallen... Afghanistan. We zaten daar met z'n allen en we hebben een hoop militairen die daar gesneuveld zijn. In de tussentijd mochten die meiden naar school en die mochten van alles. Nou komt die taliban weer en het is voor die meisjes verschrikkelijk.' (t/m mbo, Eindhoven)

B: 'Terug bij af'.

A: 'Terug bij af en misschien nog wel erger. Maar we hebben ons er altijd wel mee bemoeid en nu laten we hen aan hun lot over en dat doen ze overal.'

Mensen die vinden dat er meer geld mag naar ontwikkelingssamenwerking benoemen de morele verantwoordelijkheid die een rijk land als Nederland volgens hen heeft. In de focusgroepen verwezen deelnemers ook geregeld naar het verleden van Nederland als kolonisator. Maar ook hier speelt het eigen belang van Nederland een rol. Ditmaal in de vorm van wederkerigheid. Mensen hebben de verwachting dat als Nederland hulp nodig mocht hebben, andere landen zullen helpen. Ook is de overtuiging dat welvaart elders op de langere termijn ook voordelen voor Nederland heeft ('a rising tide lifts all boats').

2.5 Slot: De Nederlandse publieke opinie in een veranderende wereld

Een meerderheid van de Nederlanders vindt dat de balans tussen aandacht voor het binnenland en buitenland zoek is. Ze vinden dat de regering zich meer moet richten op Nederland. Mensen met een basisonderwijs-, vmbo- of mbo-opleiding en aanhangers van de PVV en NSC/BBB vinden dit vaker dan gemiddeld. Mensen die vinden dat de regering zich minder op het buitenland moet richten, vinden echter niet dat Nederland zich achter de dijken moet terugtrekken. Veel mensen worstelen met de balans tussen binnen- en buitenland, zien dat Nederlandse problemen verweven zijn met internationale ontwikkelingen en zien ook voordelen van internationale samenwerking. Er is een breed gedeeld besef dat Nederland vanwege de open economie en kleine defensiemacht wel moet samenwerken met andere landen in EU- en NAVO-verband.

Mensen noemen verschillende redenen voor hun opvatting dat de aandacht voor het binnen- en buitenland volgens hen uit balans is. In de eerste plaats vinden mensen dat er de afgelopen jaren te weinig aandacht is geweest voor binnenlandse problemen en dat die problemen maar niet opgelost lijken te worden. In de tweede plaats hebben veel mensen het idee dat Nederland op dit moment een onevenredig grote bijdrage levert, bijvoorbeeld op het gebied van asiel en klimaat. Nederland wordt getypeerd als 'het beste jongetje van de klas', dat meer doet dan noodzakelijk is en de regels strikter interpreteert dan andere landen. Veel mensen vinden dat Nederland een eerlijke bijdrage zou moeten leveren. Gezien het beeld dat Nederland vooroploopt, betekent eerlijker voor veel mensen dat Nederland minder zou moeten doen dan het nu doet, bijvoorbeeld bij het tegengaan van klimaatverandering en het opvangen van vluchtelingen. Een derde reden waarom mensen vinden dat de balans tussen binnen- en buitenland zoek is, is dat mensen het buitenland zien als de oorzaak van Nederlandse problemen. Zo vinden sommigen dat Europese stikstofregels zorgen voor problemen voor Nederlandse boeren en het oplossen van het woningtekort bemoeilijken.

Er zijn ook mensen die niet vinden dat Nederland minder aandacht aan het buitenland moet besteden. Deze opvatting is er vaker bij mensen met een hbo- of wo-opleiding en aanhangers van GroenLinks-PvdA en D66. Zij zien internationale samenwerking juist als oplossing voor nationale problemen. Ook is er een kleine groep met een moreel argument voor een actieve inzet op het wereldtoneel: een rijk land als Nederland heeft in hun ogen de verantwoordelijkheid om voorop te lopen, bijvoorbeeld als het gaat om CO₂-reductie.

Houding over het buitenland niet nieuw, wel andere blik op defensie en veiligheid

Hoewel de geopolitieke context met oorlog in Europa heel anders is dan tien jaar geleden, is het gevoel dat de regering meer aandacht aan het binnenland zou moeten besteden niet nieuw. Ook bij eerdere onderzoeken naar dit thema, in 2011 en 2018, vond een meerderheid dat binnenlandse problemen onvoldoende aandacht kregen. Al zijn er wel verschillen in de binnenlandse problemen die mensen noemen. In 2024 wijzen mensen op de asielopvang, de hoge prijzen en het tekort aan betaalbare woningen (zie ook [hoofdstuk 1](#)). In 2011, tijdens de financiële crisis, hekelden mensen de bezuinigingen in Nederland, terwijl Griekenland en Italië steunpakketten kregen. En in 2018 noemden mensen de voedselbanken als schrijnend Nederlands probleem dat meer aandacht verdiende. Ook het beeld dat Nederland vooroploopt en meer doet dan andere landen op het gebied van klimaat en asiel, kennen we uit eerder onderzoek naar Europese samenwerking (Dekker en Den Ridder 2019).

Op één punt zien we wel een duidelijke verandering in de publieke opinie en dat is waar het gaat over defensie en internationale veiligheid. In 2011 maakten mensen zich hierover nauwelijks zorgen en wilden ze vooral bezuinigen op internationale conflictbeheersing (COB 2011|2: 23). Sinds de oorlog tussen Rusland en Oekraïne in 2022 is dit anders. In 2023 is het aandeel dat minder wil uitgeven aan militaire missies flink geslonken (COB 2023|Extra verkiezingsbericht: 11). Meer mensen zien defensiesamenwerking ook als belangrijkste beleidsthema voor de EU in vergelijking met 2019 (Kunst en Den Ridder 2024). In dit hoofdstuk bleek dat een ruime meerderheid vindt dat de bijdrage van Nederland aan de veiligheid en verdediging van Europa gelijkwaardig moet zijn aan die van andere landen.¹³

Beperkte kennis en betrokkenheid

In dit hoofdstuk keken we naar de publieke opinie over de Nederlandse houding ten opzichte van het buitenland, maar we keken niet *hoe* die publieke opinie tot stand komt en of de beelden die mensen hebben kloppen. We weten uit eerder en ander focusgroepenonderzoek dat mensen zelf zeggen beperkte interesse te hebben in het buitenlandbeleid en niet altijd goed weten wat Nederland precies doet (Dekker en Den Ridder 2019; COB 2023|2; Djundeva en Hoefman 2024). De opvattingen en beelden van mensen over de Nederlandse inzet in het buitenland zijn dus niet altijd een uitkomst van een afgewogen oordeel, maar eerder een algemeen beeld dat mensen zich vormen als (sporadische) nieuwsvolger. Maar ook die algemene beelden zijn relevant, omdat ze van invloed kunnen zijn op het (politieke) gedrag van mensen en op het draagvlak voor het Nederlandse buitenlandbeleid.

Terughoudende opstelling over het buitenland bij veel burgers en kabinet

Wat betekent het algemene beeld dat Nederlanders hebben over de Nederlandse inzet in het buitenland dan voor het draagvlak voor het buitenlandbeleid?

Uit onderzoek blijkt steeds weer dat mensen het belangrijk vinden dat de wensen en belangen van burgers zichtbaar worden gehoord en meegewogen in de totstandkoming van beleid (COB 2024|1; COB 2024|2). Djundeva en Hoefman (2024) laten zien dat dit ook geldt voor het thema internationale samenwerking. Een deel van de kiezers zal zich door het kabinet-Schoof op dit thema gehoord voelen. Zo belooft het kabinet blijvende steun en betrokkenheid aan Oekraïne door financiële, militaire en humanitaire hulp te bieden voor de oorlog tegen Rusland. Het kabinet wil bezuinigen op ontwikkelingshulp en is op zoek naar beweegruimte bij internationale afspraken. Dat sluit aan bij de wens van een grote groep burgers om EU-regels niet strenger te interpreteren dan andere landen en zo veel mogelijk autonomie te behouden. Ook wensen deze kiezers meer aandacht voor binnenlandse problemen, zoals de woningnood. Anderen zullen zich door het kabinet-Schoof op dit thema niet gehoord voelen, bijvoorbeeld omdat zij liever zouden zien dat het kabinet zich veel positiever zou tonen over internationale samenwerking of omdat ze vinden dat Nederland voorop zou moeten lopen.

¹³ De herverkiezing van Donald Trump in november 2024 als president van de Verenigde Staten kan deze urgentie mogelijk nog verder versterkt hebben. Een peiling van [EenVandaag](#) na zijn verkiezing toont dat een meerderheid van mening is dat door Trump de EU belangrijker wordt voor Nederland en dat de EU meer moet investeren in defensie.

Eerst wij, dan zij: de publieke opinie over de relatie tussen Nederland en het buitenland

Overigens is een responsieve opstelling niet het enige wat relevant is voor een overheid die ook op de langere termijn betrouwbaar wil zijn. Het gaat ook om het maken van rechtvaardige keuzes, het volgen van eerlijke procedures en om het boeken van resultaten (SCP 2024). Wat dat laatste betreft: als resultaten uitblijven, kan dat gevolgen hebben voor het vertrouwen in instituties. Toegepast op het buitenlandbeleid betekent dat, dat als het kabinet verwachtingen wekt over zijn inzet op het gebied van internationale samenwerking en het niet lukt om die te verwezenlijken (omdat het niet kan, of niet lukt in onderhandelingen met andere landen), dan kan dat leiden tot teleurstelling in het kabinet, in internationale samenwerking en in internationale instituties zoals de EU.

Zijn we voldoende voorbereid op de gevolgen van geopolitieke spanningen?

Volgens de AIV (2024) en de WRR (2024) kunnen conflicten en spanningen buiten de eigen landsgrenzen de Nederlandse samenleving confronteren met ongemak in het dagelijks leven, zoals de beperkte beschikbaarheid van voorzieningen of de opvang van gewonden of vluchtelingen. In een recent rapport over de veranderende geopolitieke orde adviseert de WRR (2024) de regering om het bewustzijn van burgers te vergroten over veiligheidsrisico's en hun te vragen zich voor te bereiden op een mogelijke toekomstige crisis om de 'maatschappelijke weerbaarheid' bij crises te versterken. We zien een soortgelijke oproep in het rapport van de voormalig Finse president Sauli Niinistö (2024), die de Europese Commissie adviseert om Europese burgers meer bewust te maken van veiligheidsrisico's in een veranderende wereldorde. Zowel de WRR (2024) als het Niinistö-rapport pleit voor een aanpak waarin de hele samenleving betrokken en voorbereid wordt, met aandacht voor onder andere de bescherming van essentiële voorzieningen, maar ook voor de weerbaarheid van individuele burgers, zoals psychologische veerkracht, weerbaarheid tegen desinformatie, noodpakketten aanleggen en zorgbehoevende medemensen helpen bij een crisissituatie.

Als het aan deze rapporten ligt, zal de overheid dus meer van mensen moeten vragen, ook als zich nog geen crisis voordoet ('koude fase'). Als we de publieke opinie in dit en het vorige hoofdstuk bekijken, zal dit voor de overheid geen eenvoudige opgave zijn. Het is namelijk de vraag of burgers de overheid voldoende vertrouwen om hun gedrag en houding in een koude fase aan te passen (zie ook [hoofdstuk 1](#)). Als de overheid de samenleving beter wil voorbereiden op een internationale crisis met gevolgen voor het dagelijks leven, dan biedt het feit dat burgers internationale veiligheid nu als een belangrijker thema ervaren een kans. Tegelijkertijd zien we bij burgers een nadruk op de problemen die hier en nu spelen. Het gevoel dat veel mensen hebben, is dat de nationale overheid eigenlijk niet doet wat ze zou moeten doen, namelijk zorgen voor voldoende en betaalbare woningen, toegankelijke zorg en goede sociale voorzieningen. Sommigen hebben het gevoel dat deze basisvoorzieningen onder druk staan en dat maakt het extra lastig om daarbovenop nog eens iets extra's te vragen. We hebben gezien in de eerste maanden van de coronapandemie dat wanneer de urgentie hoog is, mensen veel ongemak in hun dagelijks leven tolereren en hun gedrag aanpassen. Meer vragen van burgers in een 'koude' fase daarentegen, als het eigen belang niet direct zichtbaar is, is dan ook lastig.

Verantwoording

Doel van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven

In het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) volgt en duidt het Sociaal en Cultureel Planbureau de Nederlandse publieke opinie. Het onderzoek heeft de volgende doelstellingen:

- Het in beeld brengen van actuele informatie over ontwikkelingen in opvattingen in en houdingen van de Nederlandse bevolking over maatschappelijke en politieke problemen en vraagstukken.
- Het informeren van politiek en publiek met uitvoeriger analyses van deze onderwerpen om Nederland in de tijd en internationaal te kunnen plaatsen en verscheidenheid binnen de Nederlandse samenleving in kaart te brengen en te duiden.
- Een bijdrage leveren aan de publieke discussie over maatschappelijke en politieke vraagstukken door enquêtegegevens over de publieke opinie in perspectief te plaatsen en uit te diepen met behulp van vergelijkende analyses en kwalitatief onderzoek.

Onderzoek voor het derde bericht van 2024

In dit bericht staat de meest actuele meting van Nederland in Beeld (NIB) centraal. Het enquêteonderzoek hiervoor is uitgevoerd in het voorjaar van 2024 (van maart tot en met juni 2024) door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). In deze periode deden 2207 mensen mee (1465 online, 730 face to face, 12 telefonisch). Het voorlopige responspercentage van deze deelmeting is ongeveer 50,3%. Omdat we in dit onderzoek ontwikkelingen per deelmeting willen laten zien, maken we gebruik van een gecombineerd bestand van gewogen deelmetingen. Dit levert soms heel kleine (weeg)verschillen op ten opzichte van de gewogen jaarbestanden. De definitieve respons zal worden bepaald na oplevering van het totale jaarbestand en als hier gebruik van wordt gemaakt in een toekomstig COB-bericht worden gerapporteerd.¹⁴ De NIB-resultaten zijn gewogen met een additief weegmodel op basis van inkomen, herkomst, type huishouden, provincies plus de vier grootste gemeenten en geslacht x leeftijd.

Open vragen in het LISS-panel in augustus 2024

In de NIB-enquête stellen we respondenten twee open trefwoordvragen (naar belangrijke maatschappelijke problemen en sterke punten in Nederland) en laten we mensen aan het slot toelichten waarom zij het de goede of verkeerde kant op vinden gaan. Omdat er in de NIB-enquête verder geen ruimte is voor open vragen en open vragen een centraal onderdeel zijn van het *mixed method* COB-onderzoek, legden we respondenten van het LISS-panel in augustus 2024 aanvullend een aantal open vragen voor. Het LISS-panel is tot stand gekomen op basis van een kanssteekproef van huishoudens, door het CBS uit het populatieregister getrokken. Er is dus geen sprake van zelfaanmelding. De vragenlijsten worden online afgenomen en respondenten zonder computer en/of internetverbinding krijgen een eenvoudig te bedienen laptop in bruikleen om de vragenlijsten in te vullen. Zie [hier](#) voor meer informatie over het LISS-panel. In totaal hebben 1276 respondenten van 18 jaar en ouder in augustus 2024 de korte online enquête ingevuld, 1261 respondenten vulden de vragenlijst volledig in. Er waren zeven open vragen, die willekeurig zijn verdeeld, zodat elke respondent twee open vragen krijgt om overbelasting te voorkomen. Tenzij anders

¹⁴ Bij deze definitieve bepaling van de respons zal nog een correctie plaatsvinden voor kaderfouten en oneigenlijke non-respons. We spreken van een kaderfout als het steekproefkader over compleet is (bijvoorbeeld als er mensen in de steekproef zitten die verhuisd zijn naar het buitenland maar zich niet hebben uitgeschreven bij de gemeente), dan wel incompleet is (bijvoorbeeld als er mensen missen, omdat er geen adresgegevens bekend zijn). Het steekproefkader is daarmee geen perfecte weergave van de gewenste onderzoekspopulatie. Het uiteindelijke responspercentage gebaseerd op de jaarmeting zal daarom iets hoger uitvallen.

Verantwoording

vermeld, zijn in dit rapport de resultaten vanuit LISS gewogen op sekse, leeftijd en opleiding. Zie voor meer informatie over de onderzoeksverantwoording en de vragenlijst: Natalia Kieruj (CentERdata), [Aanvullend onderzoek COB – meting augustus 2024](#).

Naast de hierboven beschreven dataverzameling die speciaal voor het COB is uitgevoerd, verwijzen we naar gegevens van het CBS over het consumentenvertrouwen, zie daarvoor het [Consumenten Conjunctuuronderzoek](#) (CCO). Ook maken we gebruik van de [Eurobarometer](#). Zie [hier](#) voor meer informatie over de steekproeftrekking en het veldwerk van de Eurobarometer.

Vier focusgroepen in september 2024

Op 10 en 12 september zijn er in Amsterdam en Eindhoven in totaal vier focusgroepen gehouden door onderzoeksbureau Verian/Mare. Zij spraken met groepen met maximaal acht deelnemers over het Nederlands buitenlandbeleid. In totaal hebben 29 mensen deelgenomen aan de groeps gesprekken. De groepen waren verdeeld naar type opleiding, met in iedere stad één groep met opleiding tot en met mbo en één groep met opleiding hbo of wo (deze indeling is gebaseerd op eerdere onderzoekservaring, waarbij bleek dat het indelen van gespreksgroepen naar opleiding de gesprekken vergemakkelijkt). De deelnemers kwamen uit de stad en omliggende gemeenten en kenden verder een variatie in leeftijd, geslacht en beroepsgroep. Bij citaten uit de toelichtingsvragen geven we het geslacht, de leeftijd en de opleiding van de respondent. Bij citaten uit de focusgroepen benoemen we uit welke groep het citaat komt (stad en type opleiding). De deelnemers voor deze groepen zijn geselecteerd uit het panel van Verian. Voor een meer uitgebreid verslag van de gevolgde werkwijze en de uitkomsten van de groeps gesprekken zie Judith ter Berg en Ilse Schoenmaker, [Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwalitatieve verkenning onder burgers. Verkenningsthema: Perspectieven op buitenlandbeleid](#). Amsterdam: Verian/Mare, oktober 2024.

Weergave percentages en gemiddelden, toetsing verschillen en figuren

Bij het toetsen van verschillen door de tijd of tussen groepen hanteren we een significantieniveau van $p < 0,01$. In het rapport noemen we omwille van de leesbaarheid percentages, maar het is van belang om te zeggen dat die percentages schattingen zijn en onzekerheidsmarges kennen. Dat betekent dat de daadwerkelijke percentages voor de gehele Nederlandse bevolking (met andere woorden: als we iedereen in Nederland bevestigd zouden hebben) iets hoger of lager kunnen uitvallen dan de gerapporteerde percentages.

Nederland in Beeld is doorlopend enquêteonderzoek waaraan sinds juli 2021 dagelijks mensen deelnemen. In totaal deden 18.250 respondenten mee aan het NIB-onderzoek sinds juli 2021 (13.333 online, 4841 face to face en 76 telefonisch). Om het continue karakter van de dataverzameling weer te geven, presenteren we de gegevens in sommige figuren in [hoofdstuk 1](#) op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde (*moving averages*). Het weergegeven percentage op een bepaalde dag is mede bepaald door het gemiddelde percentage in de zestig dagen vóór en ná die dag, waarbij de dagen dichterbij die dag zwaarder meetellen. Het gewicht van het percentage op de dag zelf weegt 61 keer mee in de berekening van het weergegeven percentage. Het gewicht voor de andere dagen neemt lineair af tot dag 60 (ervoor en erna) die nog één keer meetelt in de berekening van het weergegeven percentage. Aangezien het aantal respondenten per dag verschilt, is ook hiervoor gecontroleerd in de berekening van het percentage, waarbij de dagen gewogen worden naar het aantal respondenten dat op die dag de vragenlijst heeft ingevuld.

Literatuur

Alle eerdere COB-berichten zijn gratis te downloaden via www.scp.nl/publicaties (zoek op: COB).

- Adviesraad Internationale Vraagstukken (2024). *Hybride dreigingen en maatschappelijke weerbaarheid*. Den Haag: Adviesraad Internationale Vraagstukken.
- Adviesraad Migratie (2022). *Realisme rond richtgetallen: Kansen en risico's van streefcijfers en quota in het migratiebeleid*. Den Haag: Adviesraad Migratie.
- Almond, G.A. (1950). *The American People and Foreign Policy*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Bansak, K., J. Hainmueller en D. Hangartner (2017). Europeans support a proportional allocation of asylum seekers. In: *Nature Human Behaviour*, jg. 1, nr. 7, artikelnr. 0133.
- Bekkers, R., S. Koolen-Maas en T. Schuyt (2024). *Geven in Nederland 2024: Maatschappelijke betrokkenheid in kaart gebracht*. Utrecht: De Graaf Uitgeverij.
- Bovens, M. en A. Wille (2010). The education gap in participation and its political consequences. In: *Acta Politica*, jg. 45, nr. 4, p. 393-422.
- Bovens, M. en A. Wille (2017). *Diploma democracy: The rise of political meritocracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Bovens, M., P. Dekker en W.L. Tiemeijer (2014). *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Coenders, M. en J. Dagevos (2024). Asiel en migratie. In: L. Vermeij, Y. de Kluizenaar, M. Reijnders en M. Coenders (red.), *Koersen op kwaliteit van de samenleving: Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2024* (p. 101-120). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Damhuis, K. en L. Westheuser (2024). Cleavage politics in ordinary reasoning: How common sense divides. In: *European Societies*, jg. 26, nr. 4, p. 1195-1231.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2019). *Wat willen Nederlanders van de Europese Unie? Een verkenning met enquêtes, een onlinedialoog en focusgroepen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2022). Percepties van tegenstellingen en polarisatie. In: P. Dekker (red.), *Politieke polarisatie in Nederland* (p. 70-85). Utrecht: Wereldvenster.
- Dekker, P., E. Boonstoppel, M. Hurenkamp, I. Middendorp en E. Tonkens (2020). *Dealen met de grote wereld: Globalisering in de publieke opinie en op het werk*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- De Nederlandsche Bank (2023). *Geo-economic fragmentation: economic and financial stability implications*. Amsterdam: De Nederlandsche Bank.
- Djundeva, M. en R. Hoefman (2024). *Grenzen verkennen van Europese solidariteit: Burgerperspectieven op grensoverschrijdende solidariteit tijdens de coronapandemie en de Oekraïne-oorlog*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Drunen, Y., B. Spruyt en F. Van Droogenbroeck (2021). The salience of perceived societal conflict in Europe: A 27 country study on the development of a measure for generalized conflict thinking. In: *Social Indicators Research*, jg. 158, nr. 2, p. 595-635.
- Dumdum, O. (2022). The Public's Role in Politicizing International Issues: Why Multilateralism Needs to Take Public Opinion More Seriously. In: *Global Perspectives*, jg. 3, nr. 1, 57706.
- Duyvendak, J.W. en J. Kešić (2024). 'Milders' en de normalisering van nativisme. Geraadpleegd 15 oktober 2024 via ['Milders' en de normalisering van nativisme – Sociale Vraagstukken](#).
- Enders, A.M. en M.T. Armaly (2019). The differential effects of actual and perceived polarization. In: *Political Behavior*, jg. 41, nr. 2, p. 815-839.
- Eurobarometer (2024). Standard Eurobarometer 101 - Spring 2024. Geraadpleegd 1 november 2024 via [Standard Eurobarometer 101 - Spring 2024 - May 2024 - - Eurobarometer survey \(europa.eu\)](#).

Literatuur

- Foyle, D. en D. van Belle (2017). Domestic Politics and Foreign Policy Analysis: Public Opinion, Elections, Interest Groups, and the Media. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. Geraadpleegd 1 november 2024 via <https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-9>.
- Gampfer, R. (2014). Do individuals care about fairness in burden sharing for climate change mitigation? Evidence from a lab experiment. In: *Climatic change*, jg. 124, nr. 1, p. 65-77.
- Geurkink, B. en L. van Noije (2024). Ervaren overheidsfunctioneren als verklaring voor groepsverschillen in vertrouwen. In: L. Vermeij, Y. de Kluienaar, M. Reijnders en M. Coenders (red.), *Koersen op kwaliteit van de samenleving: Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2024* (p. 162-175). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hakhverdian, A. en W. Schakel (2017). *Nepparlement?: een pleidooi voor politiek hokjesdenken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Harteveld, E. (2021). Fragmented foes: Affective polarization in the multiparty context of the Netherlands. In: *Electoral Studies*, jg. 71, nr. 1, 102332.
- Headley, J. en J.A. van Wyk (2012). Debating the Public's Role in Foreign Policy. In: A. Reitzig, J. Burton en J. Burt (red.), *Public Participation in Foreign Policy* (p. 3-20). Londen: Palgrave Macmillan London.
- Hernández, E., E. Anduiza en G. Rico (2021). Affective polarization and the salience of elections. In: *Electoral Studies*, jg. 69, 102203.
- Holsti, O.R. (2004). *Public Opinion and American Foreign Policy*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Hoofdlijnenakkoord Hoop, lef en trots (2024). *Kamerstukken II 2023-2024*, 36471, nr. 37, Bijlage.
- Hoogen, E. van den, S. Daenekindt, W. de Koster en J. van der Waal (2022). Support for European Union membership comes in various guises: Evidence from a Correlational Class Analysis of novel Dutch survey data. In: *European Union Politics*, jg. 23, nr. 3, p. 489-508.
- Kešić, J. en J.W. Duyvendak (2019). The nation under threat: secularist, racial and populist nativism in the Netherlands. In: *Patterns of prejudice*, jg. 53, nr. 5, p. 441-463.
- Kluienaar, Y. de, A. van der Heijden en J. Iedema (2024). Verduurzaming als sociaal-maatschappelijke opgaven. In: L. Vermeij, Y. de Kluienaar, M. Reijnders en M. Coenders (red.), *Koersen op kwaliteit van de samenleving: Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2024* (p. 97-110). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kunst, S. en J. den Ridder (2024). De publieke stemming in 2024 en 2019 vergeleken: hoe gaan we de Europese verkiezingen in? Geraadpleegd 1 november 2024 via [De publieke stemming in 2024 en 2019 vergeleken: hoe gaan we de Europese verkiezingen in? - StukRoodVlees](#).
- Kunst, S., J. Dagevos en M. Coenders (n.n.g.). *Migratie als spiegel van maatschappijbeelden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lee, A. (2022). Social trust in polarized times: How perceptions of political polarization affect Americans' trust in each other. In: *Political Behavior*, jg. 44, nr. 3, p. 1533-1554.
- Lippmann, W. (1955). *The public philosophy* (p. 104). London: H. Hamilton.
- Lubbers, M., K. Jacobs, N. Spierings en R. de Voogd (2023). Ook de 'nieuwe' PVV-stemmer stemde vooral tegen migratie en uit politiek protest. Geraadpleegd 15 oktober 2024 via <https://stukroodvlees.nl/ook-de-nieuwe-pvv-stemmer-stemde-vooral-tegen-migratie-en-uit-politiek-protest/>.
- Meer, T. van der (2022). Wanneer politiek wantrouwen politiek wordt. In: P. Dekker (red.), *Politieke polarisatie in Nederland* (p. 101-112). Utrecht: Wereldvenster.
- Muis, Q. (2024). *"Who are those people?": Causes and Consequences of Polarization in the Schooled Society*. Tilburg: Tilburg University.
- Niinistö, S. (2024). *Safer Together: Strengthening Europe's Civilian and Military Preparedness and Readiness*. Brussel: European Commission.
- Noije, L. van (2019). *Overheidslegitimiteit in SCP-onderzoek: een conceptuele verkenning*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Literatuur

- Noije, L. van en B. Geurkink (2024). De relatie tussen burgers en de overheid. In: Vermeij, L., Y. de Kluizenaar, M. Reijnders en M. Coenders (red.), *Koersen op kwaliteit van de samenleving: Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2024* (p. 76-89). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Oorschot, W. van (2000). Who should get what, and why? On deservingness criteria and the conditionality of solidarity among the public. In: *Policy & Politics*, jg. 28, nr. 1, p. 33-48.
- Ouattara, E. en T. van der Meer (2022). Distrusting democrats: A panel study into the effects of structurally low and declining political trust on citizens' support for democratic reform. In: *European Journal of Political Research*, jg. 62, nr. 4, p. 1101-1121.
- Pronin, E. (2007). Perception and misperception of bias in human judgment. In: *Trends in cognitive sciences*, jg. 11, nr. 1, p. 37-43.
- Romano, A., M. Sutter, J.H. Liu, T. Yamagishi en D. Balliet (2021). National parochialism is ubiquitous across 42 nations around the world. In: *Nature communications*, jg. 12, nr. 1, artikelnr. 4456.
- Ruiter, M. de en F. Meijer (2023). Alle partijen willen grip op migratie, maar kan dat ook?. Geraadpleegd 30 oktober 2024 via www.volkskrant.nl/kijkverder/v/2023/alle-partijen-willen-grip-op-migratie-maar-kan-dat-ook~v936036/.
- Scheepers, D., R. Spears, B. Doosje en A.S.R. Manstead (2006). The social functions of ingroup bias: Creating, confirming, or changing social reality. In: *European Review of Social Psychology*, jg. 17, nr. 1, p. 359-396.
- SCP (2024). *Reflectie op het hoofdlijnenakkoord Hoop, lef en trots*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Spruyt, B. (2014). An asymmetric group relation? An investigation into public perceptions of education-based groups and the support for populism. In: *Acta Politica*, jg. 49, p. 123-143.
- Steenvoorden, E. (2023). *Woorden zeggen meer dan cijfers: Uiteenlopende betekenissen van (gebrek aan) politiek vertrouwen onder sociale groepen in Nederland*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Stephan, W.G., O. Ybarra en K.R. Morrison (2009). Intergroup threat theory. In: T. Nelson (red.), *Handbook of prejudice* (p. 43-59). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Verkuyten, M. (2009). Support for Multiculturalism and Minority Rights: The Role of National Identification and Out-group Threat. In: *Social Justice Research*, jg. 22, p. 31-32.
- Voogd, R., K. Jacobs, M. Lubbers en N. Spierings (2024). Inleiding: De verkiezingen van 2023: van onderstroom naar doorbraak. In: R. Voogd, K. Jacobs, M. Lubbers en N. Spierings (red.), *De verkiezingen van 2023. Van Onderstroom naar Doorbraak: Onvrede en Migratie* (p. 17-19). SKON.
- Wagner, M. (2021). Affective polarization in multiparty systems. In: *Electoral Studies*, jg. 69, 102199.
- WRR (2024). *Nederland in een fragmenterende wereldorde*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Zell, E., J.E. Strickhouser, C. Sedikides en M.D. Alicke (2020). The better-than-average effect in comparative self-evaluation: A comprehensive review and meta-analysis. In: *Psychological Bulletin*, jg. 146, nr. 2, p. 118-149.
- Zürn, M. en P. de Wilde (2016). Debating globalization: cosmopolitanism and communitarianism as political ideologies. In: *Journal of political ideologies*, jg. 21, nr. 3, p. 280-301.

Colofon

Sociaal en Cultureel Planbureau

www.scp.nl

Bezoekadres

Bezuidenhoutseweg 30
2594 AV Den Haag

Postadres

Postbus 16164
2500 BD Den Haag

Ontwerp

Concept: Vormplan Design
Lay-out: Xerox | Osage

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, december 2024

CONTINU ONDERZOEK BURGERPERSPECTIEVEN

COB

